

Pr. Lect. Univ. Dr. Ionuț Holubeanu

**ISTORIA
BISERICII
ORTODOXE
ROMÂNE**

VOLUME I

**Editura Arhiepiscopiei Tomisului
Constanța 2018**

Pr. Lect. Univ. Dr. Ionuț Holubeanu

Istoria Bisericii Ortodoxe Române

vol. I

Coperta:

Vădănoiu Valentin

Ilustrație coperta I: Gemă de inel de la Tomis (sec. II-III)

Ilustrație coperta IV: Gema de la Potaișa (sec. IV)

Corector:

Holubeanu Simona-Elena

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

HOLUBEANU, IONUȚ

Istoria Bisericii Ortodoxe Române / pr. lect. univ. dr. Ionuț Holubeanu ;
apare cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Teodosie, Arhiepiscopul
Tomisului. - Constanța : Editura Arhiepiscopiei Tomisului, 2018-

4 vol.

ISBN 978-606-8870-22-9

Vol. 1. - 2018. - Conține bibliografie. - ISBN 978-606-8870-23-6

Pr. Lect. Univ. Dr. Ionuț Holubeanu

***ISTORIA BISERICII
ORTODOXE ROMÂNE***

vol. I

Tipărită cu binecuvântarea
† **Î.P.S. Dr. TEODOSIE PETRESCU,**
Arhiepiscopul Tomisului

**Editura Arhiepiscopiei Tomisului
Constanța, 2018**

INTRODUCERE ÎN CURSUL DE ISTORIA BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

1. OBIECTUL ȘI DEFINIȚIA DISCIPLINEI

Așa cum o arată și numele ei, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*¹ este o disciplină istorică. În centrul ei se află *istoria* – gr. *ἡ ἱστορία* – înțeleasă ca totalitate a faptelor și evenimentelor petrecute. Ca disciplină de studiu, scopul ei îl constituie cercetarea și prezentarea științifică a faptelor și evenimentelor din trecut, a cauzelor care le-au determinat și a consecințelor pe care acestea le-au generat.

Având în centru trecutul Bisericii Ortodoxe Române, disciplina are, prin obiectul ei, și un caracter teologic. În cadrul ei sunt cercetate și prezentate doar acele evenimente religioase, mișcări culturale și artistice care s-au desfășurat în cadrul Bisericii Ortodoxe Române de la întemeierea acesteia și până în ziua de astăzi sau care au strânsă legătură cu trecutul Bisericii noastre: legăturile ei cu statul și cu celelalte Biserici Ortodoxe sau confesiuni creștine. Nu în ultimul rând, sunt prezentate viața și activitatea personalităților de seamă – slujitori sau simpli credincioși – implicate în desfășurarea acestor evenimente. Toate acestea constituie obiectul *Istoriei Bisericii Române*.

Se poate spune așadar că *Istoria Bisericii Ortodoxe Române este disciplina teologică și istorică care cercetează critic și expune sistematic viața creștină a poporului român de la începuturile ei până în ziua de astăzi*.

---

¹ Disciplina a avut de-a lungul timpului și alte denumiri: *Istoria bisericească a românilor* (Filaret Scriban, Ioan Lupaș), *Istoria vieții bisericești a românilor* (Simeon Reli).

2. NECESITATEA ȘI SCOPUL STUDIERII DISCIPLINEI

Studierea disciplinei *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* este necesară din mai multe puncte de vedere.

a. Nevoia firească de a cunoaște trecutul Bisericii noastre. Așa cum cunoașterea trecutului poporului nostru răspunde unei necesități firești, la fel și studierea și cunoașterea trecutului Bisericii Ortodoxe Române este firească și necesară pentru oricare student teolog.

Pe de altă parte, prin studierea acestei discipline studentul teolog cunoaște și înțelege rolul important – religios-moral, cultural și artistic – pe care Biserica Ortodoxă l-a avut permanent în viața poporului român. În felul acesta el devine conștient și responsabil față de îndatoririle pe care le are în calitate de îndrumător al credincioșilor și de continuator al lucrării marilor săi înaintași. Cuvântul Bisericii nu s-a oprit doar între zidurile lăcașurilor de rugăciune. El le-a depășit răspândindu-se în lume oral sau prin scrieri, și s-a materializat în proiecte practice: școli, spitale, tipografii, asistență socială și chiar activități economice. Prin cunoașterea acestora, tinerii teologi pot găsi exemple concrete de activitate și îndemnul de implicare activă a lor în viața cotidiană a societății și de îndrumare a acesteia după principiile vieții creștine.

b. Pe de altă parte, cunoașterea istoriei Bisericii noastre este necesară și importantă **pentru a înțelege mai bine evenimentele din trecutul Bisericii noastre și urmările acestora asupra vieții religioase contemporane din țara noastră** și a putea răspunde în mod corect posibilelor atacuri la adresa Bisericii Ortodoxe Române sau dezinformărilor legate de unele evenimente din trecutul ei. Cunoscând aceste momente, ei le pot explica credincioșilor și factorilor decizionali și devin capabili de a oferi soluții

viabile pentru buna rezolvare a problemelor contemporane generate de evenimentele din trecut.

c. Nu trebuie neglijat nici rolul pedagogic pe care disciplina, prin caracterul ei istoric, îl are, prin aceea că **facilitează valorificarea experienței înaintașilor**. Soluțiile găsite de aceștia în rezolvarea momentelor dificile din trecutul Bisericii noastre pot fi, în unele cazuri, la fel de viabile și în ziua de astăzi în rezolvarea situațiilor de criză similare. Pe de altă parte, cunoașterea trecutului Bisericii noastre poate ajuta la evitarea greșelilor pe care unii dintre înaintașii noștri le-au săvârșit.

Aceste trei roluri sau necesități ale disciplinei pot fi aplicate în raporturile Bisericii Ortodoxe Române cu: **1.** societatea românească în general; **2.** statul sau conducerea politică a românilor; **3.** celelalte Biserici Ortodoxe sau chiar confesiuni creștine. În toate cele trei cazuri, teologul cunoaște și înțelege locul și misiunea Bisericii Ortodoxe Române de-a lungul timpului în societatea românească, între celelalte Biserici Ortodoxe sau în cadrul mai larg al creștinismului universal, dar și raporturile ei cu statul de-a lungul timpului.

3. METODA DE CERCETARE

Întocmirea și expunerea cursului de *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* trebuie să răspundă cerințelor științifice care se cer oricărui curs de natură istorică:

a. **Să se întemeieze pe izvoare istorice.** Toate informațiile prezentate trebuie argumentate documentar. Ele trebuie să fie întemeiate pe un document sau o cronică, pe inscripții sau descoperiri arheologice etc. În lipsa unei argumentări solide, expunerea nu poate depăși limitele unei simple ipoteze de lucru sau părere personală.

La rândul lor, **izvoarele trebuie analizate în mod critic**. Trebuie stabilit în primul rând dacă documentul este veridic sau este un fals (*critica externă*). Apoi, trebuie verificată acuratețea informațiilor cuprinse în document și analizarea atentă a acestora pentru interpretarea lor corectă (*critica internă*). Nu în ultimul rând, informațiile istorice expuse într-un document trebuie corelate cu restul datelor cunoscute din alte izvoare. Rostul acestei analize scrupuloase este acela de a înlătura greșelile în vederea înțelegerii corecte și prezentării curate a adevărului istoric.

b. Prezentarea să fie selectivă. Vor fi prezentate și analizate doar acele evenimente care sunt importante pentru trecutul Bisericii noastre.

c. Să fie genetică și sistematică. Evenimentele expuse trebuie prezentate în geneza sau apariția și evoluția lor, evidențiindu-se și consecințele pe care le-au avut. Pe de altă parte, ele trebuie expuse în mod sistematic, la locul și timpul lor, și încadrate în contextul istoric larg al timpului, evidențiindu-se înlănțuirea lor logică.

d. Să fie obiectivă. Expunerea trebuie să fie nepărtinitoare. Cercetătorul trebuie să se mențină permanent pe o poziție neutră, fără să se lase deturnat de la calea adevărului de interese personale sau confesionale.

4. PERIODIZAREA ISTORIEI BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Pentru mai buna prezentare a trecutului istoric, materialul este împărțit după diferite criterii. Unul dintre acestea este **împărțirea cronologică**, stabilită în funcție de principalele evenimente din trecutul Bisericii.

În plus, în cadrul fiecărei etape istorice, materialul este împărțit și expus după **criterii logice** în secțiuni sau

capitole restrânse. Această împărțire se realizează în funcție de conținut sau tematică ori în funcție de spațiul geografic, întrucât realitățile istorice sunt adeseori diferite de la o provincie istorică la alta.

Principalele perioade istorice sunt²:

I. Perioada de organizare (sec. I - începutul sec. al VII-lea) își are începuturile în cea de-a doua jumătate a secolului I, când credința creștină a început să fie propovăduită strămoșilor noștri daco-romani, și se întinde până la începutul secolului al VII-lea, când în spațiul de formare a poporului român au avut loc importante schimbări determinate de marea invazie slavo-avară.

Este o etapă istorică în centrul căreia se află întemeierea și organizarea Bisericii străbunilor noștri și răspândirea credinței creștine la aceștia, în paralel cu procesul de formare a poporului român.

II. Perioada organizării primelor formațiuni statale românești (începutul sec. al VII-lea – secolul al XIV-lea) este perioada reorganizării bisericești determinate de schimbările politice survenite în Evul mediu timpuriu. Apariția primelor formațiuni politice românești și unificarea treptată a acestora a determinat și schimbări în organizarea și funcționarea Bisericii creștine de aici. Sfârșitul acestei perioade istorice îl constituie întemeierea statelor medievale românești și recunoașterea organizării bisericești din cadrul acestora de către Patriarhia ecumenică, în secolul al XIV-lea.

III. Perioada medievală (secolul al XIV-lea - 1821) corespunde în mare parte perioadei de existență a statelor

---

² Propunerea acestei împărțiri îi aparține Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu (*Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, 1991).

medievale românești. În general, este o perioadă de înflorire pentru Biserica noastră, care a beneficiat de sprijinul conducătorilor politici din Țările Române. Doar situația Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania constituie un caz aparte. Existența acesteia este caracterizată de lupta pentru apărarea credinței ortodoxe în fața prozelitismului catolic și protestant.

IV. Perioada modernă (1821-1918) – perioada întemeierii statului român modern. Este marcată de realizarea unor importante reforme bisericești în centrul cărora s-a aflat obținerea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române.

V. Perioada contemporană (1918 – până azi) – Corespunde, din punct de vedere politic, întemeierii și existenței Statului unitar național român. Este o perioadă relativ agitată pentru Biserica noastră care s-a confruntat cu începutul secularizării societății românești și cu perioada grea din timpul regimului comunist.

La rândul lor, fiecare dintre aceste etape istorice pot fi subîmpărțite în intervale istorice mai mici, în funcție de cele mai importante evenimente din trecutul poporului român.

După cum se poate observa, periodizarea istoriei Bisericii Ortodoxe Române s-a făcut în funcție de cele mai importante momente politice din istoria națională a românilor. Acest aspect este unul firesc, având în vedere faptul că fiecare moment politic important din istoria poporului nostru s-a răsfrânt și asupra situației Bisericii naționale. Pe de altă parte, el reflectă strânsa legătură care a existat de-a lungul timpului între Stat și Biserică la români³.

---

³ Împărțirea cronologică se poate face și în funcție de raporturile Bisericii Ortodoxe Române cu celelalte Biserici: Patriarhia ecumenică sau Bisericele Ortodoxe slave. În acest caz, pot fi stabilite patru mari

5. ȘTIINȚELE AUXILIARE ALE ISTORIEI BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Pentru cercetarea aprofundată a trecutului Bisericii Ortodoxe Române, istoricul bisericesc trebuie să cunoască sau să fie capabil să valorifice rezultatele unor științe auxiliare. Dintre acestea, mai importante sunt următoarele:

a. **Geografia bisericească** are ca obiect identificarea așezărilor sau teritoriilor istorice ale căror denumiri, în cele mai multe cazuri, s-au pierdut sau au suferit schimbări importante. Grație rezultatelor acestei discipline, evenimentele și vechile monumente pot fi localizate corect, lucru important în realizarea unei analize istorice corecte.

b. **Cronologia** are ca obiect studierea sistemelor folosite de-a lungul istoriei pentru măsurarea și socotirea timpului, precum și raportarea acestora la sistemul cronologic contemporan. Rostul principal al acestei științe este sincronizarea datelor istorice.

În cercetarea istoriei Bisericii Ortodoxe Române, importante sunt mai ales *era lui Dioclețian*, *era bizantină*, *era creștină*, de care ne folosim astăzi, și *indictionul*. **Era bizantină** a fost folosită din veacul al VII-lea d.Hr. Conform acesteia, facerea lumii, în funcție de care sunt datate evenimentele, a avut loc cu 5508 ani înainte de Hristos. Începutul anului era socotită ziua de 1 septembrie. Trecerea unei date din era bizantină în cea creștină se face prin scăderea numărului 5509 din data bizantină atunci când aceasta se situează în intervalul 1 septembrie – 31 decembrie, sau a numărului 5508 când ea se află în intervalul 1 ianuarie – 31 august (ex. 2 septembrie 7200 de

---

etape importante: **1.** secolul I – secolele X-XI; **2.** secolele X-XI – anii 1359/1401; **3.** anii 1359/1401 – anul 1885; 1885 – până azi.

la facerea lumii = 2 septembrie 1691 d.Hr.; 1 ianuarie 7200 de la facerea lumii = 1 ianuarie 1692).

Era creștină, de care ne folosim astăzi, a fost calculată de Sf. Dionisie Exiguus. Ea a început să fie folosită din secolul al VI-lea. În cazul acesteia, anii sunt calculați prin raportare la anul nașterii Mântuitorului Hristos, stabilit de Sf. Dionisie cu o eroare de aproximativ 4 ani față de data reală a nașterii Mântuitorului.

Indictionul este o perioadă de 15 ani, de origine fiscală. El a fost generalizat sub împăratul Constantin cel Mare, în anul 313. Indictionul constantinopolitan începe la 1 septembrie. Pentru calcularea lui, anul stabilit după era bizantină (anul de la facerea lumii) se împarte la 15. Restul rămas din împărțire este indictionul (ex. anul 6837 → $6837:15 = 455$, rest 12 – indictionul 12). Pentru era creștină, se adună cifra 3 la anul respectiv și se împarte la 15. Restul rămas este indictionul. Dacă nu rămâne niciun rest, indictionul este 15 (ex. anul 2008 → $2008 + 3 = 2011$; $2011:15 = 133$, rest 1; prin urmare, 2008 este primul an al indictionului).

În afară de era bizantină și era creștină, mai există *era romană* (în care anii sunt raportați la momentul legendar al fondării Romei – anul 753 î.Hr.), *era dioclețiană* (în care datarea este raportată la începutul domniei lui Dioclețian – anul 284 d.Hr.), era mahomedană (care începe la 16 iulie 622; întrucât anii acestei ere sunt lunari, trecerea lor în era creștină este mai dificilă).

c. **Paleografia** este disciplina care are ca obiect cercetarea vechilor scrieri. Cu ajutorul noțiunilor de paleografie, vechile texte pot fi descifrate și datate, li se poate identifica originea și chiar stabili textul original corect, dacă este vorba despre o copie cu greșeli.

Pentru studiul Istoriei Bisericii Ortodoxe Române sunt importante în primul rând paleografia greacă, paleografia latină, paleografia slavonă și paleografia română. Aceasta presupune cunoașterea limbilor greacă, latină, slavonă și, desigur, română. Referitor la paleografia română, ea are ca obiect vechile texte în limba română redactate în alfabetul chirilic.

d. **Epigrafia creștină** este știința care are ca obiect studierea inscripțiilor scrise pe obiecte tari: piatră, lemn, metal (mai puțin monezi). Epigrafia latină și greacă este legată mai ales de începuturile creștinismului românesc, în timp ce epigrafia slavonă, de secolele XIV-XIX. Disciplina este necesară în studiul Istoriei Bisericii Ortodoxe Române întrucât în inscripții apar deseori simboluri și prescurtări a căror interpretare este dificilă.

e. **Arheologia creștină** este disciplina care se ocupă cu studierea monumentelor și obiectelor vechi creștine. Valorificarea științifică a acestora poate oferi informații importante despre răspândirea credinței creștine pe teritoriul țării noastre în primele secole de existență a Bisericii și despre viața comunităților creștine de atunci.

f. **Iconografia creștină** are ca obiect studierea reprezentărilor creștine: imaginile simbolice sau sfintele icoane. Analizarea vechilor reprezentări creștine sau a iconografiei de pe teritoriul țării noastre poate contribui la cunoașterea legăturilor pe care înaintașii noștri le-au avut cu restul comunităților creștine din afara spațiului românesc, a învățaturii de credință pe care au mărturisit-o și de care erau în mod special interesați în diferite perioade istorice.

g. **Aghiografia** studiază vechile documente referitoare la viețile sfinților: martirologii, minologii sau minee și sinaxarele cu destinație liturgică. Disciplina este folositoare

mai ales pentru cunoașterea martirilor creștini și, în general, a perioadei persecuțiilor pe teritoriul țării noastre.

f. **Diplomatica** studiază regulile și principiile care au stat la baza elaborării în trecut a anumitor categorii de documente.

g. **Filologia** este știința limbii și a evoluției ei. Este folosită mai ales pentru înțelegerea originii creștinismului românesc analizat prin prisma originii cuvintelor din vocabularul românesc creștin. Aceasta contribuie la cunoașterea și înțelegerea căilor de pătrundere a credinței creștine la strămoșii noștri.

h. **Critica istorică** este știința de a discerne documentele veritabile de falsuri și a informațiilor veridice de cele interpolate (îndoielnice sau false) în cuprinsul documentelor istorice.

Cu ajutorul acestei discipline, istoricul poate aprecia corect valoarea științifică a unui izvor istoric. Autentic este acel document care provine în mod real de la autorul căruia acesta îi este atribuit. Întreg este acel document al cărui text s-a păstrat nealterat, fără schimbări, lipsuri sau adaosuri.

Aprecierea valorii unui document se face după anumite criterii generale interne sau externe. Criteriile interne au în vedere analiza conținutului și modului de expunere din document (stilul scrierii, similar celorlalte scrieri cunoscute ale autorului sau preocupărilor sale). Cele externe se fac în funcție de informații sau aprecieri externe legate de documentul respectiv (amintirea sau citarea lui chiar de către autorul său sau acceptarea lui de către alți scriitori contemporani sau imediat următori).

6. IZVOARELE ȘI LITERATURA ISTORIEI BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

a. Izvoarele Istoriei Bisericii Ortodoxe Române

Pentru perioada de început, colecțiile de izvoare ale Istoriei Bisericii Ortodoxe Române sunt comune cu cele ale Istoriei bisericești universale: *Sfânta Scriptură*, literatura patristică și cea postpatristică.

1. Operele părinților și scriitorilor bisericești sunt publicate în colecția mai veche J.-P. Migne sau în colecții critice ulterioare. Importante pentru cercetarea Istoriei Bisericii Ortodoxe Române sunt mai ales *Istoriile bisericești* ale lui Eusebiu de Cezareea (Migne, PG 19-24), Socrate Scholasticul (Migne, PG 67), Sozomen (Migne, PG 67) și Teodoret al Cirului (Migne, PG 80-84). Ele sunt publicate și în limba română, fie în colecția *Părinți și scriitori bisericești* (Eusebiu de Cezareea în vol. 13-14; Teodoret de Cyr în vol. 44), fie în ediții mai vechi de la sfârșitul secolului al XIX-lea (operele istorice ale lui Sozomen și Socrate Scolasticul au fost traduse și publicate de mitr. Iosif Gheorghian în anul 1897 și, respectiv, 1899).

2. Actele martirilor sunt publicate în colecția *Acta Sanctorum*, Anvers, 1643-1910, cu completări în *Analecta Bollandiana*, începând cu anul 1882. În limba română au fost publicate în *Proloage* și *Viețile Sfinților* mai vechi (mitr. Dosoftei, *Viețile Sfinților*, 4 vol., Iași, 1684-1686; *Proloagele de la Neamț*, Neamț, 1807; *Viețile Sfinților*, 12 vol., București-Căldărușani, 1835, 1836; *Viețile Sfinților*, 12 vol., București, 1902-1904. Unele dintre *Actele martirice* ale sfinților daco-romani au fost publicate de Pr. Ioan Rămureanu în colecția *Părinți și scriitori bisericești*, vol. 11

(reeditată ulterior), iar o nouă ediție a *Vieților Sfinților*, în 12 volume, a fost tipărită în ultimii ani, în mai multe rânduri.

3. Actele Sinoadelor au fost publicate în colecția *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, inițiată de de J.D. Mansi. Ulterior, multe dintre ele au fost publicate în ediție critică în colecția *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, inițiată de E. Schwartz. Canoanele Bisericii Ortodoxe au fost publicate în limba română de Nicodim Milaș, *Canoanele cu comentarii*, 2 vol., Arad, 1930-1931 și, mai recent, de Ierod. Ioan N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, Sibiu, ²1993.

4. Inscripții vechi creștine. Menționăm lucrarea lui Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale*, București, 1901 și lucrarea Prof. Dr. Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, București, 1976.

5. Inscripții medievale din bisericile și mănăstirile românești. O mare parte din inscripții culese de la diferite biserici și mănăstiri românești au fost publicate în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1908-1948.

6. Colecții de monumente. Dintre numeroasele colecții de documente publicate în străinătate amintim pe cea a lui F. Miklosich și J. Müller (*Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, 1315-1402, I-II, Vindobonae, 1860-1861), și listele scaunelor episcopale supuse Patriarhiei din Constantinopol publicate de G. Parthey (*Hieroclis Synedemus et Notitiae graecae episcopatum*, Berlin, 1866) și, mai nou, de J. Darrouzès (*Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes*, coll. *Géographie ecclésiastique de l'empire Byzantin*, vol. I, Institut français d'études byzantines, Paris, 1981). La noi în țară au fost publicate colecțiile lui E.

Hurmuzaki (*Documente privitoare la Istoria Românilor*, I-XX, București, 1876-1930), N. Iorga (*Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. I-III, București, 1894-1897 și *Studii și documnte cu privire la istoria românilor*, I-XXX, București, 1901), M. Costăchescu (*Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I-II, Iași, 1931-1932), G. Popa Lisseanu (*Izvoarele istoriei românilor*, vol. I-XV, București, 1932-1939). De asemenea, trebuie amintite și colecțiile *Documente privind Istoria României*, A. Moldova; B. Țara Românească; C. Transilvania, București, 1951, *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. I-IV, București, 1964-1982 și, mai nou, volumul *Fontes Historiae Daco-Romanae Christianitatis*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2008, publicat de N. Zugravu.

7. Texte literare slavone, începând cu sbornicele, manuscrisele, pomelnicele și însemnările slavone din veacurile XV-XVII. Au fost cercetate și publicate în diferite studii ale cercetătorilor români sau străini. Dintre acestea amintim: *Vechile cronici moldovenești*, București, 1891; *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor*, București, 1895; E. Turdeanu, „Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare”, în: *Cercetări literare*, V (1943); E. Turdeanu, „La littérature bulgare du XIV-e siècle et sa diffusion dans les pays roumains”, în: *Travaux de l'Institut des études slaves*, XXII (1947).

8. Vieți de sfinți și cronici bisericești. Unele dintre viețile de sfinți sunt deosebit de importante pentru studiul Istoriei Bisericii Ortodoxe Române. Cele mai importante dintre acestea sunt *Viața Sfântului Ioan cel Nou de al Suceava*, tipărită pentru prima dată în slavonește și românește de episcopul Melchisedec Ștefănescu (în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*; reeditată în revista *Biserica Ortodoxă Română* și în *Analele Academiei*

Române), *Viața Sfântului Nifon patriarhul Constantinopolului*, publicată de Iosif Naniescu și C. Erbiceanu (București, 1881); *Viața Sfintei Filoftea de la Argeș*, publicată în limba română în volumul IV din *Viețile Sfinților* de la Neamț (1811); *Viața Sfântului Nicodim de la Tismana*, publicată de Iosif Bobulescu (București, 1883); *Viața Sfintei Parascheva*, publicată în limba română de ep. Melchisedec Ștefănescu (București, 1889). Diferite versiuni ale acestora au fost republicate, mai nou, în colecția *Viețile Sfinților*.

Dintre cronici, amintim *Cronica bisericii Șcheilor Brașovului*, scrisă de preotul Vasile în anul 1633 și continuată de Radu Tempea în anul 1742, publicată în limba germană la Brașov (1905); *Cronica din Schei de la 1780*, despre începuturile uniației; *Cronicile* lui Gheorghe Brancovici de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, publicate în limba română în *Revista istorică* (1917).

9. Cronicile românești. Cronicile moldovenești scrise de Grigore Ureche (1595), Miron Costin (1661), Damian (1694), Nicolae Costin (1709-1711), Axentie (1716), Amiras și Mustea (1661-1729) și Ion Neculce (1743). Pentru Țara Românească: *Cronica anonimă a Țării Românești* (1519), *Cronica de la Argeș*, *Cronicile* lui Teodosie Stavrinou (1590-1601) și Matei al Mirelor, *Cronica* lui Moxalie (1618), *Letopisețul Cantacuzinesc* și *Cronica* lui Stoica Ludescu (1679), *Cronica Țării Românești* a lui Mitrofan Gregoraș. Unele cronici grecești în care se găsesc și informații despre Biserica Ortodoxă Română au fost publicate de C. Erbiceanu (*Cronicari greci care au scris despre români*, București, 1880). Trebuie amintite, apoi, și *Cronica* lui Naum Râmnicianu și *Cronica* lui Gheorghe Șincai. Toate acestea au fost publicate în limba română, unele dintre ele în mai multe ediții.

b. Cărți de Istoria Bisericii Ortodoxe Române

Cele dintâi cărți de Istoria Bisericii Române au fost scrise în secolul al XIX-lea de întemeietorii școlii ardelenе, Samuil Micu Klein (†1806) – vol. IV (*Istoria bisericească a Episcopiei Românilor din Ardeal acum întâi culeasă și scrisă*) și cărțile VII-X din lucrarea *Istoria românilor* – și Petru Maior (+1821) – *Istoria Bisericii românilor atât a cestor dincoace precum și a celor dincolo de Dunăre*, Buda, 1813.

Despre istoria Bisericii Române a scris și Al. Geanoglu Lesviodacs la sfârșitul *Istoriei bisericești pe scurt* pe care a tradus-o din limba greacă în limba română și a tipărit-o la București în anul 1845.

Primele tratate de Istoria Bisericii Române în sensul actual al cuvântului au apărut, însă, în anul 1871. Este vorba despre lucrarea arhiereului Filaret Scriban, *Istoria bisericească a românilor pe scurt*, Iași, 1781, și de cea a lui E. Golubinski, *Privire scurtă asupra istoriei Bisericilor ortodoxe bulgară, sârbă și română*, publicată la Moscova în limba rusă în anul 1871. I. Caracicoveanu a tradus în limba română partea referitoare la istoria Bisericii Ortodoxe Române din lucrarea lui Golubinski, tipărind-o sub titlul *Privire scurtă asupra istoriei Bisericeii română ortodoxă*, Iași, 1879.

Primul tratat științific complet a fost scris de Nicolae Iorga (*Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I-II, Vălenii de Munte, 1908-1909, ediția a II-a, 1928-1932). După el trebuie amintite, din categoria manualelor de studiu, *Cursul de istoria Bisericii Române* al lui Nicolae Dobrescu, litografiat, destinat studenților de la Facultatea de Teologie din București, și cel al lui Simion

Reli, *Istoria vieții bisericești a românilor*, vol. I (până la 1500), Suceava, 1942.

Fig. 1: *ISTORIA BISERICII ROMÂNEȘTI* A LUI NICOLAE IORGA (în stânga)
Fig. 2: *ISTORIA BISERICII ROMÂNE* A PR. GH. MOIESCU ET AL.

De o valoare științifică deosebită sunt lucrările scrise de Pr. Gh. Moiescu, Pr. Ștefan Lupșa și Pr. Al. Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, vol. I-II, București, 1957, și cea a Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I-III, București, 1991, 1994. Ambele lucrări corespund cerințelor academice, fiind alcătuite cu simț critic.

Mai nou, lucrări de Istoria Bisericii Ortodoxe Române au fost publicate de pr. prof. dr. Vasile V. Muntean (*Istoria Bisericii Românești*, Timișoara, 2010) și pr. prof. dr. Ion Vicovan (*Istoria Bisericii Ortodoxe*, 2 vol., Iași, 2002).

Alături de aceste lucrări de sinteză, au fost scrise numeroase alte lucrări valoroase în care sunt tratate anumite

evenimente, perioade sau teme din trecutul Bisericii noastre. Întrucât numărul acestora este destul de mare, ele vor fi amintite la sfârșitul fiecărui capitol, în partea finală destinată bibliografiei.

Bibliografie:

1. IORGA, Nicolae, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. 1, Ed. Ministerului de Culte, București, ²1929;
2. MOISESCU, Gheorghe; LUPȘA, Ștefan; FILIPAȘCU, Alexandru, *Istoria Bisericii Române*, vol. I, București, 1957;
3. MUNTEAN, Vasile V., *Istoria Bisericii Românești*, vol. 1, Ed. Marineasa, Timișoara, 2010;
4. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;
5. VICOVAN, Ion, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, vol. 1, Ed. Trinitas, Iași, 2002.

PERIOADA ÎNTÂI

SECOLELE I-VI

ÎNCEPUTURILE VIETII CREȘTINE PE TERITORIUL ȚĂRII NOASTRE

Se știe că Mântuitorul Iisus Hristos, înainte de înălțarea Sa la cer, i-a trimis pe Sfinții Apostoli la propovăduire, poruncindu-le să vestească cuvântul Evangheliei la toate neamurile: „Mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, ...” (Mt. 28, 19). Trimiterea la propovăduire a avut loc în jurul anului 30 d.Hr. Răspândirea cuvântului Evangheliei la neamurile păgâne a luat un avânt deosebit după Sinodul apostolic de la Ierusalim din anul 50 (Fapte Apostolilor, cap. 15).

La acea dată, cea mai mare parte a teritoriului de astăzi al țării noastre se afla încă în afara granițelor Imperiului Roman. Excepție făcea doar teritoriul dintre Dunăre și Mare, care era parte a provinciei romane Moesia. În nordul Dunării, exista regatul dacilor. Abia în anul 106 d.Hr., în urma războaielor dintre daci și romani, regatul dac a fost desființat, iar jumătatea sa de apus – Transilvania, Oltenia, partea de vest a Munteniei și Banatul de astăzi – a fost ocupată de romani și transformată în provincie a Imperiului, sub numele de Dacia. Au rămas în afara teritoriului roman Maramureșul, Crișana, Moldova și Câmpia Munteană.

Pătrunderea și răspândirea credinței creștine pe teritoriul actual al țării noastre s-au făcut diferit. Din acest punct de vedere, dintre toate teritoriile românești actuale, Dobrogea a fost cea mai favorizată. Aceasta s-a datorat faptului că ea a intrat cea dintâi sub stăpânirea romană și a rămas între granițele Imperiului roman perioada de timp cea mai îndelungată.

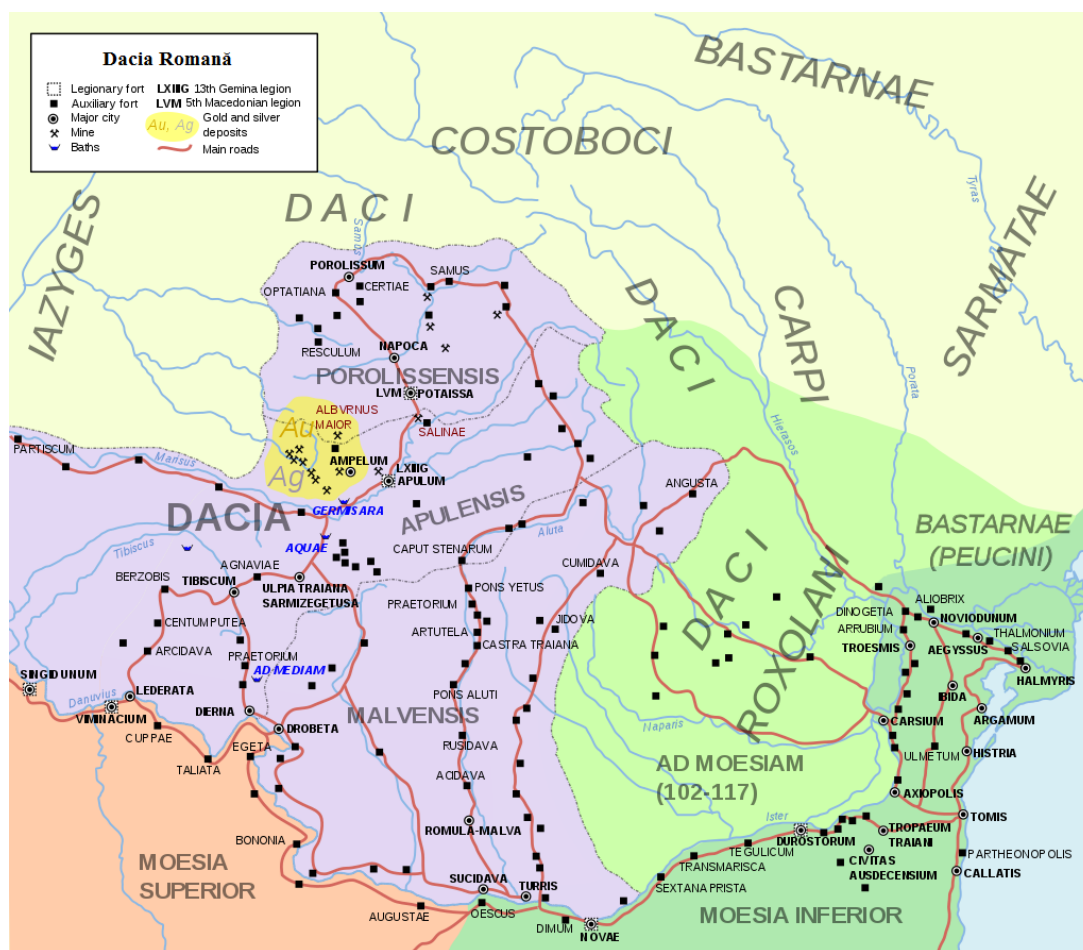

Fig. 3: DACIA ROMANĂ

Unii istorici români, în special cei de formație teologică, dar și unii străini, care s-au ocupat de începuturile creștinismului pe teritoriul țării noastre, au susținut prezența între Dunăre și Mare a Sfântului Apostol Andrei. Includerea teritoriului isto-pontic în aria misionară a acestuia se bazează pe o veche tradiție, consemnată în scrieri din prima jumătate a secolului al III-lea. Istoricul bisericesc Eusebiu de Cezareea (265-339/340), scriind despre plecarea Sfinților Apostoli la propovăduire, a făcut referire în *Istoria sa bisericească* la un pasaj din *Comentariul la Facere* (cartea a III-a) al lui Origen (185-253/254), astăzi pierdut, în care se preciza faptul că „Sfinții apostoli ai Mântuitorului precum și

ucenicii lor s-au împrăștiat în toată lumea locuită de atunci. După Tradiție, lui Toma i-a căzut prin tragere la sorti să meargă în Parția, lui Andrei în Scythia, ...”. La rândul său, Sfântul Hippolyt (cca.175- cca.236), episcop (antipapă) al Romei, a susținut că Sfântul Apostol Andrei „a vestit [cuvântul Evangheliei] sciților și tracilor”.

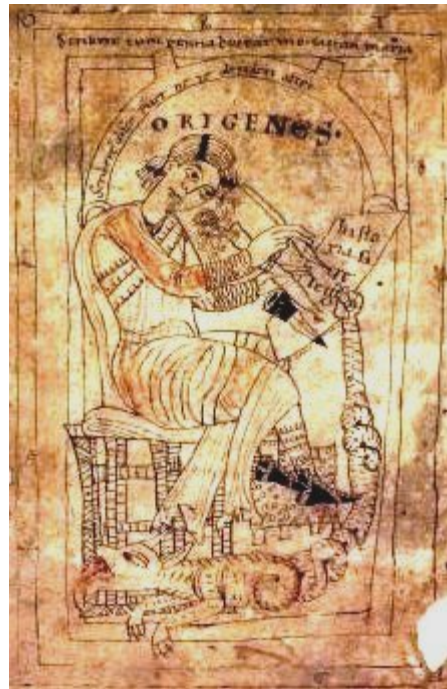

Fig. 4: EUSEBIU DE CAESAREA (în stânga) – reprezentare modernă
 Fig. 5: ORIGEN – reprezentare din jurul anului 1160

Tradiția propovăduirii în Scythia a Sfântului Apostol Andrei este întâlnită, mai târziu, și la călugărul Epifanie (începutul secolului al IX-lea), în *Sinaxarul Bisericii din Constantinopol* (jumătatea secolului al X-lea), la Nichifor Calist (sec. XIV) și, pentru prima dată la noi, la Sf. Mitropolit Dosoftei al Moldovei (sec. XVIII).

Numele de „Scythia” și de „sciți”, menționate în respectivele scrieri⁴, au fost puse de cercetători în legătură cu teritoriul istro-pontic. De altfel, și înainte de organizarea Dobrogei ca provincie aparte în cadrul Imperiului roman, sub numele de Scythia, în timpul reformei administrative a împăratului Dioclețian (284-305), locuitorii acestui teritoriu erau numiți „sciți”, iar ținutul lor *Scythia* (într-o inscripție de la începutul secolului al II-lea î.Hr.) sau μικρά Σκυθία (Scythia Mică) (Strabo, *Geografia*).

Fig. 6: SF. AP. ANDREI PROPOVĂDUIND NEAMURILOR

După o altă tradiție veche, alături de Sfântul Apostol Andrei, în Scythia a propovăduit cuvântul Evangheliei și Sfântul Apostol Filip. Principala mărturie a prezenței acestui al doilea apostol în Dobrogea o constituie *Calendarul got* (sec. IV), în care sunt menționați Sfinții Apostoli Andrei și Filip. Menționarea lor în acest document relevă cinstirea deosebită pe care goții creștini, stabiliți o vreme la Dunărea

⁴ Sciții sunt amintiți și de Sfântul Apostol Pavel, într-una dintre epistolele sale: „Unde nu mai este elin și iudeu, tăiere împrejur și netăiere împrejur, barbar, scit, rob ori liber, ci toate și întru toți Hristos” (Col. 3, 11).

de Jos, o acordau atunci celor doi apostoli. Se consideră că această evlavie a lor față de Andrei și Filip a fost preluată de la populația creștină locală și ea se întemeia pe tradiția privind prezența și propovăduirea credinței creștine în regiune de către aceștia.

Prezența Sfântului Apostol Filip în Scythia este menționată și în lucrarea lui pseudo-Abdias, *Historia certaminis apostolici (Istoria luptei apostolice)*, redactată în Gallia, la sfârșitul secolului al VI-lea. Potrivit acesteia, Sfântul Filip a propovăduit Evanghelia Mântuitorului Hristos în Scythia timp de 20 de ani, întemeind mai multe comunități, hirotonind un episcop, preoți și diaconi. Aceeași tradiție apare și în câteva Martirologii istorice occidentale: *Martirologiul lui Adon* (855-860) – de la care a fost preluată și în *Martirologiul lui Notkerus Balbulus* (sec. IX-X) și în cel al lui *Petrus de Natalibus* (sec. XIV) – și în *Martirologiul lui Usuard* (845/850-865). Toate aceste lucrări au la bază scrieri mai vechi, întemeiate pe tradițiile bisericești din primele veacuri creștine.

Predica celor doi Apostoli în Scythia Minor se explică și prin existența în cetățile grecești de pe litoralul Mării Negre a comunităților iudaice. Aceste comunități, grupate în jurul sinagogii, erau avute în vedere în primul rând de către Sfinții Apostoli în misiunea lor, ele fiind și punctul de plecare în propovăduirea Evangheliei în oricare cetate.

Așadar, credința creștină de pe teritoriul țării noastre este de origine apostolică. Primele comunități creștine au fost întemeiate de doi dintre apostolii Mântuitorului Hristos, Andrei și Filip, concetățeni și prieteni apropiați. Se poate presupune că tot aceștia i-au hirotonit pe primii episcopi din Scythia Minor, astăzi necunoscuți după nume. Dacă în cazul Sfântului Apostol Andrei izvoarele nu pomenesc nimic

despre hirotonirea vreunui episcop pe teritoriul Dobrogei, în cazul Sfântului Apostol Filip este amintită, după cum s-a arătat deja, hirotonirea unui episcop – la pseudo-Abdias – sau chiar a mai multora – în *Martirologiul lui Adon* – pentru populația locală.

Numele Sfântului Apostol Andrei este legat și astăzi de unele colinde și creații folclorice dobrogene precum și de unele toponime sau locuri de închinare ale provinciei. Valoarea istorică a acestor tradiții locale este, însă, una redusă. Cel mai probabil, ele își au originea în timpurile moderne.

Desigur, comunitățile creștine întemeiate de Sfinții Apostoli Andrei și Filip în teritoriul dintre Dunăre și Mare s-au dezvoltat în timp, mai ales după edictul de la Mediolanum (313), în urma căruia credința creștină a devenit liberă în Imperiul Roman. De altfel, după această dată, provincia romană Scythia a devenit poartă de răspândire a creștinismului și în nordul Dunării, alături de celelalte provincii romane dunărene.

În cazul teritoriilor românești din nordul Dunării, este greu de apreciat momentul pătrunderii credinței creștine. Deși până acum nu se cunosc mărturii arheologice sau documentare cu caracter creștin foarte vechi, argumentele logico-istorice pledează în favoarea pătrunderii și aici a credinței creștine de timpuriu. Mai ales după ocuparea Daciei de către romani, în anul 106, și transformarea unei părți din vechiul regat dac în provincie romană, s-au creat condiții favorabile răspândirii creștinismului și în nordul Dunării. Pătrunderea și răspândirea credinței creștine aici au putut fi mijlocite de mai mulți factori:

a. Coloniștii romani aduși după anul 106 în noua provincie romană Dacia. Ei proveneau din aproape toate

părțile Imperiului roman, inclusiv din regiunile orientale ale acestuia (Peninsula Balcanică, Asia Mică, Siria), evanghelizate de timpuriu chiar de către Sfinții Apostoli sau ucenici ai Mântuitorului. Este posibil ca unii dintre aceștia să fi fost creștini în momentul sosirii lor în Dacia, contribuind la propovăduirea noii credințe aici.

b. Unitățile militare romane cantonate în Dacia. La Apulum (azi Alba Iulia) a fost cantonată imediat după cucerirea Daciei de către romani – în anul 106 – legiunea XIII Gemina, împreună cu mai multe trupe auxiliare. Mai importantă pentru procesul de răspândire a credinței creștine în Dacia trebuie să fi fost legiunea V Macedonica, adusă în jurul anului 166 la Potaissa (Turda), de la Troemis (astăzi Iglia, jud. Tulcea). Este posibil ca unii dintre soldații acestor legiunii, mai ales ai legiunii V Macedonica, să fi fost creștini. De altfel, credința creștină a fost îmbrățișată de numeroși soldați romani, dovadă fiind numărul mare de martiri proveniți din rândurile soldaților, care au pătimit în timpul persecuțiilor, inclusiv la Dunărea de Jos.

c. Negustorii veniți în nordul Dunării mai ales din orașele grecești de la Marea Neagră, din Asia Mică sau din insulele grecești. Este posibil ca și o parte dintre aceștia să fi fost creștini.

d. Captivii creștini aduși din provinciile balcanice și din Asia Mică de barbarii goți. Aceștia s-au așezat pe la jumătatea secolului al III-lea în nordul Dunării, de unde făceau incursiuni de pradă în Imperiul roman. Se știe că în unele dintre aceste expediții ei au adus captivi în nordul Dunării chiar și preoți creștini. Aceștia vor fi propovăduit credința creștină atât barbarilor goți, cât și populației dacoromane locale.

e. Misionarii trimiși din Imperiul roman. Multe dintre cetățile situate pe malul drept al Dunării erau și centre

episcopale. Este de presupus că ierarhii acestor cetăți erau preocupați și sprijineau răspândirea credinței creștine în teritoriile vecine de dincolo de Dunăre. În cazul provinciei romane Scythia, s-au păstrat mărturii documentare care atestă existența acestor legături și sprijinul pe care Biserica și autoritățile tomitane îl acordau în momentele dificile credincioșilor creștini din zona Munteniei. De asemenea, sunt atestate documentar misiuni de propovăduire a credinței creștine în nordul Dunării, organizate și trimise din Imperiul roman (de la Constantinopol sau chiar din îndepărtata Capadocie), și se cunosc chiar numele unora dintre membrii acestor misiuni (ex. Eutihie din Capadocia).

Pătrunderea credinței creștine la daci era facilitată și de apropierea dintre unele învățături religioase ale acestora și cele creștine. Este vorba, în primul rând, de credința dacilor în nemurire și în viața de după moarte trăită alături de zeul lor suprem – Zalmoxis. Apoi, existența la geto-daci a unor forme de viață ascetică, apreciate și de restul populației, similare monahismul creștin, indică apropierea dintre unele principii morale ale acestora și cele creștine. De altfel, facilitarea pătrunderii și răspândirii creștinismului la geto-daci de aceste asemănări doctrinare și morale este confirmată și de unele știri desprinse din activitatea misionară a Sfântului Niceta de Remesiana (†414).

MĂRTURII ALE SCRITORILOR CREȘTINI PRIVIND RĂSPÂNDIREA CREDINȚEI CREȘTINE LA GETO-DACI

Răspândirea creștinismului în Dacia este atestată și de unii scriitori creștini din primele secole ale Bisericii. Într-unele dintre scrierile acestora există referiri directe la

neamul geto-dacilor, în altele, referiri generale privitoare la situația răspândirii credinței creștine în vremea respectivă.

Fig. 7: SF. AP. PAVEL (în stânga)

Fig. 8: SF. IUSTIN MARTIRUL ȘI FILOSOFUL

Cea mai veche mărturie literară de acest fel se găsește chiar în paginile Sfintei Scripturi. **Sfântul Apostol Pavel**, care a propovăduit pentru prima dată credința creștină locuitorilor din Peninsula Balcanică, în epistola sa către Coloseni a afirmat că: „nădejdea Evangheliei ... a fost propovăduită la toată făptura de sub cer ...” (Col. 1, 23). Prin „toată făptura de sub cer” Apostolul neamurilor va fi înțeles, desigur, și populațiile din Balcani, măcar pe cele care locuiau între Dunăre și Mare. În favoarea acestei interpretări pledează și un alt pasaj din aceeași epistolă: „nu mai este elin și iudeu, tăiere împrejur și netăiere împrejur, barbar, scit, rob ori liber, ci toate și întru toți Hristos” (Col. 3, 11).

Către jumătatea secolului al II-lea, **Sfântul Iustin Martirul și Filosoful** (+165/166) a scris în lucrarea sa *Dialog cu iudeul Trifon* că „nu există nici un neam, fie trăind pe căruțe și în corturi și crescând vite la care să nu se facă rugăciuni în numele lui Hristos”. De aici se poate deduce faptul că, la vremea respectivă, la toate neamurile cunoscute din spațiului mediteranean, inclusiv cel al dacilor, integrați pe atunci, în parte, în Imperiul roman, existau credincioși care îmbrățișaseră credința creștină.

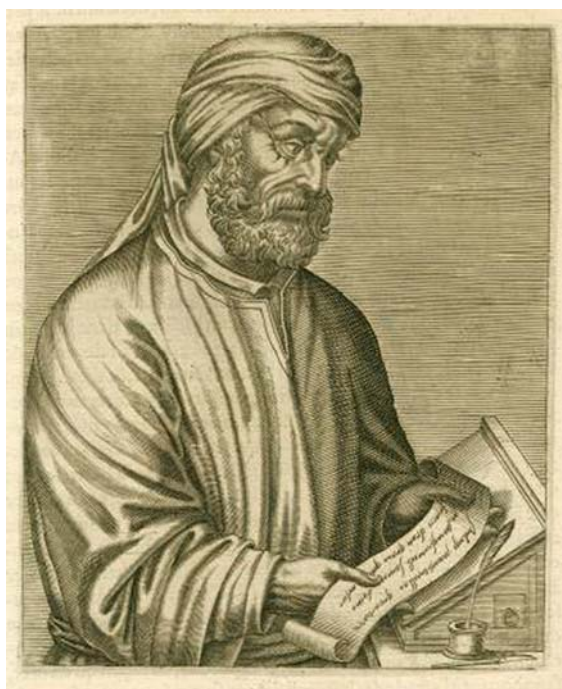

Fig. 9: TERTULIAN

Un alt apologet, **Tertulian** din Cartagina (cca. 155 - cca. 240), a scris în lucrarea sa *Împotriva iudeilor* că „Hristos stăpânește și în ținuturile sarmaților, dacilor, germanilor și sciților”. Afirmatia sa confirmă aprecierea Sfântului Iustin Martirul și Filosoful privind pătrunderea credinței creștine și în rândurile geto-dacilor.

La rândul său, scriitorul creștin **Origen** din Alexandria (cca. 185-254), contemporan cu Tertulian, în *Comentariul la Evanghelia de la Matei*, a afirmat că „foarte mulți dintre daci, sarmați și sciți n-au auzit cuvântul Evangheliei”. Referirea sa completează practic știrile scriitorilor anteriori, confirmând pătrunderea credinței creștine la geto-daci, dar nu și generalizarea acesteia în rândurile lor.

Așadar, chiar din secolul al II-lea, credința creștină pătrunsese în nordul Dunării în rândurile populației geto-dacice. La acea dată, numărul creștinilor de acolo era, însă, în continuare, foarte mic, după cum reiese din aprecierea lui Origen. După retragerea autorităților romane din Dacia în timpul împăratului Aurelian (271-275), răspândirea credinței creștine în nordul Dunării s-a putut face în mod liber, dispozițiile imperiale anticreștine nemaifiind aplicate acolo. De precizat, însă, că, până în momentul de față, în Dacia nord-dunăreană nu se cunosc cazuri de martiri creștini care să fi pătimit în timpul stăpânirii romane, iar primele mărturii arheologice creștine de aici datează din secolul al III-lea.

DOVEZI LINGVISTICE PRIVIND RĂSPÂNDIREA TIMPURIE A CREDINȚEI CREȘTINE LA DACO-ROMANI

Vechimea credinței creștine la strămoșii noștri și căile de pătrundere ale acesteia pot fi apreciate și prin analizarea vocabularului creștin din limba română. Studiile lingvistice efectuate în acest sens au conchis că aproape toate cuvintele de bază ale credinței creștine din limba română sunt de origine latină. În schimb, cele legate de organizarea bisericească sunt, în majoritate, de origine slavă.

Aceasta dovedește că pătrunderea credinței creștine la daco-romani a avut loc în paralel cu procesul de etnogeneză a poporului român.

a. Cuvinte românești cu sens creștin provenite din vocabularul latin păgân

O parte din terminologia creștină din limba română provine din vocabularul religios latin. Vechilor cuvinte latine cu sens religios, preluate de credincioșii creștini daco-romani, li s-a dat, însă, un sens nou, specific creștin.

Cuvântul **Dumnezeu** provine din vocativul sintagmei *Dominus Deus* (în voc. = *Domine Deus*), veche invocație păgână (din *dominus*, *-i* = stăpân, conducător și *deus*, *-i* = zeu).

Un alt cuvânt creștin provenit din vocabularul religios roman păgân este **sărbătoare**. El provine din latinescul *dies conservatoria*, în forma sa prescurtată *dies servatoria*, sau din *servo*, *-are* (= a observa atent). El denumea zilele închinare cinstirii zeilor „conservatori” (păzitori), cei ce îl apărau trupește și sufletește pe om.

Alte cuvinte provenite din vechiul vocabular păgân roman sunt: **altar** (lat. *altaria*, *-um* = altar), **tâmplă** (lat. *templum*, *-i* = templu, lăcaș sfânt), **a priveghea - priveghere** (lat. *pervigilatio*, *-onem*; *pervigilo*, *-are* = veghe, a veghea), **a ajuna** (lat. *ad* + *ieiuno*, *-are* – a posti, a flămânzi), **nuntă** (lat. *nuptiae*, *-arum* = nuntă, căsătorie), **păcat** (lat. *peccatum*, *-i* = greșeală, vină), **sânt**, pentru sfânt, (lat. *sanctus*, *-a*, *-um*) etc.

De origine latină sunt și denumirile unora dintre sărbătorile creștine: Floriile, Rusaliile sau Crăciunul. Prima dintre ele, **Floriile**, folosită de creștini pentru a desemna praznicul Intrării în Ierusalim a Mântuitorului Hristos,

provine din cel al sărbătorii păgâne *Floralia* (vulg. *Florilia*), închinată cinstirii zeiței Flora. Această sărbătoare păgână era apropiată ca dată de prăznuire de cea a Intrării în Ierusalim. Denumirea vechii sărbători păgâne s-a păstrat, căpătând, însă, pentru creștini, o nouă semnificație.

Fig. 10: IMPLETIREA COROANELOR DE TRANDAFIRI
(*Villa del Casale*, Sicilia – mozaic, sec. IV d.Hr.)

Același fenomen s-a petrecut și în cazul sărbătorii **Rusaliilor**. Denumirea ei provine de la cea a sărbătorii păgâne *Rosalia* sau *Rosaria*. Ea era legată la romani de cultul morților, fiind prăznuită în timpul primăverii, când înfloreau trandafirii (lat. *rosa, ae*). Sărbătoarea romană a fost înlocuită de praznicul pogorârii Sfântului Duh. În popor, s-a păstrat, însă, denumirea vechii sărbători păgâne, legată acum de cea a praznicului creștin.

După unii cercetători, de origine latină este și numele sărbătorii **Crăciun**. El ar deriva din cuvântul *calatio, -onem*. El denumea chemarea poporului de către

preoții păgâni la fiecare întâi de lună pentru anunțarea sărbătorilor din luna respectivă. Din acest punct de vedere, ea era apropiată de praznicul creștin al Nașterii Domnului, cinstit în primele secole creștine la 6 ianuarie, odată cu Boboteaza, când în biserici erau anunțate creștinilor data Paștelui și a celorlalte sărbători cu dată schimbătoare de peste an.

După alții, ea ar veni din latinescul *creatio*, *-onem*. Alte etimoane latine propuse pentru această sărbătoare sunt: *(in)carnationem*, *crastinum*, *Christi ieiunium*, *Christi natalia*. Conform unei alte opinii, numele acestei sărbători ar proveni de la cuvântul trac *cărciun* = buturugă. La traci, el era și numele unei sărbători legată de cultul soarelui, serbată în preajma solstițiului de iarnă.

b. Termeni cu înțeles exclusiv creștin

O altă parte din terminologia creștină din limba română provine din cuvinte cu semnificație profană din vocabularul latin. În acest caz, vechilor cuvinte latine li s-a dat un nou sens, legat de credința creștină: **a se ruga - rugăciune** (lat. *rogatio*, *-onis* = cerere, proiect de lege, întrebare; *rogo*, *are* = a ruga, a cere, a întreba)⁵, **a crede - credință** (lat. *credo*, *-ere* = a încredința, a se încrede, a socoti)⁶, **păgân** (lat. *paganus* = țăran), **a ierta - iertare** (lat. *libero*, *-are*), **suflet** (lat. *suflo*, *-are* = a sufla), **a cumineca - cuminecare** (lat. *communico*, *-are* = a face comun, a împărți ceva cu cineva), **a cununa** (lat. *corono*, *-are* = a încorona),

⁵ Pentru „rugăciune” romanii foloseau cuvântul *prex*, *-is*, iar pentru verbul „a se ruga” termenul *oro*, *-are*.

⁶ Pentru „a crede”, cu sens religios, romanii foloseau verbul *fideo*, *-ere*.

cruce (lat. *crux, crucem*), **a închina - închinare** (lat. *inclino, -are* = a apleca, a înclina).

Există și unii termeni sau expresii de credință făuriți pe loc, cu ajutorul poporului vorbitor al limbii latine: **înviere** (lat. *in + vivo, -ere* = a trăi, a fi în viață), **Treime** (lat. *tres, tria* = trei), **păresimi** (lat. *quadragesimus, -a, um* = al 40-lea), **câșlegi** (lat. *caseus, -i + ligo, -are* = perioadă fără post), **înălțare** (lat. *in + alto, -are* = a înălța, a ridica), **a împărtăși - împărtășire** (lat. *in + partio, -ire* = a împărți), **a răscumpăra - răscumpărare** (lat. *re + comparo, -are*⁷ = a câștiga, a procura), **a mântui - mântuire** (lat. *manes, -ium* = sufletele morților + *tueor, -eri* = a păstra, a apăra de ceva), **duminică** (lat. *dies dominica* = ziua Domnului)

Alte cuvinte își au originea în terminologia creștină de origine greacă, fiind preluate în limba română prin intermediul limbii latine: **creștin** (lat. *christianus, -a / Christus*, din grecescul *χριστιανός / Χριστός*), **a boteza** (lat. *baptisto, -are*, din grecescul *βαπτίζω*), **înger** (lat. *angelus, -i*, din grecescul *ἄγγελος*), **preot** (lat. *presbiterum*, provenit din gr. *πρεσβύτερος*), **martir** (lat. *martyris*, provenit din gr. *μάρτυς, -ρος*), **episcop** (lat. *episcopus*, din gr. *ἐπίσκοπος*) etc..

Cuvântul **biserică** provine, după părerea unor cercetători, din latinescul *basilica, -ae*. El denumea inițial locașurile de judecată din Imperiul roman, cedate de împăratul Constantin cel Mare (306-337) creștinilor, după anul 313, pentru săvârșirea cultului. După o altă opinie, denumirea de biserică ar proveni de la adjectivul grecesc *βασιλικός, ή, ό* (= împărătesc, împărătească), prin care erau numite încăperile simple din orice casă, destinate slujbelor divine. Corespondentul său latin era același *basilica*, prin

⁷ Pentru „a răscumpăra”, în sens economic, era folosit *redimo, -ere*.

care erau cunoscute locașurile de rugăciune creștine în timpul lui Constantin cel Mare. Din *basilica* s-a format românescul „biserică” care denumea lăcașurile de rugăciune ale creștinilor. Sensul său s-a extins, mai târziu, și asupra comunității credincioșilor creștini.

Unii termeni sau sintagme din limba română au fost făuriți pe loc, pentru a defini noțiuni specifice creștinismului. Astfel de cazuri sunt **împărăția lui Dumnezeu, făcătorul lumii, Treime, ființă, înviere** (*in + vivo, -ere*), **răscumpărare, iertare, înălțare, împărtășanie, fecioară**. Vechimea pătrunderii credinței creștine la daco-romani este indicată și de numărul mare al cuvintelor de origine latină din două dintre rugăciunile de bază ale creștinismului. În rugăciunea domnească și în Simbolul de credință niceo-constantinopolitan, peste 90% din cuvinte sunt de origine latină.

Trebuie precizat că terminologia creștină românească este diferită de cea folosită în Biserica apuseană (ex. înviere = *in + vivo, -ere*, iar nu *ressurrectio*; fecioară, iar nu *virgo*; biserică, iar nu din grecescul *ἐκκλησία*; credință, iar nu *fides*; rugăciune, iar nu *oratio*; întrupare, iar nu *incarnatio*; înălțare, iar nu *assumptio*; iertare, iar nu *remissio*; sărbătoare, iar nu *festum*; făcătorul lumii, iar nu *creator mundi* etc.). **Acesta este un indiciu al faptului că învățătura Evangheliei a pătruns pe teritoriul țării noastre prin misionari veniți din Răsăritul creștin, iar nu din Apus. Aceștia au valorificat terminologia latină locală, creând pe loc, în unele cazuri, limbajul religios.**

De remarcat, apoi, că, pentru anumite cuvinte de origine latină din vocabularul bisericesc românesc, există și sinonime de origine slavă (ex. sărbătoare - praznic). Acestea din urmă au pătruns mai târziu, după creștinarea slavilor și introducerea limbii slavone în cultul Bisericii noastre. În

unele cazuri, termenii creștini de origine latină, mai ales cei care priveau organizarea bisericească, au fost înlocuiți de ierarhia bisericească în momentul în care slavona a devenit limbă oficială de cult cu termeni sinonimi de origine slavă.

BIBLIOGRAFIE:

1. CĂȚOI, Mihai-Ovidiu, „Sur une opinion concernant la signification semantique du terme Crăciun (Noël)”, în *Pontica*, XL (2007), pp. 429-446;
2. CATEIA, Adriana, „Elemente de vocabular creștin în inscripțiile din Scythia Minor (sec. IV-VII)”, în: *Pontica*, XXXII (1999), pp. 285-288;
3. CIORĂNESCU, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Ed. Saeculum I.O., București, 2007;
4. COMAN, Ioan, „Misionari creștini în Sciția Mică și Dacia în secolele III-IV”, în: *Mitropolia Olteniei*, XXXI (1979), 4-6, pp. 225-276;
5. DIACONESCU, Traian, „Motivația semantică a cuvântului românesc Crăciun „Noël”. Studiu asupra terminologiei creștine din Romania Orientală”, în: *Anuar de Lingvistică și Istorie Literară. Academia Română, Filiala Iași, Institutul de Filologie Română „Al. Philippide”*, XXXII (1988-1991), pp. 29-69;
6. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;
7. POPESCU, Emilian, „Creștinismul timpuriu pe teritoriul României. 1. Originile apostolice. 2. Bizanțul sau Roma?”, în vol. *Priveghind și lucrând pentru mântuire, volum editat la aniversarea a 10 ani de arhipăstorire a Înalt Prea Sfințitului Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei. 1 iulie 1990 – 1 iulie 2000*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 2000, pp. 169-189;
8. POPESCU, E., „Izvoarele apostolice ale creștinismului românesc; Sfântul Apostol Andrei și Tomisul”, în: *Studii Teologice*, XLVI (1994), 1-3, pp. 80-88;
9. POPESCU, E., „Sfântul Apostol Filip misionar pe pământ românesc”, în: *Glasul Bisericii*, LVII (2001), 5-8, pp. 59-76;

10. PREDĂ, Constantin, „Unele considerații referitoare la religia geto-dacilor”, în: *Pontica*, XXVII (1994), pp. 85-90; (tot în acest număr al revistei *Pontica* sunt publicate și alte studii referitoare la religia geto-dacilor);
11. RĂMUREANU, Ioan, „Noi considerații privind pătrunderea creștinismului la traco-geto-daci”, în: *Ortodoxia*, XX (1974), 1, pp. 168-171;
12. ȘERBĂNESCU, Nicolae, „Pătrunderea și dezvoltarea creștinismului în Scythia Minor”, în vol. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, ²1979, pp. 23-33.

MARTIRI CREȘTINI ÎN ȚINUTURILE DUNĂRENE ÎN PRIMELE SECOLE ALE BISERICII

În secolul al IV-lea, în provinciile romane de la Dunărea de mijloc și de jos, credința creștină era răspândită în toate mediile sociale. Una dintre cele mai clare dovezi o constituie numeroșii martiri creștini care au pătimit în provinciile romane din regiune în timpul persecuției lui Dioclețian (284-305). Ei proveneau din rândurile slujitorilor bisericești, ale soldaților, ale orășenilor și chiar ale populației din mediul rural.

Trebuie precizat faptul că, la vremea respectivă, populația romanizată (daco-romană sau traco-romană) era majoritară și în teritoriile din sudul Dunării, în partea de nord a Peninsulei Balcanice, în provinciile romane Panonia Inferior, Moesia Superior, Dacia Ripensis și partea de vest a Daciei Mediterranea, Moesia Inferior și Scythia Minor (azi teritorii ale Serbiei și Bulgariei). Având în vedere această realitate istorică, prezentarea în cadrul disciplinei *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* a martirilor creștini care au primit mucenicia pentru credința în Hristos în aceste regiuni se impune, ea constituind un capitol din istoria Bisericii noastre.

PERSECUȚIILE ÎMPOTRIVA CREȘTINILOR

În primele secole de existență ale Bisericii, credincioșii creștini au avut de înfruntat mai multe persecuții. Ele au fost declanșate la început de iudeii adversari ai Mântuitorului Hristos și ai ucenicilor Săi.

Ulterior, persecutarea credincioșilor creștini a fost inițiată chiar de către unii dintre împărații romani păgâni. Sporadice și locale în primă fază, persecuțiile anticreștine au căpătat cu timpul un caracter oficial, fiind generalizate în întreg Imperiul roman.

Fig. 11: DELIMITAREA LINGVISTICĂ A TERITORIILOR
DIN PENINSULA BALCANICĂ (sec. IV-VI)

Primul împărat persecutor a fost **Nero** (54-68). Printre cei care i-au urmat la conducerea Imperiului roman și care au avut o atitudine ostilă față de Biserica creștină se

numără **Traian** (98-117), care a emis primul **rescript** (o dispoziție imperială oficială, dar provizorie și limitată) de persecutare a creștinilor, și **Deciu** (249-251), care a emis primul **edict** (act legislativ obligatoriu și general) cu caracter anticreștin. Ultima mare persecuție împotriva creștinilor a avut loc la începutul secolului al IV-lea (anii 303-311), în timpul lui **Dioclețian** (284-305) și al succesorilor săi.

Fig. 12 : PROVINCIIILE ROMANE DIN REGIUNEA DUNĂRII DE MIJLOC ȘI DE JOS (sec. IV-VI)

În anul 313, în urma edictului de toleranță de la Mediolanum (azi Milano, în Italia), emis de împăratul Constantin cel Mare (306-337) în înțelegere cu Liciniu (308-323), persecuțiile au încetat pentru o vreme. Credința creștină a devenit atunci liberă, alături de toate celelalte religii din Imperiu. Totuși, între anii 320-324, Liciniu, în urma neînțelegerilor apărute între el și Constantin cel Mare, a declanșat o nouă persecuție. Ultima persecuție anticreștină

din Imperiul Roman a avut loc în timpul domniei împăratului Iulian Apostatul (361-363).

Cei mai vechi martiri de pe teritoriul actual al României sunt cunoscuți astăzi în Dobrogea. În cripta *martyrion* descoperită la **Niculitel**, în nordul Dobrogei, alături de cei patru mucenici cunoscuți după nume (Zotikos, Attalos, Kamasis și Philippos), au fost identificate și osemintele carbonizate ale altor doi mucenici. Numele acestora din urmă nu sunt cunoscute. Pe piatra ce închidea nișa unde se păstrau moaștele lor se află doar inscripția ὧδε καὶ ὧδε ἰχώρ μαρτύρων (aici și acolo sângele martirilor). Aceasta confirmă pătimirea lor ca mucenici și faptul că, la momentul în care a fost construită cripta de la Niculitel, numele celor doi nu mai erau cunoscute.

Fig. 13: INSCRIPȚIE DIN CRIPTA MARTYRION DE LA NICULIȚEL (sec. IV)

Cercetătorii au presupus că acești doi mucenici necunoscuți după nume au pățimit în timpul persecuției lui

Deciu. În acest caz, ei sunt cei mai vechi martiri cunoscuți astăzi pe teritoriul țării noastre.

Întrucât identificarea lor nu a fost posibilă, alte informații despre aceștia nu se cunosc. Se presupune doar că martirizarea lor a avut loc prin arderea de vii, fapt ce reiese din resturile calcinate ale moaștelor lor.

În stadiul actual al cercetărilor, alți martiri din persecuțiile primelor trei secole creștine nu se cunosc pe teritoriul țării noastre. Situația este cu totul alta, însă, în cazul persecuțiilor lui Dioclețian și Liciniu. În timpul lor au pătimit majoritatea martirilor creștini cunoscuți astăzi la Dunărea de jos.

MARTIRI CREȘTINI DIN PROVINCIALE ROMANE DUNĂRENE

În metropola administrativă a provinciei romane Pannonia Inferior, Sirmium (astăzi Sremska Mitroviča, în Serbia), au pătimit în anul 304 episcopul cetății, **Irineu**, și diaconul său, **Dimitrie**. Cel dintâi a fost ucis în ziua de 6 aprilie, din ordinul guvernatorului roman păgân Probus, fiind tăiat cu sabia. Trupul său a fost aruncat apoi în râul Sava, afluent al Dunării. Diaconul său, **Dimitrie**, a fost ucis cu sulița trei zile mai târziu (9 aprilie 304). Ulterior, o parte din sfintele sale moaște, făcătoare de minuni, au fost mutate în orașul Tesalonic, în biserica zidită în cinstea sa de către prefectul Leonțiu al Iliricului⁸. La momentul de față, cei

---

⁸ Este vorba despre Sfântul Mare Mucenic Dimitrie, pe seama căruia a fost pusă o nouă viață, legendară, relatată în Mineiele contemporane. Vechea dată a prăznuirii sale, 6 aprilie, a fost schimbată cu ziua de 26 octombrie, data la care au fost așezate în Tesalonic Sfintele sale Moaște.

mai mulți dintre cercetători consideră că acesta este, în realitate, Sf. M. Mc. Dimitrie, prăznuit în Biserica Ortodoxă la data de 26 octombrie.

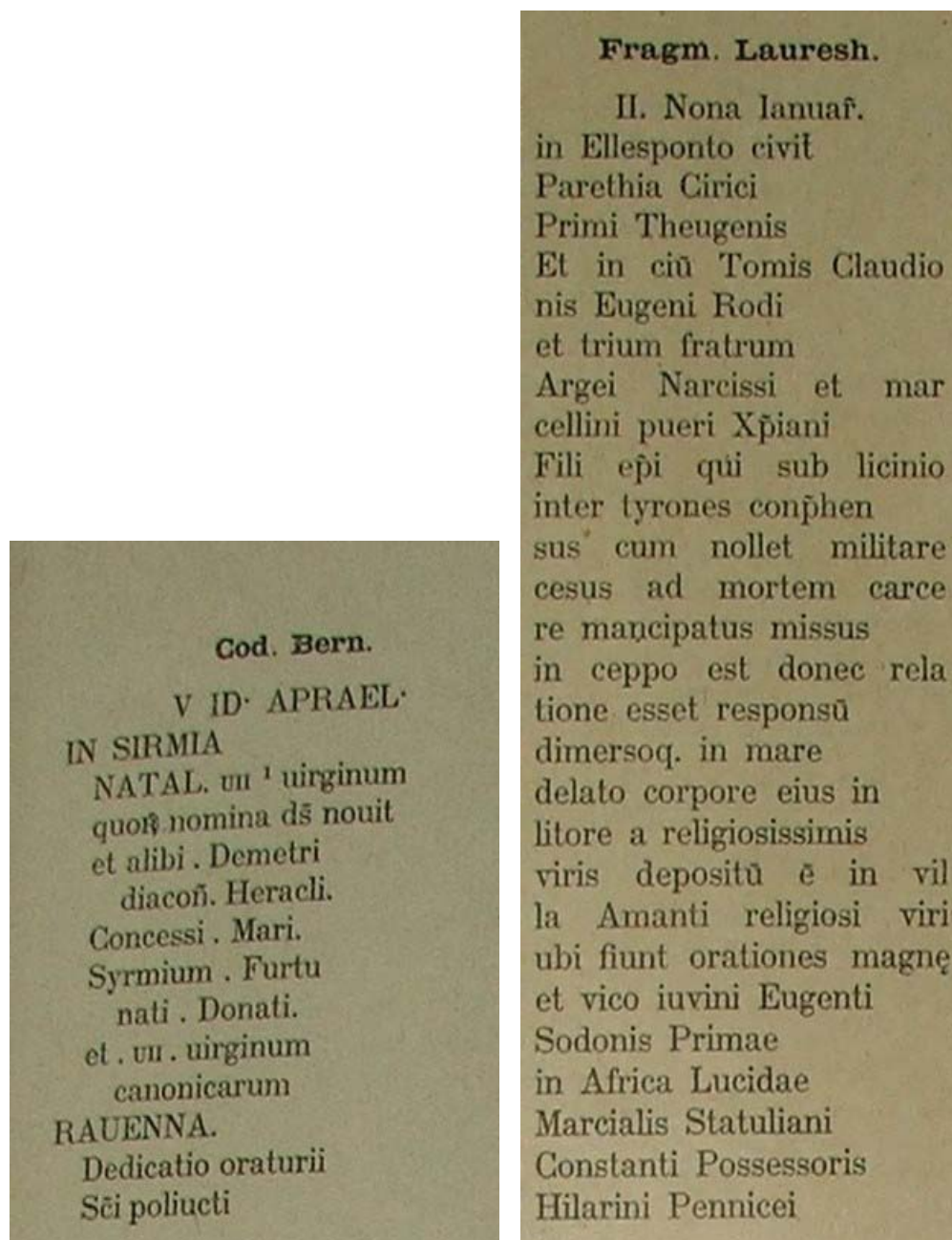

Fig. 14, a-b: *Martyrologium Hieronymianum*:
9 aprilie (Codex Bernensis 289) (în stânga)
3 ianuarie (*Fragmentum Lareshamense*)

Tot în orașul Sirmium, în același an, 304, au primit mucenicia **preotul Montanus** și soția sa, **presbitera Maxima**. Ei erau originari din Singidunum (astăzi Belgrad, în Serbia) și se refugiaseră în Sirmium din cauza persecuției. Prinși de prigonitori în această cetate, ei au mărturisit credința creștină până la moarte. Au fost înecați în râul Sava în ziua de 26 martie.

În orașul Singidunum, de pe teritoriul provinciei romane Moesia Superior (Moesia Prima), orașul de reședință al Sf. Mc. Montanus și Maxima, au primit martiriul **diaconul Ermil și temnicerul Stratonic**. Cel din urmă fusese convertit la creștinism de către cel dintâi. Ei au pățimit în timpul persecuției lui Liciniu, fiind înecați în Mare în ziua de 13 ianuarie. Nu se cunoaște anul pătimirii lor.

În cetatea Bononia (astăzi Vidin, în Bulgaria), de pe teritoriul provinciei romane Dacia Ripensis, au fost martirizați Aggeus, Gaius și exorcistul Hermes.

La Novae (astăzi Sviștov, în Bulgaria), pe teritoriul provinciei Moesia Secunda, este cunoscut Sf. Lup. În *Sinaxarul Bisericii din Constantinopol*, el este pomenit la 23 august. Singura informație păstrată despre el este aceea că el a murit decapitat. Istoricul bizantin Theophylact Simocatta (încep. sec. VII), a lăsat în scris informația potrivit căreia, în timpul împăratului Mauriciu (582-602), generalul Petru, fratele împăratului, aflat în campanie militară împotriva avarilor, a ajuns la Novae chiar în ziua prăznuirii Sf. Lup. Această informație confirmă veridicitatea informațiilor privitoare la martirizarea acestui sfânt mucenic la Novae și la faptul că, la acea vreme, moaștele sale se aflau încă în cetate.

În provincia Moesia Inferior, cei mai mulți mucenici creștini sunt cunoscuți în cetatea Durostorum (astăzi Silistra,

în Bulgaria), situată pe malul Dunării. Cei mai mulți au fost soldați romani, probabil membri ai legiunii XI Claudia cantonată aici, care au refuzat să participe la actele rituale păgâne.

Fig. 15: MARTIRIZAREA SF. MC. DASIIUS DE LA DUROSTORUM
(*Menologiu* împăratului bizantin Vasile II – sf. sec. X-încep. sec. XI)

Primul creștin martirizat la Durostorum în timpul persecuției lui Dioclețian pare a fi fost Dasius. Acesta era unul dintre soldații legiunii romane cantonate în oraș. În timpul celebrării sărbătorii romane păgâne Saturnalia, închinată zeului Chronos, Dasius a refuzat să-i aducă jertfă

acestuia. În urma refuzului său, Dasius a fost arestat și interogat în *praetorium*-ul legiunii. În cele din urmă, rămânând ferm în credința creștină, el a fost decapitat.

Fig. 16: SARCOFAGUL SF. MC. DASIVS DE LA DUROSTORUM
(Ancona, Italia)

Moaștele Sf. Dasius s-au păstrat în cetatea Durostorum până la marea invazie slavo-avară. Se presupune că, în timpul acelor evenimente tulburi, ele au fost evacuate la Constantinopol. Ulterior, cel mai probabil în urma ocupării capitalei bizantine de către cruciați, în timpul cruciadei a patra (1204), ele au fost duse în Occident, fiind păstrate la Ancona, în Italia, într-un sarcofag de piatră. Papa Ioan Paul II (1978-2005) a dăruit o parte din moaștele acestui mucenic Bisericii Bulgare. În anul 2006, o părticică din acestea au fost dăruite de către episcopul bulgar de la Silistra, Ilarion, mănăstirii de la Lipnița (jud. Constanța).

Un alt *Act martiric* păstrat este dedicat Sf. Mc. Iuliu. Acesta era unul dintre veteranii legiunii romane de la Durostorum. În document este descrisă cruzimea persecuției anticreștine din cetate. Întrucât a refuzat să aducă jertă zeilor păgâni, Iuliu a fost condamnat la moarte și executat „la locul obișnuit”. Execuția a avut loc în ziua de 27 mai 304.

În actul martiric al Sf. Iuliu Veteranul se precizează faptul că, în timp ce era dus spre locul de execuție, mucenicul era salutat de către alți creștini. Unul dintre aceștia, pe nume Hesychius, l-a rugat să-i transmită salutări Sf. Mc. Valention, care fusese martirizat cu puțin timp mai înainte. De asemenea, Hesychius a promis că, în curând va muri și el ca mucenic. Martirizarea, în cele din urmă, și a acestuia este confirmată de *Martyrologium Hieronymianum*, unde se spune că, la 15 iulie (probabil 304), Sf. Hesychius a fost ucis în Durostorum.

În *Sinaxarul Bisericii de la Constantinopol*, sunt pomeniți sfinții mucenici Valention și Pasicrates. Ei sunt prăznuiți în ziua de 24 aprilie, foarte probabil, ziua morții lor în anul 304. Amândoi erau soldați în Legiunea XI Claudia, sub comanda unui anume Aulozanes. În document se precizează faptul că, în drumul spre locul execuției, cei doi au fost însoțiți de soțiile lor.

În mai multe documente, este menționată și martirizarea sfinților Marcianus, Nicander (Nicadru) și Callinicus, dar în zile diferite. Dintre acestea, cea mai probabilă este cea de 27 iunie. Așa cum reiese din *Martyrologium Hieronymianum*, ei erau prăznuiți și la Tomis.

În apropiere de Durostorum, în satul Ozovia, au fost martirizați țăranii **Maximus**, **Quintilianus** și **Dadas**. Relatarea pătimirii lor se păstrează în *Sinaxarul Bisericii din Constantinopol*. Aici se spune că cei trei au fost martirizați

în timpul persecuției lui Maximinus Daia (305-313), posibil în anul 307, în ziua de 28 aprilie. Despre Sf. Maximus se precizează că era anagnost al Bisericii Catolice (adică Ortodoxe).

S-a presupus că, după anul 313, la Durostorum a fost construit un *martyrium* care a adăpostit moaștele celor trei mucenici. La vremea redactării Sinaxarului constantinopolitan (jumătatea secolului al X-lea), moaștele celor trei mucenici se păstrau, însă, la Constantinopol, în biserica Maicii Domnului din cartierul Viglention. Foarte probabil, ele au fost aduse acolo în timpul mării invazii slavo-avare de la sfârșitul secolului al VI-lea-începutul secolului al VII-lea, pentru a le feri de pericolul profanării lor de către barbari.

Cercetătorul bulgar G. Atanasov a descoperit în necropola (cimitirul) antică a cetății Durostorum un *martyrium* cu trei morminte. El a identificat acest edificiu cu cel al sfinților Maximus, Quintilianus și Dadas.

Martirizarea acestor trei mucenici este o dovadă a vechimii și largii răspândiri a creștinismului în regiune, cunoscut fiind faptul că, în mediile rurale, credința creștină a pătruns mai greu.

MARTIRI CREȘTINI ÎN PROVINCIA ROMANĂ SCYTHIA

În provincia romană Scythia, cei mai mulți martiri (peste 60) sunt cunoscuți la Tomis, metropola administrativă a provinciei. Unii dintre mucenicii de aici proveneau din alte provincii ale Imperiului, Scythia, în general, și Tomisul, în special, fiind doar locul în care aceștia au fost exilați sau, în unele cazuri, s-au retras de bună voie și în care, în cele din

urmă, au fost martirizați. După R. Netzhammer, exilarea creștinilor în teritoriile de frontieră, precum Scythia, unde viața era mult mai aspră, a fost una dintre caracteristicile persecuției dioclețiene.

În cele ce urmează vor fi amintite numele acelor dintre mucenicii de aici care au o importanță mai mare pentru cunoașterea situației creștinismului din provincie la începutul secolului al IV-lea. În *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* este pomenit, în ziua de 7 martie, **Sf. Ep. Efrem**. El a fost un episcop misionar, trimis în Scythia de către episcopul Hermon al Ierusalimului (300-314), pentru a propovădui credința creștină. În provincia dunăreană, după un timp necunoscut, Efrem a fost martirizat. Se crede că el a pătimit la 7 martie 304, în cetatea Tomis. Referitor la slujirea sa ierarhică, este puțin probabil ca el să fi îndeplinit funcția de episcop al Tomisului. Calitatea sa de episcop misionar îl încadrează, mai degrabă, în categoria horepiscopilor, care propovăduiau credința creștină fără a avea o reședință stabilă. În plus, în acea perioadă, anii 303-304, episcop al Tomisului pare a fi fost *Evangelicus*.

Mai târziu, în timpul persecuției lui Liciniu, în anii 320-323, au pătimit trei frați, **Argeu, Narcis și Marcelin**, fiii duhovnicești ai episcopului *Filius* sau *Anifilius* de la Tomis. Ulterior, a fost martirizat și episcopul **(Ani)Filius**, pentru refuzul său de a se înrola în armata romană, repăgânizată de împăratul Liciniu. În *Martyrologium Hieronymianum (Fragmentum Laureshamense)*, se precizează faptul că, după ce (Ani)Filius a fost înecat în mare, trupul său a fost pescuit de creștini și dus la vila lui *Amantius*, un bărbat credincios, unde s-au făcut multe rugăciuni. Toți cei patru mucenici sunt pomeniți la 3 ianuarie.

În ziua de 13 septembrie sunt trecuți în vechile sinaxare sfinții **Macrobiu** și **Gordian**. Ei au primit mucenicia la Tomis, în timpul persecuției lui Liciniu. Ambii erau originari din Asia Mică, fiind exilați în Scythia după ce au mărturisit că sunt creștini. Alături de ei au pățimit și unii creștini de la Tomis: **Heli**, **Lucian** și **Zotic**. Un alt creștin, **Valerian**, a murit la scurtă vreme după mucenicie, plângând de durere pe mormântul acestor martiri.

Fig. 17: INSCRIȚIA DE LA AXIOPOLIS

În cetatea Axiopolis (astăzi Cernavodă, jud. Constanța), au pățimit în timpul persecuției lui Dioclețian, prin anul 303, sfinții **Chiril**, **Chindeas** și **Tasios**. În urma săpăturilor arheologice, între ruinele cetății a fost descoperită o placă de piatră cu inscripția: Κυρίλλω, Κυνδαία, Τασειώ παρατίθομαι Εὐφράσιον ([Martirilor] Chiril, Chideas și Tasios încredințez pe Eufrasios). Se crede că inscripția a fost așezată la mormântul sfinților în

momentul în care lângă moaștele lor a fost înmormântat creștinul Eufrasios, fiul sau chiar unul dintre membrii importanți ai comunității creștine din Axiopolis. În cazul acestor sfinți, important este faptul că este atestată arheologic pătimirea și păstrarea sfintelor lor moaște la Axiopolis.

Fig. 18: CRIPTA *MARTYRION* A BASILICII DE LA NICULIȚEL (sec. IV)

O altă importantă descoperire arheologică este cea de la Niculițel. Aici a fost descoperită în anul 1971 o criptă *martyrion* în care erau așezate moaștele întregi a patru sfinți mucenici: **Zotikos**, **Attalos**, **Kamasis** și **Filippos**. Se crede că aceștia au pățimit la Noviodunum (astăzi Isaccea, jud. Tulcea), în timpul persecuției lui Dioclețian sau cea a lui Liciniu. Unii cercetători au presupus că ei au fost martirizați în nordul Dunării, de către goți, în a doua jumătate a secolului al IV-lea. Însă, această ipoteză este puțin credibilă, întrucât numele lor sunt menționate în *Martyrologium*

Hieronymianum, un document în care numele martirilor din Gothia nu sunt înregistrate.

Nu se cunosc informații despre viața lor. Pe baza expertizei antropologice s-a stabilit doar faptul că ei au avut o viață ascetică și că au murit prin decapitare. În *Martyrologium Hieronymianum* numele lor sunt pomenite împreună în ziua de 8 iunie. Descoperirea moaștelor acestor patru martiri dobrogeni este importantă deoarece a confirmat veridicitatea informațiilor privitoare la martirii creștini din provincia romană Scythia.

În cetatea Halmyris (pe teritoriul localității Murighiol, jud. Tulcea), situată în antichitate chiar pe brațul Peuce (azi Sfântul Gheorghe) al Dunării, au pățimit Sfinții Mucenici **Epictet** preotul și **Astion** monahul. Aceștia erau originari din provincia micro-asiatică Bithynia. După convertirea tânărului Astion la creștinism de către preotul Epictet, cei doi s-au retras în cetatea Halmyris, de la gurile Dunării. Aici au fost arestați și decapitați din ordinul persecutorului Latronianus, în timpul persecuției lui Dioclețian, în ziua de 8 iulie. Sfintele lor moaște, făcătoare de minuni, au fost îngropate lângă cetate, iar ulterior au fost mutate în cripta uneia dintre bazilicile cetății, singura descoperită până în momentul de față. Sfintele moaște au fost descoperite în vara anului 2001.

În *Actul martiric* al Sfinților Epictet și Astion este menționat și numele episcopului Evangelicus, foarte probabil episcopul Tomisului. În acest caz, el este cel dintâi episcop tomitan cunoscut după nume. Ca și în cazul sfinților de la Niculițel, descoperirea moaștelor celor doi mucenici de la Halmyris a confirmat veridicitatea *Actului lor martiric*, pusă sub semnul întrebării de către unii cercetători, și realitatea informațiilor despre mucenicii din teritoriul dintre Dunăre și Mare.

Fig. 19: CRIPTA *MARTYRION* DE LA HALMYRIS
(intrarea dinspre *dromos* în camera mortuară)

Moaștele a **cinci sfinți mucenici** au fost descoperite și la Tropaeum Traiani (lângă Adamclisi, jud. Constanța). Ele se aflau așezate în cripta basilicii *simple* (basilica A) din cetate. Din păcate, nu se cunosc numele acestor mucenici. Expertiza antropologică a indicat doar faptul că este vorba despre cinci mucenici soldați de neam alan, înrolați, probabil, în armata romană. Ca și în cazul mucenicilor de la Niculițel, ei au murit prin decapitare. Identificarea lor este dificilă întrucât, până la momentul de față, nu se cunoaște

numele niciunui mucenic care să fi pătimit la Tropaeum Traiani.

Din punct de vedere cronologic, ultimul martir de la Dunărea de jos cunoscut astăzi este Emilian de la Durostorum. El a pătimit în timpul persecuției împăratului Iulian Apostatul (361-363), care a încercat restaurarea religiei păgâne în Imperiu. Emilian se trăgea dintr-una dintre familiile aristocrate din Durostorum, fiind fiul prefectului cetății. În timpul unei inspecții efectuate în cetate de vicarul diocezei Thracia, Capitolinus, acesta din urmă a renovat templul păgân al orașului. După săvârșirea jertfelor păgâne și retragerea sa și a însoțitorilor săi la un banchet, Emilian, nevăzut de nimeni, a intrat în templu și a distrus idolii cu un ciocan, după care a fugit. În locul său, a fost arestat un țăran nevinovat. Văzând aceasta, Emilian s-a predat autorităților și și-a recunoscut vina. În cele din urmă, după ce a fost chinuit o vreme, a fost condamnat la moarte și executat prin ardere pe rug, la 18 iulie 362. Cu ajutorul soției lui Capitolinus, creștinii din cetate au luat moaștele sale și le-au îngropat în vecinătatea Durostorumului, la locul numit Gedina (Γηδινά). Într-o inscripție cioplită pe o lespede de piatră descoperită relativ recent în apropiere de orașul Silistra, apare menționat numele satului Gavidina. Cercetătorii consideră că Gedina din *Actul martiric* al Sf. Emilian și Gavidina sunt una și aceeași așezare. Inscripția este considerată o dovadă în plus a autenticității morții martirice a Sf. Emilian.

La Dinogetia, pe teritoriul satului actual Garvăn (jud. Tulcea), a pătimit Sf. Mc. Alexandru. Numele său este pomenit în *Martyrologium Hieronymianum*. S-a presupus că el a pătimit în timpul persecuției lui Dioclețian sau în cea a lui Liciniu.

MARTIRI CREȘTINI ÎN NORDUL DUNĂRII

Către sfârșitul secolului al III-lea, pe teritoriul țării noastre, au început să se așeze goții, popor migrator de neam germanic. Teritoriul controlat de ei în răsăritul Munteniei și sudul Moldovei a fost cunoscut în antichitate sub numele de Gothia. În anul 332, după înfrângerea suferită din partea Imperiului roman, printr-un tratat încheiat între părțile beligerante, goții au devenit *foederati* (aliați) ai Imperiului. În același tratat se stipula și acordarea libertății de credință credincioșilor creștini din teritoriile controlate de goți.

În Gothia sunt cunoscute, însă, două mari persecuții anticreștine. Prima dintre ele a avut loc în timpul regelui Aorich, în anii 347-348, și alta în timpul regelui Athanaric, în anii 367-378. În timpul lor, au primit mucenicia creștini proveniți atât din rândurile populației de neam got, cât și a celei locale sau a celei provenite din provinciile răsăritene ale Imperiului roman.

Unele dintre numele martirilor care au pătimit în Gothia dunăreană în timpul celor două persecuții sunt menționate în Calendarul got, păstrat fragmentar (intervalul 23 octombrie-30 noiembrie). Altele sunt trecute în sinaxarele generale ale Bisericii sau în scrierile istorice care relatează persecuțiile anticreștine din Gothia.

Unul dintre mucenicii din timpul persecuției lui Athanaric a fost **Sfântul Nichita**, care a fost ars de viu, într-o zi de 15 septembrie. În preajma Sinodului al IV-lea Ecumenic (Calcedon, 451), moaștele sale au fost duse în provincia Cilicia și așezate într-o biserică din orașul Mopsuestia. Pe temeiul acestei mutări a moaștelor sale, unii istorici au presupus că el se trăgea dintr-una dintre familiile din Cilicia luate de goți în captivitate în timpul incursiunilor lor de pradă în Imperiul roman.

Un alt mucenic, al cărui *Act martiric* s-a păstrat, este **Sfântul Sava** de la Buzău. El a pătimit la 12 aprilie 372, în timpul persecuției lui Athanaric. Sava se trăgea dintr-o familie de creștini originară din provincia Capadocia. El era citeț al bisericii din satul său și avea o viață ascetică: trăia în post, rugăciune și feciorie. Refuzând să-și ascundă identitatea de creștin prin vreun vicleșug, el a mărturisit cu mult curaj credința creștină. A fost chinuit și, în cele din urmă, înecat în râul Buzău. În *Actul său martiric* sunt pomenite numele a doi preoți din Gothia (Guthicas și Sansala) și relațiile strânse care existau la acea dată între creștinii din nordul Dunării și cei din provincia romană Scythia. De altfel, prin intermediul Bisericii tomitane, păstorită la acea dată de Sf. Ep. Bretanion, moaștele Sfântului Sava au fost trimise în Capadocia, la cererea Sfântului Vasile cel Mare (cca. 330-379).

Numărul mare al mucenicilor creștini care au pătimit în teritoriile de la Dunărea de mijloc și de jos și statutul lor social diferit (soldați, orășeni și chiar țărani) dovedesc larga răspândire a credinței creștine în rândurile locuitorilor de aici, încă din prima jumătate a secolului al IV-lea.

BIBLIOGRAFIE:

1. ATANASSOV, Georgi [ATANASOV, G.], „Christianity along the Lower Danube Limes in the Roman Provinces of Dacia Ripensis, Moesia Secunda and Scythia Minor (4th-6th c. AD)”, în Vagalinski, Lyudmil; Sharankov, Nikolay; Torbatov, Sergey (eds), *The Lower Danube Roman Limes (1st – 6th C. AD)*, Ed. NIAM-BAS, Sofia, 2012, pp. 327-380;
2. BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. I, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979;

3. BAUMANN, Victor-Henrich, *Sângele martirilor*, Ed. Dobrogea, Constanța, 2015;
4. DĂNILĂ, Nicolae, „Martyrologium Daco-Romanum”, în: *Verbum*, VI-VII (1995-1996), 7, pp. 180-269;
5. HOLUBEANU, Ionuț, „Câteva considerații privind un sfânt mucenic mai puțin cunoscut – Sf. Mc. Alexandru de la Dinogetia”, în *Teologie și educație la Dunărea de Jos*, fasc. 12, Galați, 2013, pp. 277-311
6. HOLUBEANU, I., „Despre aria misionară a Sfântului Episcop Mucenic Ephraim”, în: *Pontica*, XL (2007), pp. 415-428;
7. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;
8. PĂCURARIU, M., *Prigoana creștină*, Sibiu, 1998;
9. POPESCU, Emilian, „Cine a fost autorul actului martiric al Sfântului Sava „Gotul”? Considerații pe marginea unei ipoteze”, în: *Pontica*, XXXIII-XXXIV (2000-2001), pp. 515-523;
10. RĂMUREANU, Ioan, „Sfinți și martiri la Tomis – Constanța”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, XCII (1976), 7-8, pp. 975-1011;
11. TÓTH, Peter, „Sirmian Martyrs in Exile. Pannonian Case-Studies and a Re-Evaluation of the St. Demetrius Problem”, în: *Byzantische Zeitschrift*, CIII (2010), pp. 145-170.

MĂRTURII ARHEOLOGICE PRIVIND RĂSPÂNDIREA CREȘTINISMULUI PE TERITORIUL ACTUAL AL ROMÂNIEI ÎN SECOLELE II-IV

În anii 271-275, în timpul domniei lui Aurelian (270-275), Imperiul roman a părăsit provincia Dacia. În locul ei, în sudul Dunării, au fost organizate alte două provincii romane cu același nume: Dacia Ripensis și Dacia Mediterranea. Deși armata și administrația romană au fost retrase la acea dată din nordul Dunării, populația autohtonă daco-romană a rămas pe teritoriul fostei provincii romane nord-dunărene.

În istoriografia modernă, a circulat și teza potrivit căreia, la momentul retragerii aureliene, teritoriul fostei provincii romane Dacia a fost complet evacuat, odată cu armata și administrația romană plecând și întreaga populație locală. Ca atare, potrivit acestei teze, fosta Dacie romană ar fi devenit un teritoriu nelocuit. Ulterior, după formarea poporului român în sudul Dunării, acesta ar fi revenit în teritoriile nord-dunărene. Principalul susținător al acestei teze a fost Robert Roesler.

Cei mai mulți dintre cercetători au respins, însă, această teorie, susținând locuirea neîntreruptă a teritoriului Daciei nord-dunărene de către populația daco-romană. În afara argumentelor logic-istorice și lingvistice, cercetătorii acestei a doua teze au invocat și descoperirile arheologice. În cazul acestora, deosebit de importante sunt cele de caracter creștin, care dovedesc existența unei populații creștine în teritoriile nord-dunărene chiar și după retragerea aureliană. În același timp, acestea dovedesc răspândirea

credinței creștine în teritoriile din nordul Dunării, inclusiv în Transilvania.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE PALEOCREȘTINE ÎN TRANSILVANIA

Dintre descoperirile arheologice care dovedesc răspândirea credinței creștine în Transilvania, cele mai importante sunt următoarele:

Tăblița votivă (donarium) de la Biertan (jud. Sibiu). Aceasta este o tăbliță de bronz de formă aproximativ dreptunghiulară (32,5 x 12,6-13,2 cm) pe care este ajurată o inscripție în limba latină: *Ego Zeno/vius vot/um posui* (Eu, Zenovius, am pus ofrandă). În partea inferioară a tăbliței, în zona centrală, se află un inel care folosea la prinderea unui disc de bronz cu monograma lui Hristos (hrisma, adică literele grecești X și P suprapuse), descoperit și el (diametru: 23,7 cm cu toarte, 19,5 cm fără toarte). În partea inferioară a discului se află un alt inel de prindere care folosea, cel mai probabil, la prinderea unei candelă, care nu s-a păstrat. Se presupune că un alt inel exista în partea superioară a tăbliței. La momentul de față, acesta nu se mai păstrează. El folosea, cel mai probabil, la prinderea celor trei obiecte (tăblița, discul și presupusa candelă) de un policandru. Aceasta ar presupune că întregul ansamblu era așezat într-un locaș de rugăciune, care exista în acea zonă.

Cele două obiecte descoperite au fost datate în secolul al IV-lea. Existența discului cu hrismă dovedește că Zenovius era creștin, iar nu păgân. Dedicția de pe tăbliță relevă faptul el a dorit să-i mulțumească lui Dumnezeu pentru o binefacere. Unii cercetători au presupus că Zenovius era un localnic de curând botezat, care a primit

numele unui martir sau misionar necunoscut. Ca mulțumire, el a a dăruit cele două obiecte basilicii unde fusese botezat. Nu este exclus, însă, ca el să fi mulțumit pentru un alt dar primit de la Dumnezeu, în urma rugăciunilor și făgăduințelor făcute de el. Practica *votului* este una precreștină, întâlnită și în religia romană păgână. Credinciosul cerea divinității împlinirea unei nevoi și promitea, în cazul împlinirii cererii sale, aducerea la altar a unui dar din partea sa. Într-un astfel de caz pare a se fi aflat și Zenovius.

Fig. 20: TABLIȚA VOTIVA ȘI DISCUL DE LA BIERTAN (sec. IV)

Descoperirea este deosebit de importantă întrucât indică existența în zonă a unui locaș de cult creștin și, prin aceasta, a unei comunități creștine în care se vorbea limba latină. Este greu de spus dacă acest *donarium* a fost

confeccionat de un meșter local sau într-unul dintre centrele de pe teritoriul Imperiului roman din apropierea Dunării. Confeccionarea acestuia pe teritoriul Imperiului roman este sugerată de aspectul său. Astfel de piese au mai fost descoperite la Roma, Aquileea și în Panonia, la Poetovio și Bonyhad. Dacă presupunerea din urmă este corectă, atunci *donarium*-ul de la Biertan ar fi un argument în favoarea legăturilor existente între populația romanică și creștină de pe teritoriul Transilvaniei și cea din Imperiul roman.

Fragmentul ceramic cu inscripție și simboluri creștine de la Porolissum (astăzi Moigrad, jud. Sălaj). Tot din secolul al IV-lea datează și un fragment ceramic cu inscripție și simboluri creștine, restul unui vas, descoperit în apropierea ruinelor fostului castru roman de la Porolissum. Pe el sunt reprezentate monograma lui Hristos, încadrată de un patrulater de formă trapezoidală. La baza trapezului sunt incizate simboluri creștine (pomul, pasărea, pâini și alte câteva semne). În afara trapezului se găsește restul unei inscripții: *Ego ... vius vot ... p...* Ea a fost reconstituită în forma *Ego [Zeno]vius/[Pa]ulus vot[um] p[osui]*.

Se consideră că acest vas ceramic a fost confeccionat de către un meșter local. Caracterul creștin al reprezentărilor de pe el este evident. În acest caz, pe temeiul lui se poate deduce existența unei comunități creștine de limbă latină în acea zonă.

Locașul de cult creștin de la Porolissum. Tot la Porolissum au fost descoperite ruinele unui templu păgân care, într-o perioadă imediat următoare retragerii aureliane, a fost transformat într-un locaș de cult creștin. Interiorul fostului templu a fost recompartimentat prin ridicarea unor ziduri construite din materiale recuperate de la vechile monumente romane ale cetății. Altarul locașului de rugăciune era amenajat în absida fostului templu. Edificiul

creștin a fost datat în secolul al IV-lea. Și acesta dovedește existența unei comunități creștine locale numeroase.

Gema de la Potaissa (astăzi Turda, jud. Cluj). Aceasta gemă de onix, de formă rotundă-ovală (1,10 x 1,30 cm), a fost descoperită între ruinele cetății romane Potaissa. Pe ea, în jumătatea dreaptă a gemei (stânga privitorului), este reprezentată scena „Bunului Păstor”: un bărbat în picioare, îmbrăcat în tunică; pe umerii săi el are un miel, pe care îl ține cu mâna stângă, în timp ce mâna dreaptă o are rezemată pe șold; la picioarele sale, se află un alt miel, a cărui privire, ridicată, este ațintită spre bărbat; în dreapta bărbatului se află un pom cu două ramuri; pe una dintre ele este reprezentată o pasăre. În jumătatea stângă a gemei (dreapta privitorului), este reprezentată scena înghițirii proorocului Iov de către monstrul marin: o corabie din care cade un bărbat; la baza corabiei se află un monstru marin care îl înghite pe bărbat. În partea superioară a acestei din urmă scene apare cuvântul grecesc ΙΧΘΥΣ (pește), care este un acrostih al formulei creștine Ι[ησοῦς] Χ[ριστός] Θ[εοῦ] Υ[ιός] Σ[ωτήρ] (Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu Mântuitor).

Reprezentarea și cuvântul incizat pe ea au un evident caracter creștin. Păstorul cu mieii este Mântuitorul Hristos (Bunul păstor). Pasărea, cel mai probabil un porumbel, este simbol al Duhului Sfânt, iar pomul este arborele vieții. Cea de-a doua scenă, după cum s-a arătat deja, reproduce scena vetero-testamentară a înghițirii lui Iov de către monstrul marin.

Gema a fost datată în secolul al IV-lea.

O a doua gemă având reprezentată pe ea scena „Bunului păstor”, descoperită în Transilvania, se păstrează la Muzeul Național Maghiar din Budapesta. Locul exact al

descoperirii ei nu se cunoaște. Ea a fost datată în secolul al III-lea.

Fig. 21: GEMA DE LA POTAISSA (sec. IV)

Piatra funerară romană de la Cluj Napoca. Este vorba despre o piatră funerară romană păgână, refolosită în secolul al IV-lea de către un creștin, ca bază a unui sarcofag din piatră. La momentul refolosirii sale, pe ea au fost incizate crucea și literele A și E. Cele din urmă, cel mai probabil, au legătură cu literele simbolice A și Ω, din cartea *Apocalipsei* (1, 8; 21, 6; 22, 13).

Pe teritoriul Transilvaniei au fost descoperite și câteva **opaite paleocreștine**, care sunt împodobite cu semnul crucii. Unele dintre ele sunt din lut, altele de bronz. Între acestea, se numără două opaite de lut, descoperite la Apulum (astăzi Alba Iulia, jud. Alba), unul de bronz, descoperit la Dej, și altul, tot de bronz, descoperit la

Porolissum. Cele mai multe opaițe au fost datate în secolele IV-V și se consideră că provin din Orientul apropiat sau din nordul Africii. Un caz aparte îl reprezintă un opaiț de lut descoperit la Sarmizegetusa. Despre acesta, se crede că a fost confecționat de un meșter ceramist daco-roman.

Fig. 22: OPAIȚUL DE BRONZ DE LA DEJ (sec. IV)

Trebuie precizat și faptul că, în satul Sânmiclăuș (com. Șona, jud. Alba), în urma săpăturilor arheologice, a fost descoperit un tipar din lut ars folosit la turnarea crucilor, datat în secolele V-VI.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE PALEOCREȘTINE ÎN BANAT

Printre obiectele paleocreștine descoperite în Banat, se numără două inele și câteva opaițe. Un inel de aur cu gemă, pe care sunt gravați un păun și un delfin (vechi simboluri creștine), a fost descoperit la Băile Herculane. Un alt inel, de bronz, împodobit cu o cruce, a fost descoperit în râul Caraș.

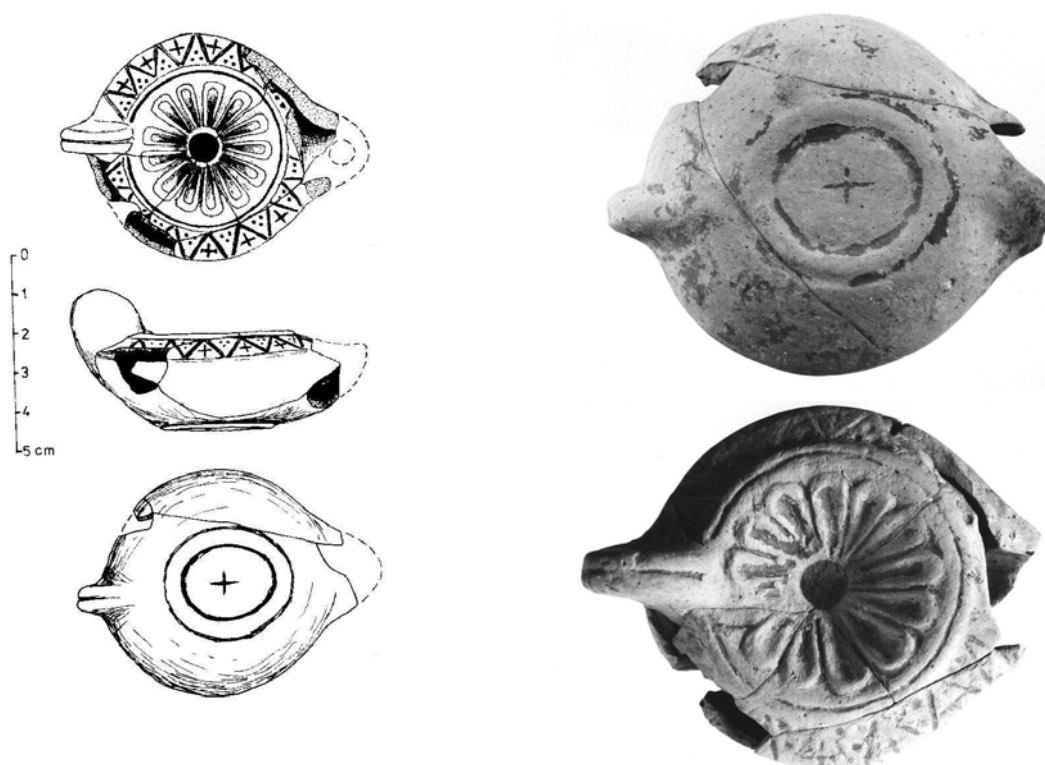

Fig. 23: OPAIȚUL DE LA TIBISCUM (sec. II-III)

Un opaiț de bronz în formă de cruce a fost descoperit la Lipova (jud. Arad), iar altul la Gornea (com. Sichevita, jud. Caraș-Severin). Pe fundul celui din urmă, este incizată o cruce monogramatică.

O importanță deosebită, datorită în special vechimii sale, o ocupă, între descoperirile paleocreștine din Banat, un opaiț descoperit într-una dintre barăcile castrului mare roman de la Tibiscum (lângă Jupa, jud. Caraș-Severin). Piesa este împodobită cu semnul crucii și triunghiuri echilaterale în care se găsesc câte trei puncte, interpretate ca simbol al Sfintei Treimi. Opaițul a fost datat în a doua jumătate a secolului al II-lea - începutul secolului al III-lea. Descoperirea lui a fost privită de cercetători ca o dovadă a existenței unei comunități creștine la Tibiscum la acea vreme.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE PALEOCREȘTINE ÎN OLTENIA, CÂMPIA MUNTENIEI ȘI MOLDOVA

La Romula (astăzi Reșca, com. Dobrosloveni, jud. Olt), fosta capitală a provinciei Dacia Malvensis, au fost descoperite două opaițe decorate cu cruci, o cruciuliță de bronz și o bucată de cărămidă imprimată cu pești și cruciulițe. Tot aici au fost descoperite și câteva geme decorate cu simboluri creștine (delfini, pești, păuni, cruci), datate în secolele III-IV.

La Slăveni (jud. Olt), a fost descoperit un locaș de cult creștin, ridicat în a doua jumătate a secolului al IV-lea pe ruinele clădirilor fostului castru roman de aici, părăsit pe la mijlocul secolului al III-lea. Edificiul, construit din piatră, cărămidă și țigle legate cu lut cleios, a fost folosit până la mijlocul secolului al V-lea. În interiorul basilicii au fost descoperite o lespede de piatră pe care este gravată hrisma și un mormânt, despre care unii cercetători nu au exclus posibilitatea să fi aparținut unui martir creștin.

În partea de răsărit a Câmpiei Muntene, la Bărboși (cartier al orașului Galați), au fost descoperite două cruci de sidef, o amforă pe care este gravată hrisma și alte obiecte paleocreștine, datate în secolul al III-lea. De asemenea, în câteva locuri din Câmpia Munteniei au fost găsite tipare pentru confecționat cruciulițe.

În Moldova, vestigiile paleocreștine (tipare de cruci, morminte creștine) aparțin mai ales secolelor V-VIII.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE PALEOCREȘTINE ÎN DOBROGEA

Dintre numeroasele vestigii paleocreștine din Dobrogea, de o importanță deosebită, prin vechimea lor, sunt următoarele:

Opaiț descoperit la Tomis (astăzi Constanța). La Tomis, metropola administrativă a provinciei romane Scythia, a fost descoperit un opaiț de lut pe care sunt incizate simboluri creștine: nouă cruci, pe bordura sa superioară, și un porumbel, un delfin și urma unei tălpi (*planta pedis*), pe fundul său. Opaițul a fost datat în secolul al II-lea - prima jumătate a secolului al III-lea. Opaițul, unul dintre cele mai vechi obiecte paleocreștine descoperite până acum pe teritoriul țării noastre, atestă vechimea comunității creștine din Tomis.

Tot la Tomis, într-unul dintre mormintele din necropola cetății, a fost descoperit un alt opaiț de lut, pe fundul căruia sunt reprezentate trei cruci monogramatice. Obiectul a fost datat în secolul al III-lea, cel târziu a doua jumătate.

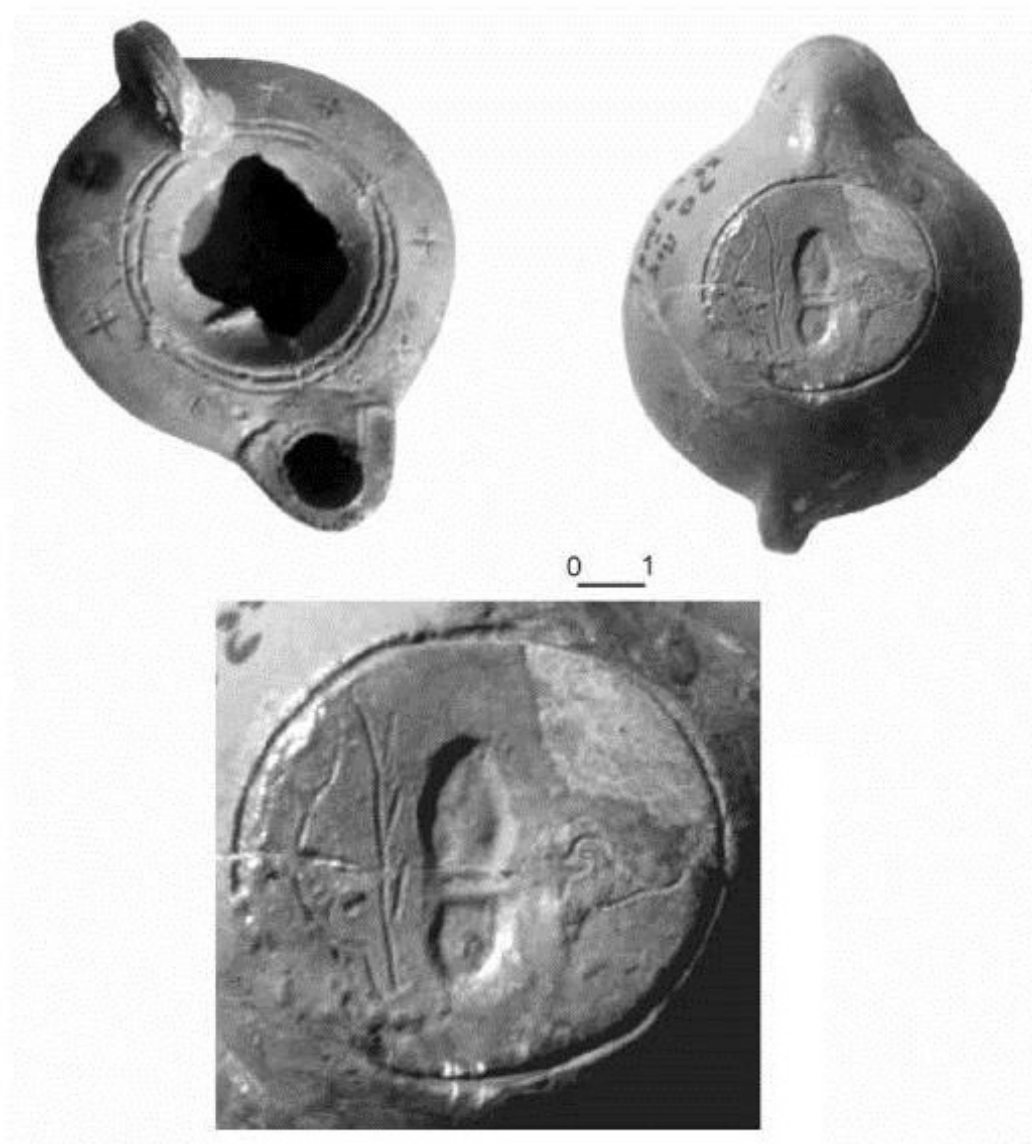

Fig. 24: OPAIȚ DESCOPERIT LA TOMIS (sec. II-III)

Un alt obiect paleocreștin de o deosebită valoare istorică este o gemă de inel descoperită la Constanța, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, aflată astăzi la British Museum din Londra. Pe ea este reprezentat Mântuitorul Hristos răstignit pe o cruce în formă de T(au) (*crux commissa*), cu trupul supradimensionat, flancat de cei doisprezece apostoli (câte șase de fiecare parte). Supradimensionarea trupului Său în comparație cu cel al

sfinților apostoli a fost pusă pe seama influenței artei antice, în care divinitățile erau reprezentate sensibil mai mari decât oamenii. Mântuitorul are capul îndreptat spre dreapta, este reprezentat cu o barbă scurtă, iar trupul său este cu totul gol. Măinile Sale sunt ușor întinse, iar încheieturile palmelor sunt prinse de lemnul crucii cu câte o legătură, iar nu ținute în cuie. În partea inferioară, brațul vertical al crucii depășește nivelul de călcare, iar la baza sa este reprezentat un craniu, simbol al lui Adam cel căzut în păcat.

Fig. 25: OPAIȚ DE LA TOMIS (sec. III) (în stânga)

Fig. 26: GEMĂ DE INEL DE LA TOMIS (sec. II-III)

Apostolii au cu toții aceeași vestimentație – un scurt *himation* (tunică) sau *pallium* (manta). Ei au fețele îndreptate spre Cel răstignit pe cruce. Cei de la extremități, au mâinile ridicate în semn de adorare.

Deasupra scenei răstignirii este gravat acrostihul IXΘΥΣ.

La momentul de față, gema este considerată cea mai veche reprezentare a scenei răstignirii din tot spațiul creștin antic. Ea este socotită de origine siriană și a fost datată în

secolele II-III. S-a presupus că acest tip de reprezentare a stat la originea dezvoltării iconografiei Răstignirii.

Fig. 27: OPAIȚ DE LA TOMIS (sec. IV)

De o frumusețe deosebită este un alt opaiț de lut descoperit la Tomis. Pe partea superioară a acestuia este reprezentat Mântuitorul Hristos, în picioare și binecuvântând. El este îmbrăcat într-un *himation* (tunică) și are picioarele desculțe. De-a dreapta și de-a stânga sa sunt reprezentate capetele celor doisprezece apostoli, distribuiți câte șase în fiecare parte. În jurul Mântuitorului este ștanțată inscripția *Pacem Meam do vobis* (Pacea Mea o dau vouă) (In. 14, 27). Opaițul a fost datat în secolul al IV-lea.

În interiorul provinciei Scythia, dintre numeroasele vestigii paleocreștine descoperite, importante sunt, prin vechimea lor, un inel descoperit la Capidava (com. Topalu, jud. Constanța) și restul unei amfore de la Carsium (astăzi Hârșova, jud. Constanța). Cel dintâi, descoperit într-un mormânt, este prevăzut cu o gemă pe care este gravată hrisma. El a fost datat în secolul al IV-lea. Restul de amforă are reprezentată tot hrisma și a fost datat la sfârșitul secolului al III-lea - începutul secolului al IV-lea.

În Dobrogea au fost descoperite peste treizeci și cinci de bazilici paleocreștine. Dintre acestea, aproximativ treisprezece datează din secolul al IV-lea: una la Tomis (basilica din curtea liceului Mihai Eminescu), două la Histria (basilica cu criptă din piața mare a cetății și basilica extramuros), una la Callatis (basilica „siriană”), trei la Tropaeum Traiani (basilica „cisternă”, cea amenajată în partea de nord a basilicii „forensis” și basilica „de marmură”), una la Axiopolis (basilica cu o singură navă și absidă rotundă), una la Dinogetia (singura de aici descoperită până acum), una la Telița (bazilică rurală), una la Dumbrăveni (bazilică rupestră a unei mănăstiri), una la Slava Rusă (bazilică a unei mănăstiri), una la Niculițel (basilica cu criptă *martyrion*) și, posibil, una la Basarabi (biseriçuța E3).

Toate aceste vestigii paleocreștine dovedesc continuitatea de locuire a strămoșilor noștri pe teritoriul actual al țării noastre și pătrunderea timpurie a credinței creștine în rândurile lor.

BIBLIOGRAFIE:

1. BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. I, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979;
2. BAJENARU, Constantin, „Un opaiț cu simboluri paleocreștine descoperit la Tomis”, în: *Pontica*, XXXV-XXXVI (2002-2003), pp. 217-223;
3. BENEĂ, Doina, „A Christian Rush Light from Tibiscum”, în HOLUBEANU, Ionuț (ed.), *The Christian Mission on the Romanian Territory during the First Centuries of the Church - 1600 Years since the Falling Asleep in the Lord*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2009, pp. 53-63;
4. GUDEA, Nicolae; GHIURCO, Ioan, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Ed. Episcopiei Ortodoxe Române, Oradea, 1988;
5. LUNGU, Virgil, *Creștinismul în Scythia Minor în contextul vest-pontic*, Ed. T.C. Sen, Sibiu/Constanța, 2000;
6. NICOLAE, Constantin, „O monogramă creștină de la Carsium (Hârșova, jud. Constanța)”, în: *Pontica*, XL (2007), pp. 401-406;
7. PĂCURARIU, Pr. Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;
8. POPESCU, Emilian, „Cea mai veche mărturie arheologică despre cinstirea Răstignirii și a Numelui Mântuitorului Iisus Hristos descoperită în România”, în: *Ziarul Lumina*, 12 martie 2015;
9. RUSU, Mircea, „Paleocreștinismul din Dacia romană”, în: *Ephemeris Napocensis*, 1/1991, pp. 81-112;
10. ZUGRAVU, Nelu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, coll. *Bibliotheca Thracologica*, vol. XVIII, București, 1997.

ORGANIZAREA BISERICESCĂ PE TERITORIUL ȚĂRII NOASTRE PÂNĂ LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL VI-LEA

Este posibil ca primii episcopi de pe teritoriul țării noastre să fi fost hirotoniți în Scythia Minor (Dobrogea de astăzi) de către Sfinții Apostoli Andrei și Filip. În documentele referitoare la misiunea acestor doi apostoli în ținutul istro-pontic nu este menționat, însă, numele niciunuia dintre acești episcopi. De asemenea, nu se știe cu certitudine dacă a fost vorba de un singur episcop sau de mai mulți. În lucrarea lui pseudo-Abdias, *Historia certaminis apostolici (Istoria luptei apostolice)*, redactată în Gallia, la sfârșitul secolului al VI-lea, pe seama Sf. Ap. Filip este pusă hirotonia în Scythia a unui episcop, în timp ce, în *Martirologiul lui Adon* (anii 855-860), se vorbește de hirotonirea mai multor episcopi de către acest apostol.

Oricare va fi fost adevărul în această privință, cert este faptul că, la un anumit moment istoric, întregul ținut dintre Dunăre și Mare a rămas sub oblăduirea unui singur ierarh, cel de la Tomis. După Teodor de Mopsuestia (350-428), păstorirea unei provincii de către un singur episcop a fost practica veche a Bisericii. Abia ulterior, odată cu înmulțirea numărului credincioșilor creștini, în cele mai multe dintre provincii au apărut și alți ierarhi. În fine, dezvoltarea structurii episcopale a Bisericii creștine a cunoscut un avânt deosebit după edictul de la Mediolanum (313) și primul Sinod Ecumenic (Niceea, 325).

Tradiția păstoririi provinciei Scythia doar de către ierarhul de la Tomis a fost interpretată de cercetători drept o dovadă a vechimii acestui scaun bisericesc. Pe de altă parte,

ea poate fi pusă și pe seama prestigiului de care se bucura ierarhul din metropola vest-pontică pe întreg cuprinsul provinciei sale.

Se pare că, până la Sinodul al II-lea Ecumenic (Constantinopol, 381), scaunul episcopal de la Tomis a depins de cel din Heraclea Thraciei, metropola administrativă a provinciei Europa și capitala diocezei Thracia.

Foarte mult timp, s-a crezut că, spre sfârșitul secolului al IV-lea - începutul secolului al V-lea, scaunul de la Tomis a fost ridicat la rangul de arhiepiscopie autocefală și că, în timpul domniei lui Anastasius (491-518), el a fost ridicat la rangul de mitropolie, odată cu înființarea altor episcopii (paisprezece la număr) pe teritoriul provinciei romane Scythia. Cercetările recente au condus, însă, la o altă concluzie. Analiza atentă a izvoarelor istorice păstrate a relevat faptul că, în anul 381, la Sinodul al II-lea Ecumenic, scaunul tomitan a fost ridicat la rangul de mitropolie plină (mitropolie mare). Acest nou statut presupune existența unor episcopii aflate sub jurisdicția sa. Cum, însă, în provincia romană Scythia, nu păstorea decât ierarhul de la Tomis, pentru a îndeplini această condiție, Tomisului i-au fost subordonate unele episcopii care funcționau în cetăți din afara provinciei civile Scythia. Este vorba de scaunele de la Cherson (astăzi Sevastopol, în Peninsula Crimeea), Bosporus (anticul Panticapaeum, astăzi Kerch, în Peninsula Crimeea), Odessos (astăzi Varna, în Bulgaria) și, pentru o vreme, Phanagoria (lângă Sennoy, regiunea Krasnodar, Rusia). Subordonarea episcopiei de Cherson față de mitropolia Tomisului este indicată de lista de semnături a Sinodului al II-lea ecumenic, unde episcopul Aetherius de Cherson a semnat actele sinodale în rubrica provinciei Scythia, după mitropolitul Gerontie de Tomis.

Subordonarea scaunului de Odessos este indicată de semnătura episcopului acestei cetăți, pe nume Dizza, în scrisoarea pe care ierarhii din Moesia Secunda i-au trimis-o împăratului Leon I (457-474), în timpul anchetei religioase din anii 457/8. În semnătura sa pe acest document, ierarhul de la Odessos a menționat și numele provinciei sale bisericești: *Dizza episcopus ciuitatis Odissae Scythiae similiter* (Dizza, episcopul cetății Odessos din Scythia, în mod asemănător). În ceea ce privește subordonarea episcopiilor de Bosphorus și Phanagoria față de scaunul mitropolitan de la Tomis, ea a fost dedusă pe temeiul organizării generale din bazinul Mării Negre de-a lungul secolelor IV-VI.

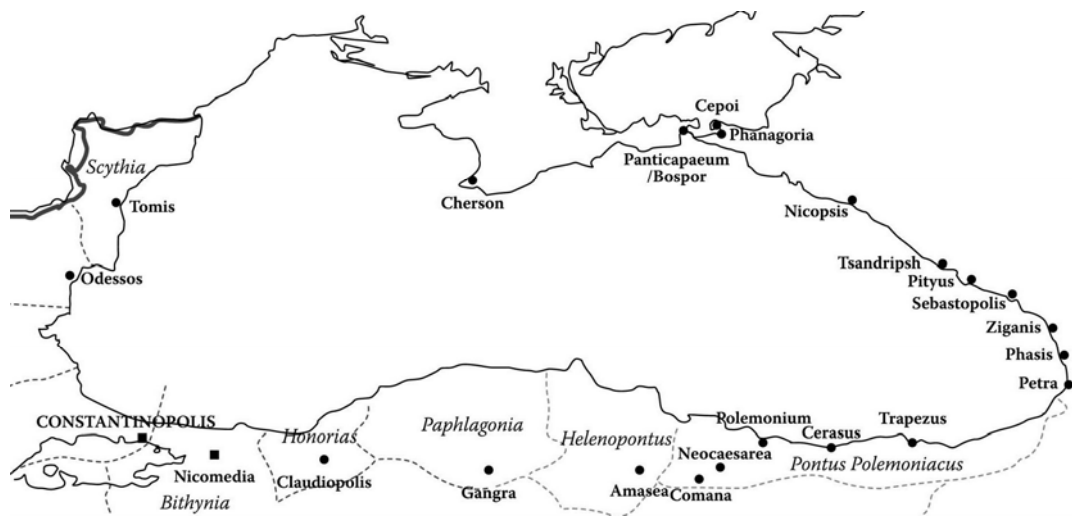

Fig. 28: ȚĂRMUL MĂRII NEGRE (sec. IV-VI)

Într-unul dintre documentele bizantine (*Notitia episcopatum* 3), această mitropolie a Tomisului este denumită ἐπαρχία Σκυθίας παραθαλασσία τοῦ Πόντου (eparhia Scythiei, [eparhia] litoralul Mării [Negre]). Foarte probabil, această denumire a fost plăsmuită pe temeiul faptului că, în această *eparhie* (termen care, la acea vreme,

desemna o provincie mitropolitană, iar nu doar o episcopie), toate scaunele bisericești se aflau în cetăți riverane Mării Negre.

În planul organizării bisericești, această situație s-a menținut până în prima jumătate a secolului al VI-lea. În anul 536, împăratul Iustinian I (527-565) a înființat o nouă unitate administrativă, cunoscută sub numele de *quaestura Iustiniana exercitus*. Ea includea provinciile romane Scythia, Moesia Secunda, Cipru, Caria și Insulele Ciclade. Capitala acesteia a fost stabilită la Odessos. Se pare că, tot cu acel prilej, împăratul a inițiat și o reorganizare bisericească pe țărmul de vest și de nord al Mării Negre. Astfel, scaunul de Odessos a fost scos de sub jurisdicția Tomisului și ridicat la rangul de nouă mitropolie a eparhiei Moesia Secunda. Cele de la Bosphorus și Cherson au fost ridicate la rangul de arhiepiscopii autocefale. Nu se știe dacă ele au rămas în continuare în componența eparhiei Scythia sau au fost incluse într-o nouă eparhie bisericească, înființată atunci și care includea scaunele de pe țărmul de nord al Mării Negre. Cât privește scaunul de Phanagoria, se pare că el nu mai exista la acea vreme, întrucât cetatea sa de reședință fusese distrusă în întregime de barbarii huni din nordul Mării Negre. În fine, tot atunci, pe teritoriul provinciei romane Scythia, au fost înființate mai multe scaune episcopale, în principalele cetăți ale acesteia. Paisprezece dintre aceste noi scaune episcopale, toate sufragane ale mitropoliei de la Tomis, sunt menționate în *Notitia episcopatum* 3.

În ceea ce privește șirul ierarhilor tomitani, primul dintre aceștia, atestat documentar, este **Evangelicus**. El este și cel dintâi ierarh cunoscut după nume pe teritoriul actual al țării noastre. Numele său este pomenit în *Pătimirea Sfinților Epictet și Astion*. În acel document, despre Evangelicus se

spune că era „episcopul locului”, care i-a botezat pe părinții lui Astion. Acest eveniment a avut loc prin anii 303-304.

Tot în acea vreme, a pătimit ca martir, în Scythia, și episcopul **Efrem** (Ephraem). El fusese trimis în teritoriul dintre Dunăre și Mare de către episcopul Hermon al Ierusalimului (300-314), pentru a propovădui credința creștină. Se pare că Efrem nu a fost episcop al Tomisului, ci doar episcop misionar.

Un alt episcop de Tomis a fost **(Ani)Filius** sau **Titus**, care a murit ca mucenic la Tomis, în timpul persecuției lui Liciniu, din anii 320-324.

Un episcop de Tomis a participat la Sinodul I ecumenic (Niceea, 325). Istoricul bisericesc Eusebiu de Cezareea, referindu-se la acest important moment din istoria Bisericii, afirmă că „nici scitanul nu lipsea din ceată (adunare)”. Se presupune că numele acestui ierarh a fost Marcu. În documentele sinodale se întâlnește semnătura lui *Marcus Comensis*, acest nume (Comensis) fiind, cel mai probabil, forma deformată a lui *Tomensis*.

În anul 369, episcop al Tomisului era **Bretanion** (**Vetranio**). În acel an, cetatea Tomis a fost vizitată de către împăratul Valens (364-375). Acesta din urmă era semiarian și l-a îndemnat și pe episcopul Bretanion să accepte credința eretică. Bretanion a refuzat, înfruntându-l pe împărat, după care a părăsit biserica în care slujea și a continuat slujba în altă biserică a orașului. Pentru îndrăzneala sa, el a fost exilat de împărat pentru o vreme, dar, în cele din urmă, sub presiunea credincioșilor tomitani, a fost repus de împărat în scaunul de la Tomis.

Despre Bretanion se mai știe că a purtat corespondență, în jurul anului 372, cu Sfântul Vasile cel Mare, arhiepiscopul Cezareei Capadociei. El a sprijinit trimiterea în Capadocia a moaștelor Sfântului Sava de la

Buzău, cerute de Sfântul Vasile cel Mare. Se presupune că Bretanion sau unul dintre teologii din preajma sa a redactat și *Actul Martiric* al Sfântului Sava.

Bretanion este prăznuit ca sfânt la 25 ianuarie.

La Sinodul al II-lea Ecumenic (Constantinopol, 381) a participat episcopul Tomisului **Gerontie (Terentie)**. El a acceptat condamnarea ereziei pnevmatomahe și a semnat hotărârile sinodale. Împăratul Theodosie I cel Mare l-a numit normativ (pildă) pentru credința ortodoxă, alături de alți câțiva mari teologi de la acea vreme din Imperiu. Tot cu acel prilej, după cum s-a arătat deja, scaunul tomitan a fost ridicat la rangul de mitropolie plină (mare).

Următorul ierarh de Tomis cunoscut după nume este **Theotim I**. El era originar chiar din provincia Scythia. Despre el se știe că era monah, cu o viață deosebit de curată, și că a scris câteva lucrări scurte, în limba greacă, cu conținut ascetic. Încă din timpul vieții, el avea renumele de făcător de minuni, în documentele păstrate fiind relatate două dintre minunile sale. Theotim a propovăduit credința creștină hunilor de la Dunărea de jos și a participat la un sinod endemic ținut la Constantinopol în anul 400. A fost un apropiat al Sfântului Ioan Gură de Aur, pe care l-a și apărat în fața celor care îl acuzau de origenism. Pentru viața sa curată, el a fost trecut în rândul sfinților încă din vechime, fiind prăznuit în ziua de 20 aprilie.

În secolul al V-lea, sunt cunoscuți după nume cinci mitropoliți de Tomis. Primul dintre ei este **Timotei**, care a participat la Sinodul III-lea Ecumenic (Efes, 431), semnând actul de condamnare a ereticului Nestorie. După el, este cunoscut **Alexandru**. În anul 449, acesta a participat la un Sinod ținut la Constantinopol, în care a fost combătută erezia lui Eutihie. El nu a participat la Sinodul IV-lea

Ecumenic (Calcedon, 451), ținut în timpul păstoriei sale, dar a semnat, ulterior, hotărârile sinodale.

Ultimii ierarhi tomitani din secolul al V-lea cunoscuți astăzi au fost **Theotim II** și **Petru**. În timpul păstoriei celui dintâi, împăratul Leon I a inițiat o anchetă religioasă, desfășurată în anii 457/8, referitoare la hotărârile dogmatice adoptate la Sinodul al IV-lea Ecumenic. Se păstrează scrisoarea prin care Theotim II a răspuns la întrebările împăratului. În ea, ierarhul tomitan a susținut că toate hotărârile celor patru Sinoade Ecumenice de până atunci sunt corecte. În ceea ce-l privește pe mitropolitul Petru, numele acestuia este menționat de Sf. Cuv. Dionisie Exiguus într-una dintre prefetele la traduceri sale. În aceasta, cel din urmă, aflat la acea vreme la Roma, i-a mulțumit mitropolitului pentru grija pe care i-o arătase în copilărie.

Multă vreme s-a crezut că, tot în secolul al V-lea, între păstoriile mitropoliților Timotei și Alexandru, scaunul de la Tomis a fost ocupat de un episcop cu numele Ioan. Cercetările mai noi au arătat, însă, că acesta a păstorit, în realitate, în secolul al VI-lea (a se vedea mai jos).

La cumpăna secolelor al V-lea și al VI-lea, scaunul tomitan a fost ocupat de **Paternus**. Despre acesta se știe că a fost implicat în disputele teologice din jurul formulei theoanthropopaschite promovate de călugării sciți. Acești monahi, proveniți din mănăstirile aflate pe teritoriul Scythiei, doreau recunoașterea oficială, de către Biserică, a unei formule teologice: *Unul din Sfânta Treime a pățimit în trup*. Formula era destinată combaterii ereziilor nestoriană și monofizită. Ei tâlcuiau formula în felul următor: *Unul din Sfânta Treime*, este cea de-a doua persoană a Sfintei Treimi, Fiul Tatălui, Care S-a întrupat și a pățimit, pentru noi oamenii și pentru a noastră mântuire, ca om (adică *în trup*).

Întrucât Paternus nu era de acord cu această formulă, pe care o considera o inovație teologică, el a fost acuzat de erezie de călugării provinciei sale. Călugării sciți s-au plâns la Patriarhia Ecumenică împotriva lui Paternus și a episcopilor săi sufragani, care îl susțineau.

Fig. 29: DISCUL MITROPOLITULUI PATERNUS (498-520)

Se presupune că, în urma acestor acuze, la Constantinopol a avut loc un proces bisericesc, în urma căruia Paternus și ceilalți episcopi din provincia sa au fost declarați nevinovați. Ulterior, însă, și formula călugărilor sciți a fost aprobată, în mod oficial, în cadrul Sinodului al V-lea Ecumenic (Constantinopol, 553). Numele lui Paternus este menționat și pe un disc de argint aurit care a fost refăcut prin grija sa.

În secolul al VI-lea, mai sunt cunoscuți alți doi ierarhi tomitani, Ioan (cca. 530 – cca. 550) și Valentinian (-550-). Despre cel dintâi se știe că a combătut în scrierile sale nestorianismul și monofizitismul. Foarte probabil, Ioan este unul dintre călugării sciți implicați în disputele teologice care au avut loc în timpul păstoriei lui Paternus.

Fig. 30: CENTRELE EPISCOPALE DIN PROVINCIA ROMANĂ SCYTHIA (cca. 536)

În vremea mitropolitului Ioan, în anul 536, a avut loc și reorganizarea bisericească pomenită la începutul acestui capitol. Cu acel prilej, pe teritoriul provinciei romane Scythia, au fost înființate mai multe scaune episcopale. Numele a paisprezece dintre ele sunt menționate în *Notitia episcopatum* 3. Este vorba de Ἀναξιουπόλεως (Axioropolis), Καπηδάου (Capidava), Βιραίνου (Beroe?, (L)Ibida?, Troesmis?), Κούπρου (Carsium), Νικομηδέου (Noviodunum), Δέσου (Aegyssus), Σαλσοβίας (Salsovia), Ἁλμυρίου (Halmyris), Τροπαίου (Tropaeum Traiani), Ζελδίπας (Zaldapa), Διονυσουπόλεως (Dionysopolis), Καλάτου (Callatis), Ἰστρίου (Histria) și Κωνσταντιάνων (Constantinana)⁹. Pe lângă acestea, un scaun episcopal a existat, foarte probabil, și în cetatea Acrae (Ἄκραι), de la Capul Kaliacra (în Bulgaria). Această așezare avea statutul de *civitas/πόλις* (oraș) și aparținea, din punct de vedere administrativ, de provincia Scythia.

Numele mitropolitului Valentinian, urmașul lui Ioan, este menționat în documentele privitoare la disputa celor Trei Capitoale. În încercarea de a-i readuce în sânul Bisericii Ortodoxe pe monofiziții moderați, împăratul Iustinian I a militat în favoarea condamnării scrierilor lui Ibas de Edessa, Theodor de Mopsuestia și Theodoret de Cyr. Această inițiativă a sa a generat numeroase dispute la jumătatea secolului al VI-lea. Din acea perioadă, s-a păstrat o scrisoare pe care papa Vigilius al Romei (537-555) i-a trimis-o mitropolitului Valentinian de la Tomis, la 18 martie 550. În scrisoare, pontiful roman îl asigură pe ierarhul tomitan de

⁹ Forma grecească a acestor nume este în cazul genitiv, nu în nominativ. Pe de altă parte, după cum se poate observa, ele sunt alterate: ex. Δέσου, pentru Aegyssus (astăzi Tulcea).

fidelitatea sa față de credința ortodoxă. Ulterior, în cadrul Sinodului al V-lea Ecumenic (Constantinopol, 553), făcându-se referire la această scrisoare a papei, numele lui Valentinian a fost menționat în două rânduri.

Fig. 31: CRUCEA DE PIATRĂ DE LA CALLATIS (sec. VI)

Valentinian este ultimul ierarh de Tomis cunoscut în secolul al VI-lea. După păstoria lui, în ultima parte a secolului al VI-lea și începutul celui de al VII-lea, Scythia a cunoscut o perioadă foarte tulbură, din cauza mării invazii slavo-avare. În timpul acesteia, cele mai multe dintre orașele provinciei au fost distruse și abandonate. În plan bisericesc,

consecința acestor evenimente grave a fost dispariția progresivă a tuturor episcopiiilor sufragane dintre Dunăre și Mare. În cele din urmă, în prima jumătate a secolului al VII-lea, probabil, cândva după anul 612, Patriarhia Ecumenică a fost nevoită să retrogradeze mitropolia Tomisului la rangul de arhiepiscopie autocefală. Prin aceasta, s-a încercat salvarea funcționării canonice a acestui scaun bisericesc. În fapt, fără episcopii sufragane, Tomisul nu mai putea funcționa ca mitropolie. În schimb, arhiepescopiile autocefale din cuprinsul Patriarhiei Ecumenice nu aveau episcopii sufragane. Este posibil ca, sub acest nou statut, scaunul de la Tomis să-și fi continuat existența până în anul 681, când, în sudul Dunării, au trecut bulgarii conduși de Asparuh. După acel moment, el își va fi încetat existența până în anul 971, când a fost reînființat (a se vedea mai jos).

În ceea ce privește episcopii sufragani care au păstorit pe teritoriul Scythiei începând cu anul 536 și până în primul sfert al secolului al VII-lea, singurul dintre ei cunoscut după nume este episcopul Ștefan de la Callatis (astăzi Mangalia, jud. Constanța). Numele său este menționat într-o inscripție gravată pe o cruce de piatră. Inscripția are un caracter comemorativ, făcând referire, probabil, la o slujbă de pomenire săvârșită pentru episcopii de până atunci ai cetății Callatis, trecuți la cele veșnice: *Hic facta est oratio episcoporum Stefani ...* (Aici s-a făcut rugăciune spre pomenirea episcopilor Ștefan ...). Numele lui Ștefan este cel dintâi menționat, fapt ce sugerează că el a fost primul episcop al cetății Callatis, instalat în anul 536. După el, în inscripție, era trecut numele unui al doilea episcop, însă, partea inferioară a brațului vertical al crucii, unde se continua inscripția, nu s-a păstrat. Având în vedere dimensiunile păstrate ale crucii, este puțin probabil ca în partea ruptă a ei (cea pierdută) să fi fost trecut mai mult de

un nume. Aceasta ar presupune că, la momentul săvârșirii slujbei de pomenire și a ridicării crucii de piatră, scaunul de la Callatis fusese ocupat de trei ierarhi, doi trecuți la cele veșnice și unul care păstora chiar atunci.

ORGANIZAREA BISERICESCĂ ÎN NORDUL DUNĂRII

Pe teritoriul de astăzi al țării noastre, organizare bisericească superioară au avut și goții, stabiliți pentru o vreme în răsăritul Munteniei și sudul Moldovei. Din timpul secolului al IV-lea, se cunosc numele a trei episcopi care i-au păstorit: Theophil (325), Ulfila (336-347/348) și Goddas (cca. 348). Cel dintâi, Theophil, a participat la Sinodul I Ecumenic. De numele lui Ulfila, cel mai renumit episcop al goților, se leagă traducerea Bibliei în limba gotă. În partea a doua a păstoriei sale, Ulfila a trecut în sudul Dunării, în Imperiul Roman, din pricina persecuțiilor declanșate de regii goților împotriva creștinilor. Acolo a îmbrățișat credința semiariană.

Alți doi episcopi din nordul Dunării cunoscuți după nume sunt Uranius (337-361) și Silvanus (cca. 337-361). Ei au fost adepți ai învățaturii lui Audius, un călugăr mesopotamian rigorist, exilat în provincia romană Scythia în timpul împăratului Constantin cel Mare (305-337), și care a trecut, apoi, în nordul Dunării.

TEOLOGI DIN PROVINCIA ROMANĂ SCYTHIA

În perioada secolelor IV-VI, din provincia romană Scythia s-au ridicat și unii teologi de seamă. Între aceștia,

alături de ierarhii care au păstorit aici la acea vreme, se numără Sfinții Cuvioși Ioan Casian, Gherman, Dionisie Exiguus și călugării sciți.

Primul dintre aceștia, Sf. Ioan Casian, a trăit la cumpăna secolelor al IV-lea și al V-lea. El s-a născut în jurul anului 360, într-un sat de pe teritoriul cetății Histria, situat în zona Cheilor Dobrogei. Părinții săi, oameni înstăriți, erau creștini evlavioși, care s-au străduit să-i dea tânărului Ioan o educație aleasă. La adolescență, Ioan a îmbrățișat viața monahală, intrând într-una dintre mănăstirile provinciei. Pe la anul 380, el a părăsit Scythia, împreună cu un alt monah de aici, prieten al său, pe nume Gherman, plecând în Țara Sfântă. Se pare că scopul călătoriei lor a fost vizitarea locurilor în care a propovăduit Mântuitorul Hristos. Un indiciu în acest sens este faptul că cei doi monahi erau însoțiți și de sora Sf. Ioan Casian. Pentru o vreme, Ioan și Gherman s-au stabilit la Betleem, la o mănăstire din apropierea peșterii în care S-a născut Mântuitorul Hristos. Ei au plecat apoi în Egipt, unde i-au vizitat și au trăit împreună cu marii asceți din pustiu. În primii ani ai secolului al V-lea, în urma tulburărilor apărute în Egipt între adepții și adversarii lui Origen, Ioan Casian și Gherman au plecat la Constantinopol, unde au devenit apropiați ai Sfântului Ioan Gură de Aur. Acesta i-a hirotonit, pe Ioan diacon, iar pe Gherman preot. După exilarea Sf. Ioan Gură de Aur, cei doi au plecat la Roma, pentru a mijloci pe lângă pontiful roman de la acea vreme, Inocentiu I (401-417), în favoarea Sf. Ioan Gură de Aur. Se presupune că, la Roma, Gherman a murit. Întrucât Roma se afla sub amenințarea tot mai mare a barbarilor, Ioan Casian a părăsit cetatea, refugiindu-se la Massilia (astăzi Marsilia, în Franța). Acolo și-a petrecut ultimii ani ai vieții, întemeind două

mănăstiri, una închinată Sfântului Victor și alta Mântuitorului Hristos.

Tot la Massilia, Sf. Ioan Casian a scris și trei lucrări teologice: *Despre așezămintele mănăstirești și împotriva celor opt păcate capitale*, *Convorbiri cu părinții* și *Despre întruparea Domnului împotriva lui Nestorie*.

Sf. Ioan Casian a murit în jurul anului 435. El este prăznuit, împreună cu Sf. Gherman, prietenul său, la 29 (28) februarie.

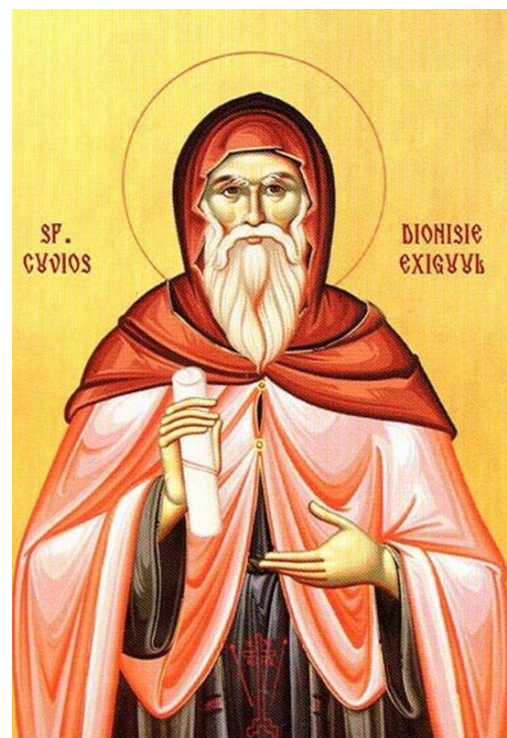

Fig. 32: SF. IOAN CASIAN ȘI GHERMAN (în stânga)

Fig. 33: SF. DIONISIE EXIGUUS

Un alt monah originar din provincia romană Scythia a fost Sf. Cuv. Dionisie Exiguus (460/470-540/555). Acesta și-a făcut ucenicia monahală în provincia natală, după care a călătorit la Constantinopol și, în 496, la Roma. Ultimii ani din viață și i-a petrecut în Calabria, în sudul Italiei.

Portretul moral și intelectual al Sf. Cuv. Dionisie Exiguus se păstrează într-una dintre lucrările lui Cassiodor (†cca. 585): „ [Dionisie este/a fost] un catolic [adică ortodox] integru, legat total, cu statornicie, de rânduielile strămoșești”, „simplu și înțelept”, bun cunoscător al Sfintei Scripturi, neîntrecut în mânuirea limbilor greacă și latină; „dăruit lui Dumnezeu în întregime, ... de o castitate rară, ... blând” și foarte cumpătat – „mânca puțin și mai ales mâncăruri comune” (*Instituțiile literaturii divine și umane*, cap. XXIII). Aceste aprecieri dovedesc că Dionisie era un monah exemplar.

Dionisie Exiguus a păstrat legăturile cu provincia sa natală, Scythia, și după stabilirea la Roma. În timpul șederii acolo, el a tradus pentru unii dintre conașionalii săi, călugării sciți, câteva scrieri doctrinare. Valoroase pentru studiul Istoriei Bisericii Ortodoxe Române sunt *Prefețele* care însoțesc unele dintre traducerile sale. În acestea, se găsesc informații despre viața monahală din ținutul isto-pontic din perioada tinereții sale: „în Scythia ... ne-am învrednicit să vedem din fragedă tinerețe felul de viață cerească a preafericiiților părinți cu care se mândrește oarecum acea regiune prin rodnicia ei duhovnicească. Credința lor, strălucind prin legătura cu faptele, oferea tuturor pilde de viață și de credință. ... [Iar la ei, care sunt] slobozi de orice grijă omenească, ... dogmele dreptei-credințe au avut întotdeauna putere neștirbită; căci, deși au fost simpli prin cuvinte, n-au fost fără putere prin știință” (*Prefață la traducerea în latinește a celor două epistole ale Sfântului Chiril, episcop de Alexandria, adresate episcopului Successus*, 1, 2).

Dionisie Exiguus a tradus în limba latină și colecții de canoane. Tot el a pus bazele „erei creștine”, propunând

numărarea anilor de la nașterea Mântuitorului Hristos. Calculul său are o eroare de aproximativ 4 ani.

În secolul al VI-lea, călugării din Scythia, cunoscuți sub numele de „călugării sciți”, au devenit renumiți în lumea creștină datorită formulei lor teologice („Unul din Sfânta Treime a pățimit în trup”), pe care s-au străduit să o impună. Ei au călătorit la Constantinopol și la Roma, unde și-au promovat formula teologică, în fața împăratului Iustinian I și a papei Hormisdas (514-523). Cel mai renumit dintre călugării sciți a fost Ioan Maxențiu. El a scris scurte tratate teologice în limba latină, în care a explicat formula teologică promovată de el și de ceilalți monahi sciți.

ARHIEPISCOPIA JUSTINIANA PRIMA

În timpul împăratului Justinian I, a avut loc și reorganizarea scaunelor bisericești din nord-vestul Peninsulei Balcanice. Lângă satul său natal, Tauresium (astăzi Gradiște, în Macedonia), împăratul a construit un nou oraș, cunoscut sub numele de Justiniana Prima (astăzi Caričin Grad, Serbia). În anul 535, acesta a devenit sediul unei arhiepiscopii, care purta numele noului oraș.

La momentul fondării sale, în anul 535, arhiepiscopia Iustiniana Prima își întindea jurisdicția peste provinciile romane Dacia Mediterranea, Dacia Ripensis, Moesia Prima, Dardania, Praevalitana, Macedonia Secunda și o parte din Pannonia Secunda. Cu excepția ultimelor două, ele formau dioceza Daciei. Ulterior, în anul 545, împăratul Iustinian a emis o nouă lege (*Novella 131*), în care provincia Macedonia Secunda nu a mai fost menționată între eparhiile aflate sub jurisdicția arhiepiscopiei Iustiniana Prima.

Majoritatea populației din aceste teritorii era de origine romană sau romanizată. Între cetățile subordonate arhiepiscopiei se numărau și cetățile Recidiva și Litterata, situate în nordul Dunării, în teritoriile cucerite nu cu mult timp înainte de împăratul Iustinian. Cei mai mulți dintre cercetători au identificat Recidiva cu Arcidava (astăzi Vărădia, jud. Caraș-Severin). Despre Litterata s-a presupus că era situată pe malul stâng al Dunării, în fața cetății Viminacium (astăzi Kostolač, în Serbia).

Dintre arhiepiscopii Justinianeii Prima sunt cunoscuți Catelian, cel dintâi ierarh de aici, Benenatus (jumătatea sec. al VI-lea) și Ioan (sfârșitul sec. al VI-lea). Arhiepiscopia Justiniana Prima și-a încetat existența la începutul secolului al VII-lea, ca urmare a mării invazii slavo-avare. Ea este menționată pentru ultima dată în anul 602.

BIBLIOGRAFIE:

1. BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. I, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979;
2. CURTA, Florin, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006;
3. LUNGU, Virgil, *Creștinismul în Scythia Minor în contextul vest-pontic*, Ed. T.C. Sen, Sibiu/Constanța, 2000;
4. HOLUBEANU, Ionuț, „A participat Sf. Ier. Theotim I de Tomis la sinodul de la Ad Quercum (403)?”, în: *Pontica*, XLVI (2013), pp. 403-417;
5. HOLUBEANU, I., „Despre aria misionară a Sfântului Episcop Mucenic Ephraim”, în: *Pontica*, XL (2007), pp. 415-428;
6. HOLUBEANU, I., *Organizarea bisericească în Scythia și Moesia Secunda în secolele IV-VII*, Ed. Basilica, București, 2018;
7. NAXIDOU, Eleonora, „An aspect of the medieval history of the archbishopric of Ohrid. Its connection with Justiniana Prima”, în: *Byzantinoslavica*, LXIV (2006), pp. 153 –167;

8. PĂCURARIU, Pr. Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;
9. POPESCU, Emilian, „Biserica Tomisului în vremea mitropolitului Valentinian. Ambasada (apocrisiarul) de la Constantinopol”, în: *Pontica*, XL (2007), pp. 407-414;
10. POPESCU, E., *Studii de istorie și de spiritualitate creștină*, vol. I, Ed. Academiei Române/Ed. Basilica, București, 2018;
11. ȘERBĂNESCU, Nicolae, „1600 de ani de la prima mărturie documentară despre existența Episcopiei Tomisului”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXVI (1969), 9-10, pp. 966-1026;
12. TURLEJ, Stanisław, *Justiniana Prima: An Underestimated Aspect of Justinian's Church Policy*, Jagiellonian University Press, Cracovia, 2016.

PERIOADA A DOUA

SECOLELE VII-XIV

VIATA CREȘTINĂ PE TERITORIUL ȚĂRII NOASTRE ÎN SECOLELE VII-XI

De-a lungul secolului al VI-lea, în nordul Dunării, pe teritoriul actual al țării noastre, s-au așezat slavii. Dintre toate popoarele migratoare care au intrat în contact cu strămoșii noștri, slavii au influențat în gradul cel mai mare formarea poporului și a limbii române, precum și organizarea strămoșilor noștri (socială, de stat, bisericească).

Către sfârșitul secolului al VI-lea - începutul secolului al VII-lea, o mare parte din populația slavă de pe teritoriul actual al țării noastre a trecut în sudul Dunării. Populația romanică din aceste regiuni fie a dispărut, pierind în timpul invaziei sau fiind asimilată cu timpul de populația slavă, fie a fost dislocată spre sudul și apusul Peninsulei Balcanice sau în nordul Dunării. Urmașii populației romanice din sudul Dunării sunt aromânii, meglenoromânii și istroromânii.

În nordul Dunării, procesul asimilării a fost invers. Slavii rămași aici au fost asimilați de populația romanică. Cu toate acestea, din perioada conviețuirii cu ei, în limba română au pătruns numeroase cuvinte de origine slavă.

În anul 681, în sudul Dunării s-au așezat și proto-bulgarii, un popor de origine turanică, venit din părțile fluviului Volga. La acea vreme, ei erau conduși de Asparuh (681-701). Sub conducerea acestuia, ei s-au stabilit în zona orașului Varna de astăzi (în Bulgaria). Într-un timp foarte scurt, și-au extins stăpânirea în teritoriile din sudul Dunării, la nord de Munții Balcani, supunând triburile de slavi, și, astfel, au întemeiat un nou stat în Balcani. Capitala acestuia a fost Pliska, un oraș situat în partea de nord-est a Bulgariei

de astăzi. Noul stat a devenit în scurtă vreme principalul rival al Imperiului Bizantin în Peninsula Balcanică. Populația lui era formată din protobulgari, care, deși erau puțin numeroși, formau clasa conducătoare, slavi, cei mai numeroși, și populația locală romanizată.

Primul stat bulgar a cunoscut perioada de apogeu în timpul domniei lui Krum (803-814). În anul 809, slavo-bulgarii au cucerit Serdica (astăzi Sofia, în Bulgaria), iar în 813, au asediat Constantinopolul, dar fără succes.

La momentul așezării lor în sudul Dunării, slavii, în majoritatea lor, și protobulgarii erau păgâni. Treptat, creștinismul a fost îmbrățișat de către unii dintre ei, prin mijlocirea vechii populații creștine locale. La început, conducătorii bulgari nu au fost favorabili creștinismului. În documentele păstrate, sunt menționate chiar acțiuni de prigonire a creștinilor, socotiți colaboratori ai Imperiului Bizantin.

Creștinarea oficială a slavo-bulgarilor a avut loc, în cele din urmă, în anul 864, în timpul țarului Boris I (852-889). Din interese politice, în urma unei înfrângeri în fața bizantinilor, acesta a primit credința creștină la Constantinopol. Nașul său de botez a fost împăratul bizantin de la acea vreme, Mihail III (842-867). De la acesta, Boris a primit și numele de Mihail.

După revenirea în țara sa de la Constantinopol, Boris-Mihail a impus creștinismul locuitorilor din cuprinsul Țaratului său și, prin mijlocirea episcopilor și a preoților greci care l-au însoțit, a organizat Biserica bulgară. După o perioadă scurtă de timp, în care a înclinat spre Roma (866-869), Biserica bulgară a redevenit parte a creștinismului de rit răsăritean. În anul 870, în fruntea Bisericii bulgare, Constantinopolul l-a trimis pe arhiepiscopul Iosif.

Fig. 34: ȚARUL BORIS-MIHAIL (852-889) (în stânga)

Fig. 35: SFINȚII CHIRIL ȘI METODIE LA ROMA
(reprezentare în biserica Sf. Clement din Roma)

Principalii propovăduitori ai credinței creștine la slavi au fost sfinții Chiril și Metodie și ucenicii acestora. În perioada tinereții, primul dintre ei a fost profesor de filozofie la Constantinopol, iar cel de-al doilea ofițer în armata bizantină. Mai apoi, ambii s-au retras la o mănăstire din Olimpul Bithyniei, în partea de apus a Asiei Mici. Din anul 863, fiind chemați de ducele Rastislav (846-870) al Moraviei Mari, Sfinții Chiril și Metodie au propovăduit credința creștină slavilor din partea centrală a Europei, în teritoriile stăpânite de principele morav. La începutul misiunii lor, ei au creat alfabetul glagolitic, îmbunătățit și numit, mai târziu, prin secolul al X-lea, chirilic. Cu ajutorul acestuia, ei au transpus din greacă în slavă fragmente din Sfânta Scriptură și unele cărți de slujbă.

Fig. 36: INSCRIȚIE ÎN ALFABETUL GLAGOLITIC
(Baška, Croația – cca. 1100)

Ajunși la Roma, cei doi frați misionari au fost primiți cu bunăvoință de papa Adrian II (867-872), care a aprobat traducerea în limba slavonă a Sfintei Scripturi și a cărților de slujbă. După moartea la Roma a Sf. Chiril, Sf. Metodie a fost hirotonit de către papă, în anul 870, arhiepiscop al Pannoniei și Moraviei. El a murit în anul 885.

Opera misionară a celor doi frați a fost continuată de către ucenicii lor. Alungați din Moravia după moartea lui Metodie, aceștia s-au îndreptat spre Bulgaria, unde au introdus ritul bizantino-slav. Efortul lor a fost favorizat de sprijinul pe care l-au primit din partea țarului Boris-Mihail. Sub îndrumarea lor, au fost create două școli, una la Preslav și alta la Ohrida, și câteva mănăstiri. Datorită acestora, statul bulgar a devenit un focar al scrierii și culturii paleoslave. Domnia țarului Simeon (893-927), când statul bulgar a cunoscut cea mai mare expansiune teritorială, este cunoscută și sub numele de *veacul de aur al literaturii vechi bulgare*. De aici, în secolul al X-lea, cultura slavă creștină a iradiat și

în alte regiuni locuite de slavi, precum Rusia kieviană și Serbia.

Creștinarea slavo-bulgarilor s-a răsfrânt și asupra organizării bisericești a strămoșilor noștri. Cu timpul, ritul bizantino-slav a pătruns și la aceștia. Datarea cu exactitate a acestui moment este dificilă. Cercetătorii consideră că, anterior acestei etape istorice, Sfânta Liturghie și celelalte slujbe bisericești erau săvârșite în teritoriile locuite de români în limba latină. Cel mai probabil, procesul introducerii ritului slavo-bizantin a început în secolul al X-lea, în timpul domniei țarului Simeon și a urmașului acestuia, Petru I (927-969). În timpul domniei celui din urmă, Patriarhia Ecumenică a recunoscut autocefalia Bisericii bulgare.

Pătrunderea ritului bizantino-slav la strămoșii noștri a fost favorizată și de situația politică regională. Încă din timpul domniei țarului Simeon, teritoriile din nordul Dunării, locuite în majoritate de români, s-au aflat în sfera de influență a Țaratului Bulgar. În acest context, având în vedere dependența organizării bisericești de cea politică, pare foarte probabil ca ierarhia bisericească de pe teritoriul țării noastre să fi depins, la rândul ei, de cea a slavilor sud-dunăreni. Cercetătorii nu au exclus nici posibilitatea ca unii dintre ucenicii Sfinților Chiril și Metodie să fi trecut prin părțile de nord ale Transilvaniei, mijlocind pătrunderea ritului bizantino-slav în rândurile populației locale. Pe de altă parte, folosirea limbii slavone și în Transilvania, nu doar în Țara Românească și Moldova, este privită ca un indiciu al faptului că, la momentul ocupării acestui ținut românesc de către maghiari, la sfârșitul secolului al XI-lea-începutul secolului al XII-lea, limba slavonă era deja folosită aici în cultul bisericesc.

Răspândirea liturghiei în ritul slavo-bizantin și împrumutarea de către lexicul românesc a termenilor slavi privitori la ierarhia și slujbele bisericești, precum *vlădică*, *liturghie*, *stareț* etc., sunt considerate de cercetători indicii ale faptului că, pe teritoriul actual al țării noastre, existau, la acea vreme, organizații politice. Ele au facilitat introducerea liturghiei slave și adaptarea ei pentru români.

Limba slavonă a fost folosită în mod preponderent în Biserica noastră până în secolul al XVII-lea. În tot acest timp, cea mai mare parte a slujbelor bisericești a fost săvârșită în limba slavonă, cărțile de cult și cele teologice fiind copiate sau tipărite tot în această limbă.

În a doua jumătate a secolului al X-lea, în urma războiului ruso-bulgaro-bizantin din anii 967-971 și a ofensivei militare conduse de împăratul bizantin Ioan Tzimiskes (969-976) din anul 971, bizantinii au ocupat partea de răsărit a Bulgariei, inclusiv teritoriul Dobrogei. După o scurtă revenire a bulgarilor, între anii 986 și 1000, în urma ofensivei militare inițiate de împăratul Vasile II (960/76-1025) în anul 1000, bizantinii au ocupat întregul țarat bulgar, condus la acea vreme de Samuil (997-1014). Tot atunci, în partea de sud a Dobrogei, în teritoriul recucerit de bizantini, a fost organizată thema Dristra, o unitate administrativă al cărei nume a fost schimbat, în anul 1059, în thema Paradunavon.

Din perioada conviețuirii strămoșilor noștri cu slavii, în limba noastră au pătruns numeroase cuvinte de origine slavă. După estimările cercetătorilor, acestea reprezintă aproximativ 1/6 din vocabularul limbii române. Însă, în ciuda acestui fapt, în limba română nu se poate forma nicio propoziție fără a folosi și termeni de origine latină.

Începând cu secolele al VII-lea și al VIII-lea, se poate vorbi de poporul român și de limba română. În secolul

al VIII-lea, strămoșii noștri sunt menționați în documnetele bizantine cu apelativul de βλάχοι (*blahoi/vlahi*). Acest termen se trage din germanicul *valha*, prin care popoarele germanice din Occident denumeau populațiile de origine romanică sau celtă. Slavii l-au preluat de la popoarele germanice și l-au folosit în Răsăritul Europei pentru a numi populațiilor de origine romanică, în special pe români.

În ceea ce privește organizarea strămoșilor noștri la acea vreme, istoricii apreciază că aceștia erau organizați în obști sătești, conduse de către un *sfat al bătrânilor*. În momentele dificile, în care amenințarea din exterior era mare, în fruntea acestor comunități era aleasă o căpetenie militară, numită fie jude, fie jupan sau cneaz. În timp, aceste căpetenii militare au devenit adevărați stăpâni ai pământului, iar funcția lor, care avea inițial un caracter temporar, a devenit una permanentă și, în unele cazuri, chiar ereditară. În final, acest proces în organizarea comunităților locale a condus la apariția primelor formațiuni politice, în unele cazuri uniuni de obști, cunoscute sub numele de cnezate sau *țări*. Cele mai multe dintre acestea au existat pe văile unor râuri sau în anumite depresiuni. În final, prin unirea acestora, fie în urma unor alianțe, fie prin puterea armelor, au apărut statele feudale românești.

CUVINTE DE ORIGINE SLAVĂ ÎN LEXICUL BISERICESC ROMÂNESC

În perioada conviețuirii strămoșilor noștri cu populația de origine slavă, în limba română au pătruns numeroși termeni de origine slavă. În același timp, din perioada folosirii ritului bizantino-slav în Biserica noastră,

limba română s-a îmbogățit cu o serie de termeni din varianta scrisă a limbii slave (slavona).

Spre deosebire de cuvintele de origine latină cu sens creștin, care privesc cu precădere noțiunile fundamentale legate de credință, cele de origine slavă, în cea mai mare parte a lor, privesc cultul, organizarea bisericească sau anumite sărbători. În unele cazuri, în limba română există și echivalentul de origine latină al acelor termeni.

Cea mai importantă sintagmă creștină de origine slavă din limba română este *Sfântul Duh*. Spre deosebire de celelalte două persoane ale Sfintei Treimi, Tatăl și Fiul, care își găsesc originea în termenii latini *pater* și, respectiv, *filius*, a treia persoană a Treimii este numită în limba română prin două cuvinte de origine slavă. Ele provin din **СВАТЪ** (*sviatâi*), pentru *sfânt*, și **ДОУХЪ** (*duhâi*), pentru *duh*. Nu există niciun echivalent de origine latină în limba română pentru această sintagmă. Aceasta nu înseamnă, însă, că strămoșii noștri nu aveau cunoștință de existența celei de a treia persoane a Sfintei Treimi sau că nu îi rosteau numele înainte de încreștinarea slavilor (secolele IX-X). De altfel, după cum s-a arătat deja, cercetătorii consideră că, înainte de introducerea ritului slavo-bizantin la strămoșii noștri, Sfânta Liturghie era săvârșită la aceștia în limba latină. În plus, rostirea numelui celei de a treia persoane a Sfintei Treime se făcea, în mod cert, la oficierea Tainei Sfântului Botez.

Explicația acestui caz ar putea fi aceea că, odată cu introducerea ritului slavo-bizantin la noi, sub impactul puternic al limbii slavone, folosite în slujbele bisericești, vechiul nume românesc al celei de a treia persoane a Sfintei Treimi a fost înlocuit, treptat, de forma slavonă a acestuia. În final, prin nefolosirea lui îndelungată, el a fost uitat. Un caz similar se înregistrează în terminologia legată de

lucrarea pământului, de terenuri și unelte agricole, unde se regăsesc numeroși termeni de origine slavă (precum *brazdă, claiie, căpiță, ogor, cosi, greblă, oiște, otavă, ovăz, plug, podgorie, livadă, lopată* etc.). Unii dintre aceștia nu au sinonime de origine latină în limba română. Aceasta nu înseamnă, însă, că strămoșii noștri nu aveau nume pentru aceste unelte sau activități agricole, înainte de venirea slavilor.

O altă sintagmă importantă este *Maica Precista*. Primul cuvânt provine din bulgărescul майка (*majka*), iar al doilea din slavonescul прѣчиста (*precista*, preacurata).

Între cuvintele cu sens creștin din vocabularul limbii române provenite din slavă care desemnează diferite persoane sau funcții bisericești se numără următoarele: mucenic, din sl. sb. și rus. **моученикъ**, sl. mbg. **мжченикъ**; moaște, din **мошти**; duhovnic, din **духовникъ**; mirean, din **мирянин**; stareț, din **старецъ, старьць, старица**; sobor, din **соборъ**; vlădică, din **владика**; poră, din **попа**; țarcovnic, din sl. **црѣковъникъ**, sl. rus. **церковъникъ**.

Între cuvintele care desemnează obiecte de cult, se numără: cădelniță, din **кадильница**; candelă, din **кандило, канъдило**; dveră, din **двери**; odăjdii, din **одежда**; prestol, din **прѣстоль**; rocovăț, din **покровъ**; strană, din **страна**; troiță, din **троица**; pomelnic, din **поменьникъ, помѣньникъ**.

Unele cuvinte de origine slavă din limba română desemnează slujbe sau rânduieli bisericești: maslu, din **масло** (untdelemn); molitfă, din **молитва** (rugăciune); pogribanie, din **погребание** (înmormântare); prohod, din **проводъ**; romană, din **ромену**; post, din **посту**; slujbă, din **служба**; taină, din **тайна**; utrenie, din **оутръня**; vecernie, din **вечерьня**; denie, din **бдѣниѣ**; sfeștanie, din sl. mbg.

осваштєниѹ; bogdaproste, din **Богъ да прости** (Dumnezeu să ierte).

Între denumirile cărților de slujbă și ale cântărilor bisericești care provin din limba slavonă se numără: cazanie, din **казаниѹ**; ceaslov, din **часословъ**; molitfelnic, din **молитвеник**; predoslovie, din **предисловие**.

Fig. 37: INSCRIȚIA DE LA MIRCEA VODA (JUD. CONSTANȚA) – anul 943

În limba română există și denumirea slavonă a unor sărbători. Este vorba de Blagoveștenie, din **Влаговѣшение**, pentru Bunavestire; Stretenie, din **Сретение**, pentru Întâmpinarea Domnului; Vovidenie, din **Вовидение**, pentru Intrarea în Biserică; Probojenie, din **Преображение**, pentru Schimbarea la Față; praznic, din **праздъникъ**; hram, din **храмъ**.

Tot din limba slavonă provin și termenii *a blagoslovi*, din **благословити**; iad, din **гадъ**; jertfă, din **жрътва**; moaște, din **мошти**; rai, din **раи**; milă, din **мила**.

În unele cazuri, cuvintele cu sens creștin de origine greacă au intrat în limba română prin mijlocirea limbii slavone. Unele dintre ele sunt: *har*, *mir*, *potir*, *antimis*, *paraclis*, *chilie*, *metoc*, *trapeză* etc.

După cum se poate observa, cea mai mare parte a cuvintelor cu sens creștin din limba română de origine slavă privesc organizarea bisericească, iar nu noțiunile fundamentale de credință. Cercetătorii au văzut în această caracteristică o altă dovadă a faptului că, la venirea slavilor, strămoșii noștri erau deja creștini.

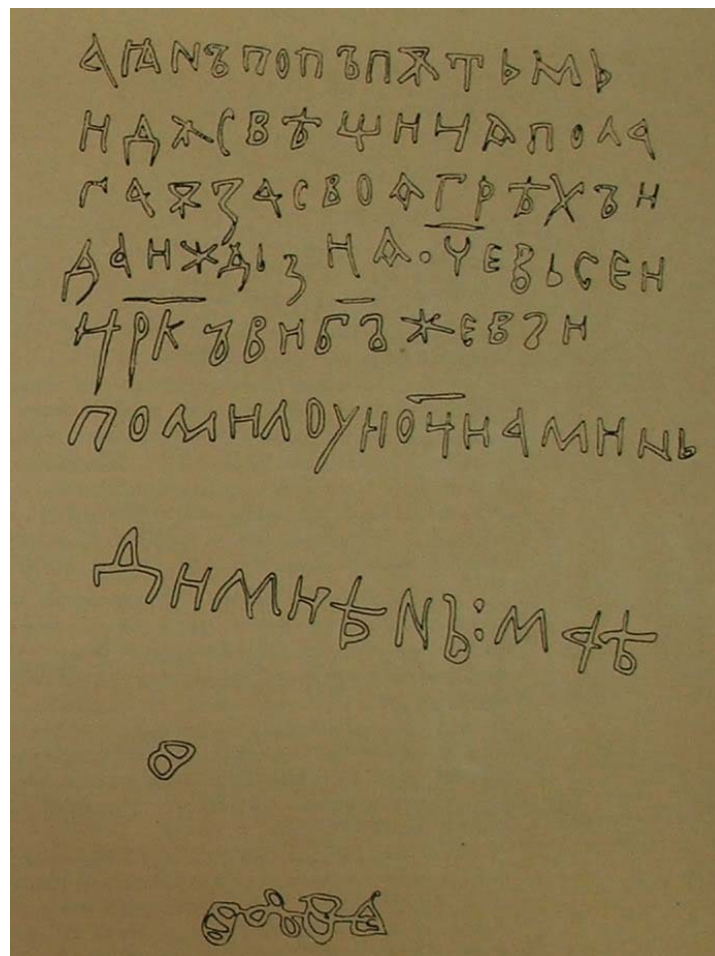

Fig. 38: INSCRIȚIE ÎN LIMBA SLAVĂ CU CARACTERE CHIRILICE DE LA BASARABI (SEC. X-XI)

În ceea ce privește scrisul în limba slavonă pe teritoriul țării noastre, cele mai vechi atestări ale acestuia datează din secolul al X-lea. În Muntenia, în localitatea Bucov (jud. Prahova), s-au descoperit fragmente de

inscripții în limba slavă cu litere chirilice. În Dobrogea, în localitatea Mircea Vodă (jud. Constanța), a fost descoperită o inscripție în limba slavă, din anul 943. Alte inscripții în limba slavă cu litere chirilice (una dintre ele cu litere glagolitice) au fost identificate în complexul monahal rupestru de la Basarabi (sec. X-XI).

ORGANIZAREA BISERICESCĂ A ROMÂNILOR ÎN SECOLELE VII-XI

Nu s-a păstrat nicio informație documentară din secolele VII-XI privitoare la organizarea bisericească a românilor din nordul Dunării. Cu toate acestea, atestarea existenței unor comunități creștine de către descoperirile arheologice sugerează existența aici și a unor preoți și chiar a unor ierarhi, fie ei episcopi eparhioți, horepiscopi (episcopi de țară) sau periodeuți (episcopi misionari). Aceasta, întrucât Tainele fundamentale ale creștinismului, precum botezul, mirungerea, împărtășania, nu puteau fi săvârșite decât de către slujitorii sfintelor altare.

Existența ierarhiei superioare își găsește sprijin și în pătrunderea la români a ritului slavo-bizantin. Acest proces nu putea avea loc decât prin mijlocirea unor episcopi care aveau legături cu ierarhia bisericească slavă din sudul Dunării. Întărirea legăturilor bisericești cu slavii sud-dunăreni a fost facilitată și de organizarea unor centre episcopale chiar pe malul Dunării, precum cele de la Dristra (fostul Durostorum, astăzi Silistra, în Bulgaria) și Vidin (fosta cetate Bononia, pe teritoriul Bulgariei de astăzi). În schimb, zonele de nord ale țării noastre (Maramureșul și Transilvania de nord-vest) s-au aflat sub influența cultural-bisericească a Moraviei Mari. Trebuie precizat și faptul că,

în secolele VII-X, teritoriile locuite de români erau înconjurată numai de slavi (Panonia era parte a Moraviei Mari).

Pe de altă parte, situația bisericească din nordul Dunării în această perioadă, poate fi dedusă pe temeiul unei informații istorice ulterioare. Spre sfârșitul secolului al XII-lea, în timpul patriarhului ecumenic Theodosie I Borradiotes (1179-1183), un călugăr *scit*, originar din părțile dunărene, a venit la Constantinopol, fiind găzduit într-o mănăstire aflată sub oblăduirea Patriarhiei ecumenice (o stavropighie patriarhală). Apartenența etnică exactă a acestuia nu este clară, întrucât, prin termenul *scit*, în izvoarele bizantine sunt desemnate mai multe popoare din regiunile de la Dunărea de jos. Despre acest *scit*, se spune doar faptul că provenea „din munții Dunării, cei cu coline înalte, căreia i se spune Istru”. Pe temeiul acestei informații, unii cercetători nu au exclus posibilitatea ca el să fi fost un român din zona Subcarpaților de curbură. Trebuie avut în vedere că, după secolul al IX-lea, pentru unii bizantini, latina era considerată *o limbă barbară și scitică*.

Din același document reiese și faptul că acest *scit* era preot (ieromonah). Despre scopul venirii sale în capitala Imperiului nu se spune, însă, nimic. Totuși, având în vedere statutul său preoțesc și atenția ce i-a fost acordată acolo de către conducerea Patriarhiei Ecumenice, nu ar fi exclus ca acesta să fi venit la Constantinopol pentru a primi taina hirotoniei întru arhieru. De altfel, după cum se va vedea într-unul dintre capitolele următoare, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, în zona Buzăului, existau episcopi ortodocși, pomeniți de papa Grigorie IX (1227-1241) drept „pseudo-episcopi care țin de ritul grecilor” (anul 1234).

Acest episod este foarte important, întrucât el relevă practica venirii la Constantinopol, la acea vreme (sfârșitul

dinastiei bizantine a Comnenilor), a unora dintre ieromonahii din regiunile Dunării, pentru a primi, probabil, hirotonia într-un arhiereu. Pe de o parte, indirect, ea indică existența în ținuturile nord-dunărene a unor episcopi, care serveau nevoile religioase ale comunităților de aici, dintre care, cea mai importantă, era hirotonirea preoților.

Este posibil ca practica venirii la Constantinopol pentru a dobândi hirotonia într-un arhiereu să fi fost una veche. Nu este exclus ca ea să fi apărut încă înainte de marea invazie slavo-avară, în orice caz, după Sinodul al IV-lea Ecumenic (Calcedon, 451), când Bisericii constantinopolitane i-a fost recunoscut dreptul de jurisdicție asupra popoarelor barbare din afara Imperiului. Este posibil, apoi, ca, pentru o vreme, după încreștinarea slavo-bulgarilor și intrarea teritoriilor din nordul Dunării în sfera de influență a Țaratului Bulgar, în timpul domniei țarului Simeon, cel puțin unii dintre episcopii nord-dunăreni să fi fost hirotoniți la Preslav, de către ierarhia bulgară. Această presupunere își găsește sprijin în pătrunderea ritului slavo-bizantin la strămoșii noștri. Chiar și așa, este de presupus că, după 971, odată cu revenirea stăpânirii bizantine la Dunărea de Jos, Patriarhia Ecumenică și-a redobândit dreptul de a hirotoni ierarhi pentru comunitățile creștine din nordul Dunării.

MĂRTURII ARHEOLOGICE

În lipsa informațiilor scrise referitoare la organizarea bisericească din teritoriile din stânga Dunării, deosebit de importante devin descoperirile arheologice. Pe temeiul lor poate fi dedusă răspândirea creștinismului în aceste teritorii.

În **MOLDOVA**, au fost descoperite câteva vase de lut lucrate la roată, pe care se găsesc reprezentări de cruci. La

Hlincea (jud. Iași), a fost descoperită o cruciuliță tăiată dintr-o bucată de plumb, datată în secolele VIII-IX.

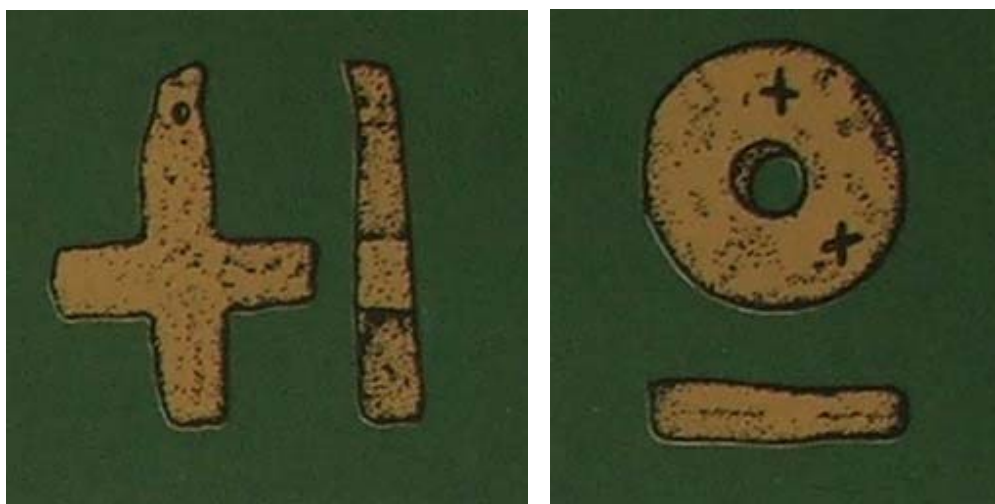

Fig. 39: CRUCIULIȚA DE PLUMB DE LA HLINCEA (sec. VIII-IX) (în stânga)
Fig. 40: MĂRGICA DE PLUMB DE LA DODEȘTI (sec. VIII-IX)

La Dodești (jud. Vaslui), au fost descoperite o psalie de os decorată cu incizii, între care se disting semnul crucii și pomul vieții, și o mărgică de plumb pe care este incizat, de două ori, semnul crucii. Ambele obiecte au fost datate în secolele VIII-IX. Tot la Dodești a fost descoperită o cruciuliță tăiată într-o rocă vulcanică. Brațele sale sunt egale, iar cel superior este perforat pentru agățat. A fost datată în secolele X-XI.

La Coșna-Floreni (jud. Suceava), a fost descoperit un capac de cădelniță de bronz, împodobit în partea superioară cu semnul crucii. El este socotit o piesă de import, de tip mai vechi, sirian. A fost găsit laolaltă cu mai multe obiecte datate în secolele X-XI.

De la Murgeni (jud. Vaslui), provine o cruciuliță tăiată în piatră. Din faptul că brațul ei superior, puțin mai lung decât celelalte, este perforat transversal, se poate

deduce că ea a fost purtată la gât. Obiectul a fost datat în secolele X-XI.

La Adjud (jud. Vrancea), a fost descoperită o cruce dublă relicvar de bronz. Pe una dintre fețe este incizată schematic o persoană în poziție *orans* (cu brațele ridicate la rugăciune), cel mai probabil, Maica Domnului. Pe cealaltă jumătate, apare o figură asemănătoare, dar cu îmbrăcămimea ușor diferită. În acest caz, deasupra reprezentării apare numele personajului: Ὁ ἅγιος Γεώργιος (sic!) (Sfântul Gheorghe). Crucea a fost datată în secolele XI-XII

O altă jumătate de cruce dublă-relicvar de bronz, asemănătoare cu cea de la Adjud, a fost descoperită la Dănești (jud. Vaslui). Pe fața ei este reprezentată Maica Domnului în atitudine de rugăciune (*orans*). În acest caz, reprezentarea este mai realistă. Deasupra capului se găsesc literele grecești MP Θ, prescurtare a sintagmei Μ(ήτηρ) Θ(εοῦ) (Maica lui Dumnezeu). A fost datată în secolele XI-XII.

Între descoperirile din **MUNTENIA**, se evidențiază o cruce pectorală din bronz de la Câmpulung Muscel (jud. Argeș). Pe una dintre fețe, este reprezentat Mântuitorul Hristos răstignit, flancat, pe fiecare dintre capetele brațului orizontal, de Maica Domnului și Sf. Ap. Ioan. Pe cealaltă față este reprezentată Maica Domnului în atitudine de rugăciune (*orans*). Obiectul a fost datat în secolele IX-XII.

În **OLTENIA**, în satul Obârșia Nouă (com. Obârșia, jud. Olt), au fost descoperite trei obiecte împodobite cu semnul crucii. Unul dintre ele este un pandantiv circular de plumb, turnat în tipar. Pe una dintre fețele sale sunt reprezentate cinci granule, dispuse cruciform. Pe cealaltă față, se găsesc patru linii, așezate în formă de cruce. Obiectul a fost datat în secolul al IX-lea.

Un al doilea pandantiv circular de plumb, datat tot în secolul al IX-lea, are reprezentată pe una dintre fețe o cruce cu brațele egale.

Fig. 41: CRUCEA DE LA ADJUD (sec. XI-XII) (în stânga)

Fig. 42: TĂBLIȚA DE LA SĂLACEA (SEC. XI-XII)

Al treilea obiect descoperit în această localitate este un inel de bronz. Pe placa sa din față, lătită, este reprezentată o cruce cu capetele brațelor lățite (*croix pattée*). Inelul a fost datat în secolul al IX-lea.

În TRANSILVANIA, la Ciumbrud (jud. Cluj), au fost descoperite într-un mormânt două pandantive de metal cu ornament cruciform, datate în secolele IX-X.

De la Sălacea (jud. Bihor), provine o plachetă turnată din bronz. Pe fața ei, încadrat într-un chenar, este reprezentat frontal un sfânt militar care ține în mâna dreaptă o lance, iar pe cea stângă o are sprijinită pe un scut. Cercetătorii au propus identificarea acestuia cu Sf. Teodor sau, mai probabil, Sf. Gheorghe. În partea superioară a plachetei se află o tortiță pentru agățat, care indică faptul că

piesa era purată la piept. Obiectul a fost datat în secolele XI-XII.

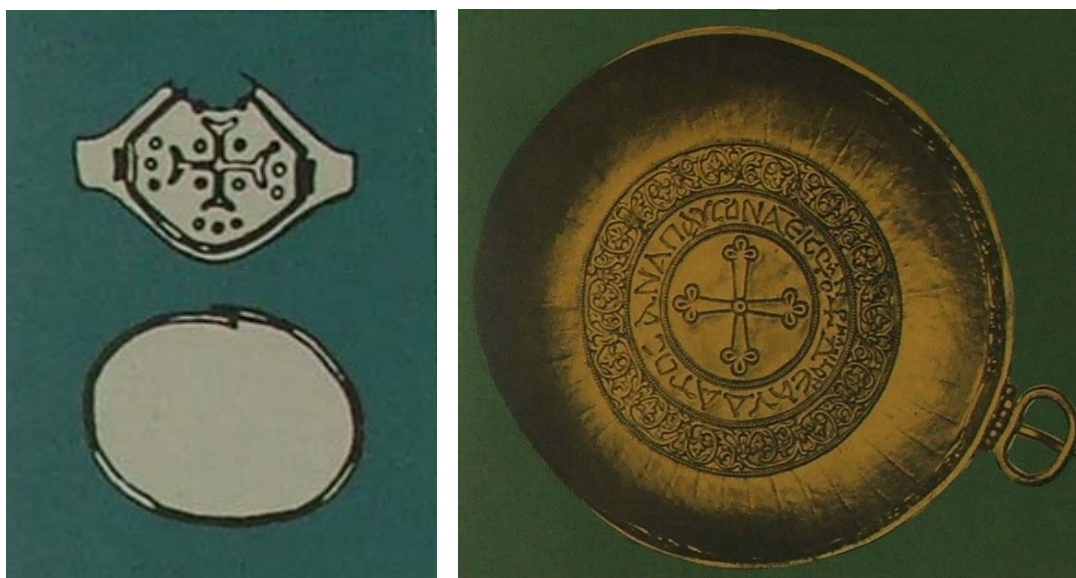

Fig. 43: INELUL DE LA OBÂRȘIA NOUĂ (sec. al IX-lea) (în stânga)
 Fig. 44: VAS DE AUR DE LA SÂNNICOLAU MARE (sec. al X-lea)

Tot în Transilvania, au mai fost descoperite și mai multe cruci de bronz, datate în secolele IV-VIII, și vase ceramice lucrate manual, ornamentate cu cruci și alte simboluri creștine, datate în secolele VI-IX.

În **BANAT**, la Sânnicolau Mare (jud. Timiș), a fost descoperit un tezaur. Între piesele sale se găsesc și două vase din aur (nr. 9 și 10) pe fundul cărora apare, ca decor, câte o cruce cu brațele egale și cu terminațiile trilobate. Pe ambele vase se găsește o inscripție în limba greacă cu textul Δεᾶ (=διὰ) ὕδατος ἀνάπλυσον Κ(ύρι)ε εἰς ζωὴν αἰδίου (Prin apă, curăță, Doamne, spre viață). Un alt vas (nr. 21) din același tezaur, având aspectul unei mici farfurii, are la interior reprezentat semnul crucii.

Toate cele trei vase au fost datate în secolul al X-lea. S-a presupus că primele două au fost folosite pentru aghiasmă.

Este posibil ca vasele liturgice din tezaurul de la Sânnicolaul Mare să nu fi aparținut creștinilor de acolo, ci să fi fost luate de la una dintre comunitățile creștine din sudul Dunării, în timpul unei expediții de pradă a barbarilor stabiliți temporar în Banat. Nu trebuie exclusă nici posibilitatea ca ele să fi fost dăruite barbarilor din Banat de către oficialitățile bizantine, în scopul temperării pornirii războinice a acelora. Un caz similar este cel al discului de argint aurit refăcut prin grija mitropolitului Paternus al Tomisului (498-520). Acesta a fost descoperit în nordul Mării Negre, la Poltava (în Ucraina), alături de alte obiecte de valoare. Despre vasul Bisericii de la Tomis se presupune că a fost furat în timpul unei incursiuni de pradă a barbarilor sau că, ajuns la Constantinopol după evacuarea tezaurului bisericesc al Mitropoliei Scythiei în timpul mării invazii slavo-avare, a fost dăruit de unul dintre împărații bizantini conducătorului unui neam barbar, în schimbul menținerii unei atitudini pașnice a aceluia față de Imperiu.

BIBLIOGRAFIE:

1. BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1981;
2. CĂȚOI, Mihai, „Un cleric «scit», de pe teritoriul României, într-un manuscris bizantin din secolul al XII-lea”, în: *Glasul Bisericii*, LXIV (2005), 5-8, pp. 141-162;
3. DĂNILĂ, Nicolae, „Teritoriul Olteniei în secolele VII-XIII în lumina documentelor bizantine”, în: *Mitropolia Olteniei*, XXXV (1984), 7-8, pp. 458-469;
4. DENSUȘIANU, Ovid, *Histoire de la langue Roumaine. I. Les origines*, J. Byck, Paris, 1961;

5. MIHĂILĂ, Gheorghe, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Ed. Academiei Române, 1961;
6. OLTEANU, Pandele, *Slava veche și slavona românească*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1975;
7. PANAITESCU, Petre P., *Contribuții la istoria culturii românești*, vol. II, Ed. Minerva, București, 1962;
8. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;
9. ROSETTI, Alexandru, *Istoria limbii române. I. De la origini până în secolul al XVII-lea*, Editura Științifică și Pedagogică, București, 1978;
10. STANCIU-ISTRATE, Maria, „Slava veche și slavona românească”, în SALA, Marius *et al.* (eds), *Lucrările celui de-al cincilea Simpozion Internațional de Lingvistică, București, 27-28 septembrie 2013*, Ed. Univers Enciclopedic Gold, București, 2015, pp. 390- 398;
11. TEODOR, Dan Gh., *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1991;
12. THEODORESCU, Răzvan, *Bizanț, Balcani, Occident: la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, Ed. Academiei Române, București, 1974.

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ DIN TRANSILVANIA ȘI BANAT ÎN SECOLELE X-XIII

În anul 896, ungurii conduși de Arpad (cca. 845-907) au migrat din teritoriile din nordul Mării Negre, așezându-se în Câmpia Panonică. De aici, ei au întreprins mai multe expediții de pradă spre Apus și spre Sud (în Moravia, Imperiul Bizantin, Franța și Germania). În anul 955, ei au fost înfrânți de împăratul german Otto I cel Mare (936-973). În urma acestei înfrângeri, ungurii și-au îndreptat expedițiile de pradă spre teritoriile de la răsărit de Tisa, locuite de o populație româno-slavă.

Primul lor contact cu populația româno-slavă este relatat în *Cronica rusă de la Kiev*. Acest document, cunoscut și sub numele de „Cronica lui Nestor”, a fost redactat în jurul anului 1113. În el, se precizează faptul că, după ce au trecut niște munți înalți (Munții Carpați), ungurii „au început să se lupte cu volohii și slavii care trăiau acolo”.

Într-un alt document, cronica maghiară *Gesta Hungarorum (Faptele ungarilor)*, atribuită secretarului regelui Béla II (1131-1141) al Ungariei, sunt menționate și câteva formațiuni statale din Transilvania. În acest document, datat în jurul anului 1200 și redactat, foarte probabil, pe temeiul unor izvoare mai vechi, se arată că, la momentul stabilirii ungarilor în Câmpia Panonică, aici locuiau slavi, bulgari și români. Relatând, apoi, expansiunea ungarilor în regiune, autorul cronicii a menționat și unele formațiuni statale ale populației autohtone din Transilvania. Românii sunt consemnați sub apelativul de *blachi* și *blași*, iar formațiunile lor politice drept *țări* sau *ducate*, conduse de

Menumorut, Gelu și Glad. În document, sunt menționate și mai multe cetăți care alcătuiau sistemul de apărare al formațiunilor statale conduse de acești duci (voievozi) români la începutul secolului al X-lea: Bihor, Bellard (Beland), Orșova, Horom, Keve (Cuvin) și cetatea de lângă Someș a lui Gelu. Descoperiri arheologice din Transilvania au confirmat existența aici, la acea vreme, a numeroase fortificații de pământ și lemn, construite în perioada anterioară cuceririi maghiare. Cercetarea acestora a relevat o certă dezvoltare economică și a permis identificarea funcțiilor politice, administrative și militare ale acestora. În același timp, ele au surprins existența unor legături comerciale ale acestora cu lumea bizantină, precum și unele aspecte referitoare la cultura materială și spirituală din cadrul obștilor sătești de aici în vremea procesului de feudalizare.

În amintita cronică maghiară, se spune că, în timpul lui Arpad, după ocuparea părții de nord a ducatului unui anume Salanus, ungurii și-au îndreptat atenția spre voievodatul „ducelui” Menumorut. Țara acestuia era situată în Crișana, între Mureș, Someș și Porțile Meseșului. Pe teritoriul formațiunii sale politice au fost identificate fortificații de tip rezidențial la Biharea și la Satu Mare.

Menumorut a respins pretențiile de hegemonie ale lui Arpad, trimițându-i acestuia o scrisoare în care refuza cedarea fără luptă a „pământurilor strămoșilor săi, împărații de la Constantinopol”. Luptele dintre cele două armate au avut loc în jurul cetăților Sătmar și Biharea. Fiind înfrânt, Menumorut a fost nevoit să capituleze. Prin tratatul de pace încheiat cu ungurii, el a rămas în continuare la conducerea țării sale, dar a devenit vasal al regelui ungar. Conform relatării, pacea a fost întărită și prin căsătoria fiului lui Arpad cu fiica lui Menumorut.

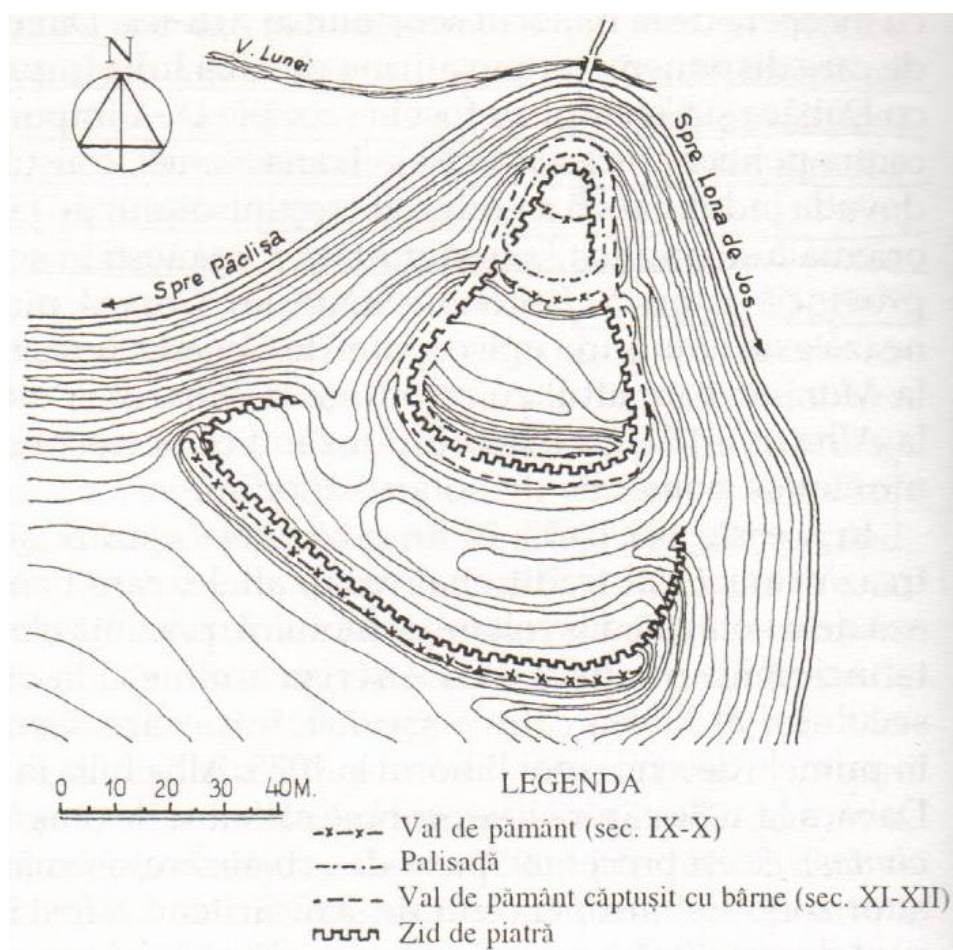

Fig. 45: CETATEA DE LA DĂBÂCA (jud. Cluj) (fazele fortificării)

După supunerea lui Menumorut, trupele lui Arpad au atacat voievodatul românului Gelu (*dux blachorum*, adică „ducele românilor”), situat între Porțile Meseșului și Izvoarele Someșurilor, în *Terra Ultrasilvana* (Pământul Transilvaniei). Se presupune că cetatea de la Dăbâca (jud. Cluj) era centrul stăpânirii lui Gelu. Conform cronicii maghiare, confruntarea dintre armata acestuia și cea maghiară, condusă de Tuhutum, unul dintre comandanții lui Arpad, a fost una dintre cele mai sângeroase. Ungurii au avut pierderi mari chiar în timpul traversării Someșului, ei fiind permanent sub tirul arcașilor români. În cele din urmă,

Gelu a fost înfrânt, prins, pe când încerca să se refugieze în cetatea sa din apropierea Someșului, și ucis.

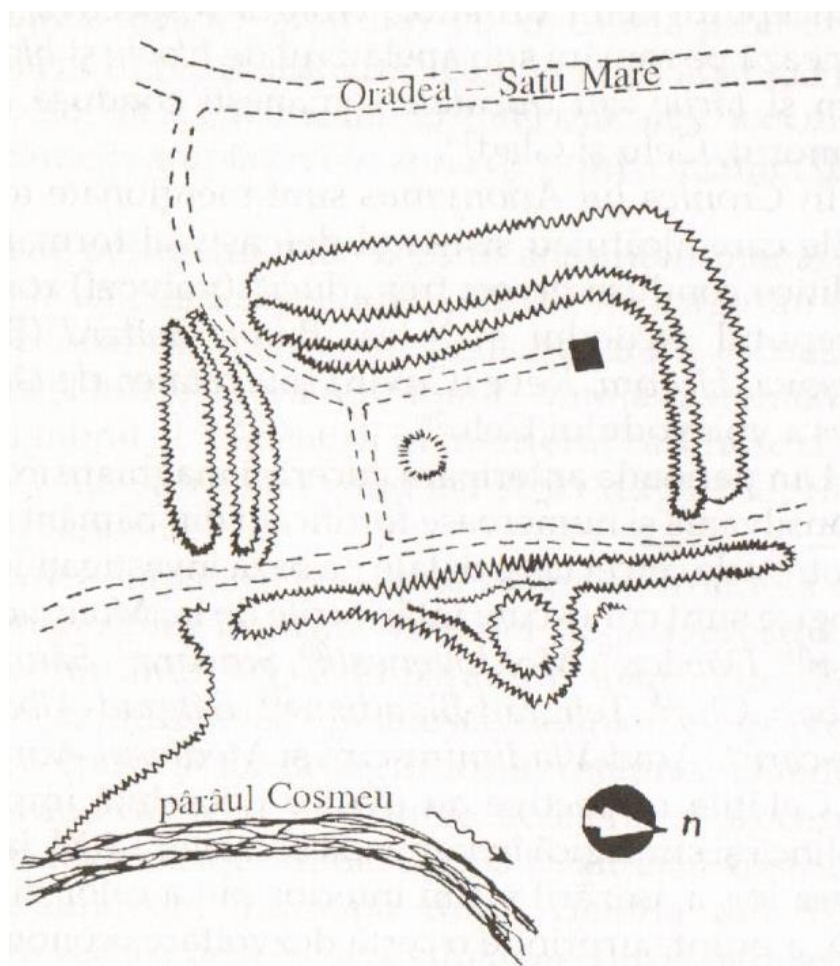

Fig. 46: CETATEA DE PĂMÂNT DE LA BIȘAREA (jud. Timiș)

Al treilea voievodat de la răsărit de Tisa atacat de unguri a fost cel al lui Glad. El cuprindea întregul Banat, de la Dunăre până spre Munții Zarandului și Țara Hațegului. Atacul ungarilor a avut loc, se pare, în jurul anului 934. Glad a încercat să se apere, conducând o armată formată din români, bulgari și cumani. Confruntarea dintre cele două oști a avut loc pe râul Timiș, la locul numit Vadum Arenarum (Vadul Nisipurilor). În urma acestei bătălii, alianța condusă de Glad a fost înfrântă. Glad s-a refugiat în

cetatea Kevee (astăzi Cuvin, jud. Arad), unde, în cele din urmă, a semnat pacea cu ungurii, devenind vasalul acestora. Mai târziu, fiul său, Ahtum-Ohtum, s-a răzvrătit împotriva regelui Ștefan I cel Sfânt (997-1038) al Ungariei. El a fost înfrânt și ucis de generalul Chanadin, trimis împotriva lui Ahtum-Ohtum de regele ungar.

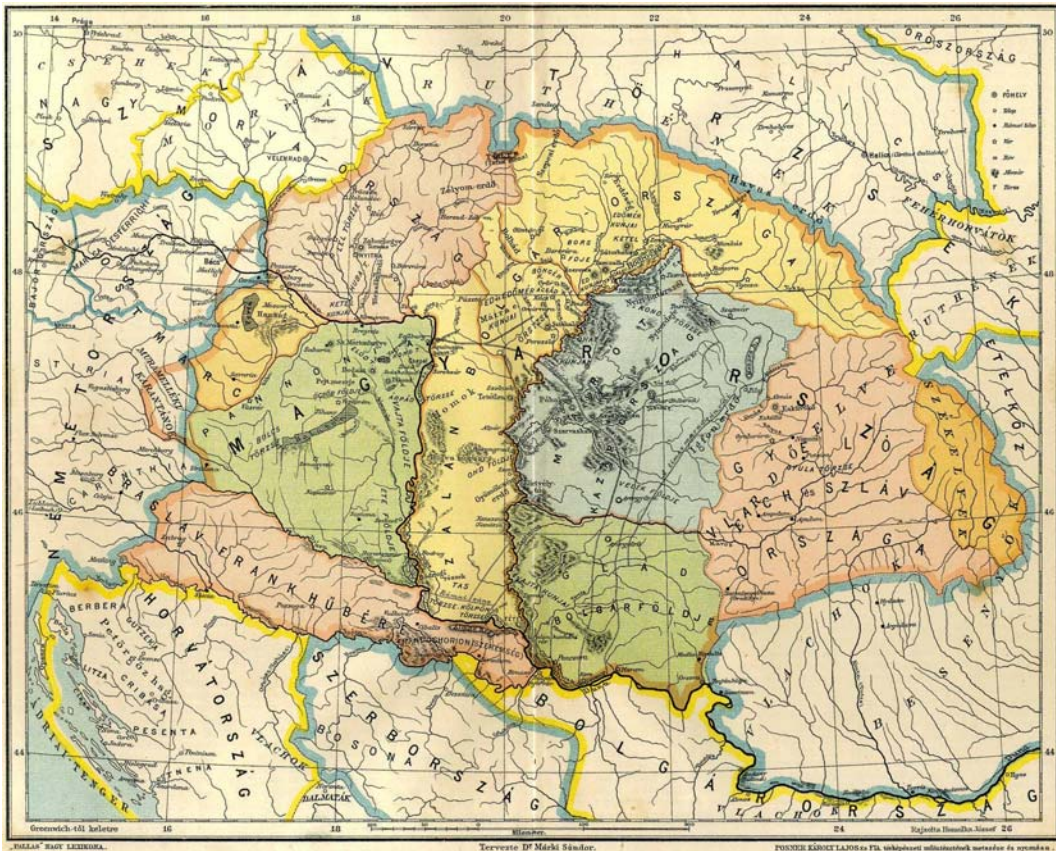

Fig. 47: FORMAȚIUNILE STATALE DIN BAZINUL CARPATIC
DUPĂ *GESTA HUNGARORUM*

În afara acestor voievodate, o altă organizație incipient statală, atestată arheologic, a existat în regiunea Mureșului mijlociu. Reședința fortificată a acesteia se afla chiar pe platoul central al orașului Alba-Iulia. Nemenționarea ei în *Cronica* ungarilor a fost pusă de

cercetători pe seama faptului că aceasta nu a fost atacată de trupele lui Arpad.

Așa cum se poate deduce din cuprinsul cronicii *Faptele ungarilor*, la început, atacurile ungarilor în Ardeal au avut doar caracterul unor expediții militare al căror scop principal a fost supunerea formațiunilor politice de aici, dar nu și stabilirea în masă, a populației maghiare, pe teritoriul acestora. Potrivit informațiilor documentare din secolele XII-XIV, la începutul secolului al XI-lea, Transilvania era condusă de un singur stăpânitor, numit Gyla. Capitala voievodatului său se afla la Alba Iulia. Pe temeiul acestei informații se poate deduce faptul că, după expedițiile din timpul lui Arpad, în teritoriile intracarpătice a avut loc un proces de unificare a vechilor formațiuni statale. Prin anii 1002-1003, Gyla a fost înfrânt de regele Ștefan I cel Sfânt al Ungariei. Însă, abia în ultimul deceniu al secolului al XI-lea se poate vorbi de o stăpânire maghiară deplină în Transilvania și Banat, când s-au pus bazele organizării politice a noului voievodat.

ÎNCEPUTURILE ÎNCREȘTINĂRII UNGURILOR

Odată cu stabilirea lor în Câmpia Panonică, ungurii au luat contact cu credința creștină, prin intermediul popoarelor de aici (moravi, sârbi, bulgari, greci, români). Populația ortodoxă româno-slavă din Câmpia Tisei și din Transilvania a exercitat o puternică influență religioasă asupra lor. Acest fapt este indicat de numeroșii termeni creștini cu specific ortodox care au pătruns în limba maghiară. Între cuvintele împrumutate de la români se numără *oltâr* (altar), *szent* (sfânt), *Karácsony* (Crăciun), *pogány* (păgân) etc., iar între cele împrumutate de la slavi se

numără *kereszt* (cruce), *keresztelni* (a boteza), numele zilelor săptămânii și cele ale lunilor anului.

Tot din această perioadă a primului lor contact cu credința creștină, își au originea și unele practici și obiceiuri religioase specifice Bisericii răsăritene. De la români, ungurii au împrumutat obiceiul colindatului de Crăciun, iar de la populația locală româno-slavă ei au adoptat cinstirea deosebită a Sfinților Ioan Botezătorul și Dimitrie.

În mod oficial, ungurii au primit credința creștină, pentru prima dată, de la Bizanț. În cartea sa *De administrando imperii*, împăratul Constantin VII Porfirogenetul (944-959) a menționat faptul că, în jurul anilor 948-949, la Constantinopol au sosit doi demnitari unguri, pe nume Termatzus (Τερματζούς) și Bultzu (Βούλτζου), cu misiunea de a reînnoi alianța cu Imperiul Bizantin. Ulterior, cronicarii bizantini George Kedrenos și Ioan Zonaras au precizat faptul că Bultzu a fost botezat în credința creștină, cu acel prilej, naș fiindu-i chiar împăratul Constantin VII. După el, în capitala Imperiului a venit și principele Gyula, care, la rândul său a primit botezul creștin, avându-l ca naș pe același împărat. De data aceasta, după cum precizează Kedrenos, Gyula a plecat spre Ungaria însoțit de un ierarh, pe nume Ierotei, și de unii călugări, care au propovăduit credința creștină între unguri, „întorcând pe mulți de la rătăcirea barbară la creștinism”.

În cronică sa, Kedrenos precizează că Ierotei a fost hirotonit la Constantinopol ca „episcop al Turciei”. Prin termenii *turci* și *Turcia*, la acea vreme, bizantinii îi denumeau pe unguri și țara lor. Pe de altă parte, din titulatura lui Ierotei – episcop al neamului/țării (*al Turciei*), iar nu al unui anume oraș de pe teritoriul stăpânit de maghiari –, se poate deduce faptul că acesta avea statutul de

episcop al unui neam barbar în proces de încreștinare, iar nu pe cea de episcop eparhiot. Ca atare, statutul său era similar celui pe care îl avuseseră în vechime episcopul goșilor din Crimeea și cei ai abasgilor și zechilor, de pe țărmul de răsărit al Mării Negre. În acest caz, în conformitate cu prevederile canonului 28 de la Calcedon (451), episcopul *Turciei* (Ungariei) se afla sub jurisdicția directă a Patriarhiei de la Constantinopol. De altfel, acolo a și fost hirotonit Ierotei și, foarte probabil, tot acolo a fost hirotonit și urmașul său.

Unul dintre urmașii lui Ierotei a fost episcopul Ioan al *Turciei*. Numele său apare în documentele sinodului patriarhal de la Constantinopol din ianuarie 1028. Din titulatura sa, reiese că, în Ungaria, în planul organizării bisericești, exista aceeași situație ca și în timpul lui Ierotei.

În paralel cu misiunea desfășurată de episcopii de rit bizantin ai *Turciei*, în Ungaria au pătruns și misionari apuseni. Se apreciază că venirea acestora a avut loc la scurtă vreme după încheierea alianței dintre regele Géza (c. 970-997) al Ungariei și împăratul Otto I cel Mare al Germaniei, în anul 973. În tratatul de alianță dintre cei doi se prevedea, printre altele, și trimiterea de misionari apuseni în Ungaria.

Prima soție a lui Géza, Sarolt († cca. 1008), care era fiica lui Gyula, conducătorul Transilvaniei, a fost favorabilă creștinismului de rit răsăritean. După moartea acesteia, Géza s-a recăsătorit cu Adelaide, fiica unui nobil polonez, care era favorabilă creștinismului de rit apusean. La insistența acesteia, Géza și întreaga sa familie au îmbrățișat creștinismul de rit latin. Tot acum, misionarii apuseni au reușit să se impună în fața celor bizantini în Ungaria.

Ștefan I cel Sfânt al Ungariei, care era fiul lui Géza și al Saroltei, a fost, la rândul său, un mare sprijinitor al ritului latin în Ungaria. Tradiția îi atribuie înființarea în Ungaria a doua arhiepiscopii, una la Esztergom, locul

nașterii sale, și alta la Kalocsa, a opt episcopii și a cinci mănăstiri (abații), toate de rit latin. În urma acestor măsuri, Ungaria a devenit un stat catolic, deși, pentru o vreme, creștinismul de rit răsăritean a continuat să existe pe teritoriul ei.

Fig. 48: ȘTEFAN I CEL SFÂNT AL UNGARIEI (997-1038) (în stânga)
Fig. 49: CONSTANTIN VII PORFIROGENETUL (944-959)

EPISCOPII ORTODOXE ÎN TRANSILVANIA (SEC. IX-XI)

Cercetătorii consideră că formațiunile statale existente în Transilvania la începutul invaziei maghiare își aveau propria organizare bisericească. S-a presupus că, în preajma voievozilor locali exista și câte un episcop ortodox.

Ei sunt considerați urmașii horepiscopilor sau a episcopilor misionari (periodeuți) hirotoniți în sudul Dunării, fie la Constantinopol, fie pe teritoriul Țaratului Bulgar. Apariția acestor centre episcopale a fost văzută drept o urmare directă a cristalizării formațiunilor statale în regiune.

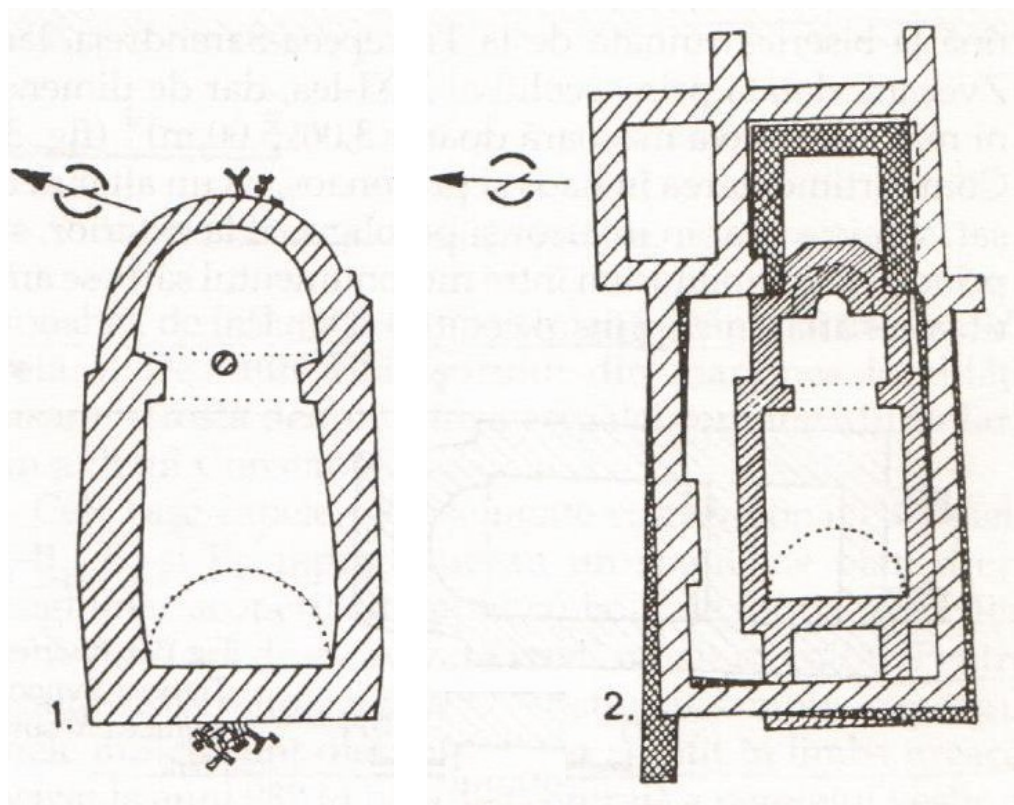

Fig. 50-51: DĂBÂCA:
 BISERICA DIN GRĂDINA LUI AL. TĂMAȘ (sec. X-XI) (în stânga)
 BISERICILE SUPRAPUSE DE PE BOLDĂGĂ (sec. X-XIII)

După unii istorici, astfel de episcopii au existat la Biharea, cetatea de reședință a lui Menumorut, la Morisena (azi Cenad, jud. Timiș), cetatea de reședință a lui Glad și a fiului său Ahtum-Ohtum, la Dăbâca, cetatea de reședință a lui Gelu, și la Alba Iulia. Informațiile istorice disponibile confirmă importanța bisericească a acestor centre în secolele IX-X. Ele constituie dovada indubitabilă a vechimii

creștinismului de factură răsăriteană și, implicit, a continuității românești în această provincie istorică. De altfel, în *Legenda Sfântului Gerard*, sunt menționate trei episcopate, unul de Cenad, cu reședința la Morisena, unul cu sediul la Biharea și altul la Alba Iulia.

Cât privește Dăbâca, ea a avut statutul de cetate voievodală încă de la sfârșitul secolului al IX-lea. Aici au fost descoperite fundațiile unor bazine cu planul de tip sală (cu o singură navă). Una dintre ele, cunoscută sub numele de „biserica inițială din grădina lui Al. Tămaș”, se suprapunea unei așezări din secolele VIII-IX și era construită în întregime din zidărie de piatră. Despre ea se presupune că a avut destinația de capelă de reședință voievodală. Acest locaș de rugăciune a fost construit aproximativ la începutul secolului al X-lea, dăinuind un secol și jumătate. Ea a fost distrusă prin incendiere în anul 1068, în timpul unui atac al cumanilor. Imediat după acest moment, pe ruinele ei a fost construită o nouă biserică.

O altă biserică veche a existat la Dăbâca la punctul de pe Boldâgă. Planul ei arhitectonic dovedește apartenența ei la cultul creștin răsăritean de expresie bizantină. Acest locaș de rugăciune a fost construit pe la sfârșitul secolului al X-lea-începutul celui de-al XI-lea și a dăinuit până în ultimul sfert al secolului al XI-lea. Ulterior, peste ruinele lui au fost ridicate alte două lăcașuri de rugăciune succesive, unul amenajat la începutul secolului al XII-lea și altul la sfârșitul secolului al XIII-lea. Atât biserică veche din grădina lui Al. Tămaș, cât și cea veche de la Boldâgă, prezintă fragmente de frescă. Acestea sunt primele manifestări de pictură murală medievală cunoscute pe teritoriul Transilvaniei.

La Alba Iulia, sub actuala catedrală romano-catolică, construită cu începere de la mijlocul secolului al XIII-lea, au

fost descoperite ruinele unei vechi construcții circulare romane, care a fost restaurată și refolosită ca biserică creștină către jumătatea secolului al X-lea. Atunci i-a fost adăugată pe latura de răsărit o absidă semicirculară.

Importante pentru înțelegerea organizării bisericești din Ardeal înainte de ocuparea acestui ținut de către unguri sunt și legăturile formațiunilor politice din Ardeal cu Bizanțul. După cum s-a arătat deja, într-unul dintre pasajele cronicii *Faptele ungarilor*, în răspunsul dat lui Arpad de către Menumorut, acesta din urmă a făcut referire la împărații de la Constantinopol, pe care i-a numit „strămoșii săi”. De asemenea, în aceeași cronică, se precizează și faptul că, împresurat de unguri, Menumorut a intenționat chiar să plece „în Grecia”.

Alături de acest pasaj, evidențele de natură arheologică indică legăturile existente între formațiunile statale din Transilvania și Imperiul bizantin. În acest context, între acestea trebuie să fi existat și unele legături bisericești, a căror amploare este, însă, greu de stabilit.

Pe de altă parte, analizând evoluția organizării civile în Transilvania după instaurarea ocupației maghiare, istoricii au evidențiat faptul că unele dintre comitatele ungurești au fost organizate pe locul fostelor formațiuni statale locale. Astfel, centrul comitatului Bihor, atestat pentru prima oară în anul 1111, a fost stabilit la Biharea, cetatea de reședință a lui Menumorut. De asemenea, tot aici a fost creată și o episcopie latină. Un alt comitat, al Albei, atestat pentru prima dată în anul 1177, și-a avut sediul la Alba Iulia, centrul unei alte formațiuni statale românești. Și în acest caz, sediul episcopiei catolice maghiare de la Tășnad, mutată inițial la Cluj, a fost stabilit, în final, la Alba Iulia, în timpul domniei regelui Ladislau (1077-1095) al Ungariei.

Din aceste două exemple reiese că, în paralel cu înlocuirea vechilor formațiuni statale românești cu unități administrative ungare, a avut loc și un proces de înlocuire a vechilor episcopii ortodoxe cu scaune catolice.

Același proces a avut loc și în cazul unora dintre vechile locașuri de rugăciune ortodoxe (biserici de mir sau mănăstiri) din Transilvania și Banat. Un exemplu de acest fel este cazul mănăstirii Sf. Ioan Botezătorul de la Morisena, capitala voievodatului lui Ahtum-Ohtum, urmașul lui Glad. Se știe, astfel, că în anul 1002, Ahtum-Ohtum, care era păgân, a primit botezul creștin la Vidin după ritul răsăritean. La acea vreme, Vidinul era stăpânit de bizantini. După convertirea la creștinism, Ahtum-Ohtum i-a primit în voievodatul său pe unii călugări de rit bizantin. Pentru aceștia, el a zidit la Morisena o mănăstire cu hramul Sf. Ioan Botezătorul. Prin anii 1028-1030, formațiunea lui Ahtum-Ohtum a fost ocupată de regele maghiar Ștefan I cel Sfânt. În locul lui Ahtum-Ohtum, ucis în luptele cu ungurii, conducător la Morisena a devenit Chanadin. Acesta a construit o nouă mănăstire, cu hramul Sf. Gheorghe, la Oroszlámos (astăzi Majdan, în Serbia), unde au fost aduși episcopul apusean Gerard și doisprezece monahi. După scurtă vreme, Gerard și monahii săi au preluat mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul din Morisena, iar monahii răsăriteni de acolo au fost mutați la mănăstirea Sf. Gheorghe din Oroszlámos.

În județul Arad, la punctul „Fântâna Turcului” de pe teritoriul localității Frumușeni, au fost descoperite ruinele unui complex monahal ale cărui începuturi au fost datate aproximativ în a doua jumătate a secolului al XI-lea. În prima jumătate a secolului al XII-lea, aici a fost construită o nouă biserică, împodobită cu mozaicuri. Este posibil ca prima mănăstire de aici să fi fost una de rit răsăritean.

Ulterior, în secolul al XII-lea, pe locul ei a fost ridicată mănăstirea catolică, atestată în documente sub numele de Bisra (în 1183), iar apoi Byzere/Bizere, care a funcționat până în secolul al XVI-lea.

Fig. 52: MOZAIC DIN BISERICA MĂNĂSTIRII BISRA/BIZERE (jud. Arad)
(sec. al XII-lea)

În izvoarele scrise păstrate, în secolele XI-XII, în Transilvania și Banat sunt menționate mănăstiri ortodoxe la Hodoș (jud. Arad) și Meseșeni (lângă Moigrad-Porolissum, jud. Sălaj). Cea dintâi este atestată într-o scrisoare a regelui Béla III (1172-1196) al Ungariei din anul 1177, sub numele de Hodust. Cea de-a doua, Meseșeni, este amintită în anii 1165 și 1281. Se pare că, inițial, ea a fost ortodoxă, dar, ulterior, a fost transformată în mănăstire catolică.

Este cunoscut, de altfel, faptul că unele dintre mănăstirile ortodoxe din Ardeal au fost preluate de monahii catolici, sub pretextul ruinării lor „din lipsa de grijă a episcopilor diecezani și a monahilor greci care le locuiau”.

Această din urmă afirmație, falsă, de fapt, apare într-o scrisoare a regelui Emeric (1196-1204) al Ungariei adresată papei Inocențiu III (1198-1216), în jurul anului 1204. Regele maghiar propunea atunci înființarea unei episcopii catolice pentru acei monahi, care să fie supusă direct papei, sau așezarea în acele mănăstiri a unor călugări catolici.

În urma acestei solicitări, la 16 aprilie 1204, papa i-a adresat o scrisoare episcopului catolic de Oradea și abatelui din Pelis (în Ungaria), în care îi îndemna să viziteze acele mănăstiri și să vadă în ce măsură propunerile regelui maghiar pot fi împlinite.

Un an mai târziu, la 3 mai 1205, același papă i s-a adresat arhiepiscopului de Kalocsa (în Ungaria), sub jurisdicția căruia se afla și episcopul catolic de la Oradea, informându-l de existența unei „episcopii ... care nu este supusă niciunei mitropolii”, aflată pe moșiile fiilor cneazului Bâlea. În scrisoarea sa, papa solicita trecerea acesteia sub ascultarea Bisericii Romane. Foarte probabil, aceasta era o episcopie a românilor ortodocși.

Transformarea episcopiilor și a mănăstirilor ortodoxe în unele catolice a fost urmarea unui plan bine urmărit, a cărui țintă finală era impunerea catolicismului în regiune și eliminarea oricăror centre ortodoxe.

În Transilvania sunt cunoscute și unele mănăstiri rupestre, în județele Sălaj (la Moigrad, Jac, Creaca și Brebi), Alba (la Cib) și Banat (la Vărădia). Ele au fost datate în secolul al XII-lea.

Așadar, în secolele X-XIII, creștinii ortodocși din Transilvania, atât români, cât și slavi, au avut mai multe centre episcopale. Ele și-au avut sediul în cetățile de reședință ale voievozilor locali. Se consideră că organizarea lor s-a făcut după întemeierea formațiunilor politice

respective. În felul acesta, locul horepiscopilor de mai înainte a fost luat acum de episcopi cu reședințe stabile.

„EPISCOPIA” DE DIBISCOS

Un caz aparte îl reprezintă așa-zisa episcopie de la Dibiscos (azi Jupa-Caransebeș, jud. Caraș-Severin).

După înfrângerea și desființarea Țaratului Bulgar de către Imperiul bizantin în timpul domniei lui Vasile II Bulgaroctonul (976-1025), a avut loc și un proces de reorganizare a structurilor bisericești din cuprinsul Arhiepiscopiei bulgare de la Ohrida. Cu acel prilej, în anii 1019-1020, împăratul bizantin a emis trei diplome prin care a stabilit noua structură episcopală a Bisericii bulgare de la acea vreme. În amintitele documente, este menționată și episcopia de Branitza (astăzi Braničevo, în Serbia), cu șase „castre episcopale”. Unul dintre aceste castre poartă numele de Dibiscos. Unii cercetători au considerat acest nume drept o forma grecizată a lui Tibiscos, drept care l-au identificat cu așezarea romană Tibiscum (astăzi Jupa-Caransebeș, jud. Caraș Severin). Întrucât, însă, la acea vreme, această din urmă așezare nu mai exista, s-a conchis că, în realitate, ar fi vorba despre Timișoara de astăzi.

Pe temeiul sintagmei „castru episcopal”, anumiți istorici români au ajuns la concluzia că la Dibiscos-Timișoara exista, la acea vreme, o episcopie de rit răsăritean. În realitate, însă, în diplomele emise de împăratul Vasile II, formula „castru episcopal” nu desemnează un centru episcopal, ci cetățile aflate sub jurisdicția unui scaun episcopal. Ca atare, cuvintele „episcopia de Branitza are șase castre episcopale” au sensul: sub jurisdicția episcopiei

de Branitza se află șase castre. Unul dintre acestea era cel de la Dibiscos-Timișoara.

BIBLIOGRAFIE:

1. BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1981;
2. BURNICHIOIU, Ileana; RUSU, Adrian Andrei, *Mozaicurile medievale de la Bizere / The Medieval Mosaics from Bizere / Die mittelalterlichen Mosaiken von Bizere (ediție trilingvă)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2006;
3. DĂNILĂ, Nicolae, „Elemente bizantine în viața populației autohtone din Banat și Transilvania în secolele VII-XIII”, în: *Mitropolia Banatului*, XXXIV (1984), 11-12, pp. 707-725;
4. GLÜCK, Eugen, „Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum”, în: *Ziridava*, 1976, pp. 89-116;
5. MIHALACHE, Robert-Marius, *Aspectele transilvane ale legației cardinalului Iacob de Preneste (1232-1234)*, în: *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, LII (2013), pp. 167-178;
6. MOISESCU, Cristian, *Arhitectura românească veche*, vol. I, Ed. Meridiane, București, 2001;
7. MORÁVCSIK, Gyula, *Byzantium and Magyars*, Ed. Hakert, Amsterdam, 1970;
8. OIKONOMIDES, Nicolas, „À propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et la Hongrie du XI-e siècle: le métropolitain de Turquie”, în: *Revue des Études Sud-Est Européennes*, IX (1971), 3, pp. 527-533;
9. PASCU, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, ²1972;
10. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;
11. PĂCURARIU, M., *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, Ed. IBMBOR, București, 1980;
12. POP, Ioan-Aurel, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV*, Ed. Tribuna, Cluj-Napoca, 1996;

13. RĂMUREANU, Ioan, „Începuturile creștinării ungarilor în credința ortodoxă a Răsăritului”, în: *Studii Teologice*, IX (1957), 1-2, pp. 23-57;
14. RĂMUREANU, I., „Rolul elementului românesc în creștinarea ungarilor”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, XCCVIII (1980), 1-2, pp. 173-196;
15. THEODORESCU, Răzvan, *Bizanț, Balcani, Occident: la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, Ed. Academiei Române, București, 1974;
16. TURCUȘ, Șerban, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, Ed. Enciclopedică, București, 2001;
17. VICOVAN, Ion, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, vol. 1, Ed. Trinitas, Iași, 2002.

VIAȚA BISERICESCĂ ÎN DOBROGEA ÎN SECOLELE VII-XIV

DOBROGEA SUB POPULAȚIILE MIGRATOARE

Către jumătatea secolului al VII-lea, în partea de sud a Basarabiei, s-au așezat protobulgarii, un popor nomad de origine turcică, veniți din regiunea fluviului Volga. Aceștia au întreprins mai multe expediții de jaf în sudul Dunării. În cele din urmă, în anul 681, triburile de protobulgari au trecut fluviul și au traversat teritoriul danubiano-pontic, stabilindu-se la sud de acesta, în regiunea orașului Varna de astăzi (în Bulgaria). Ei au supus triburile de slavi și, împreună cu acestea, au întemeiat un nou stat în Peninsula Balcanică.

De-a lungul secolului al VIII-lea, între bulgari și bizantini au avut loc mai multe războaie, în timpul cărora balanța victoriei s-a înclinat, succesiv, de partea ambelor părți. În câteva rânduri, bizantinii au reușit să controleze punctele strategice din Dobrogea, inclusiv cetatea Durostorum (astăzi Silistra, în Bulgaria). Însă, în urma victoriilor decisive ale bulgarilor din anii 792 și 796, stăpânirea acestora s-a consolidat peste cea mai mare parte a teritoriului istro-pontic.

În a doua jumătate a secolului al IX-lea, bizantinii au reocupat unele puncte strategice din nordul provinciei – precum Isaceea (fostul Noviodunum) –, organizând o nouă unitate administrativă, cunoscută sub numele de thema Lykostomion. Istoricii presupun că aceasta a fost desființată în urma bătăliei de la Bulgarophygon (anul 896), când bulgarii i-au înfrânt pe bizantini.

La jumătatea secolului al X-lea, împăratul bizantin Constantin VII Porfirogenetul (913-959), în lucrarea sa *De*

Administrando Imperio, a menționat întinderea stăpânirii bulgare până la Gurile Dunării. Tot atunci, regiunea a cunoscut și o revigorare economică, marcată de înmulțirea așezărilor urbane. În a doua jumătate a secolului al X-lea, într-unul dintre documentele vremii, la Dunărea de jos sunt menționate „80 de orașe”, în care aveau loc intense schimburi comerciale. Existența unora dintre aceste așezări a fost confirmată arheologic.

Fig. 53: RĂZBOINICI PROTOBULGARI UCIGÂND SOLDAȚI BIZANTINI
(reprezentare din *Menologiul* împăratului Vasile II – anul 1000)

În anii 967-971, a avut loc un nou răzoi în regiune, în care au fost implicate armatele rușilor kievieni, cele ale bulgarilor și cele bizantine. Rușii, aliați ai bizantinilor, au fost chemați în ajutor de aceștia din urmă împotriva bulgarilor. Ei i-au înfrânt pe bulgari, însă, conducătorul lor, cneazul Sviatoslav, ocupând partea de nord-est a Bulgariei și văzând bogățiile acestei regiuni, nu a mai vrut să se

întorcă la Kiev, ci intenționa să se stabilească aici, alături de supușii săi. În cele din urmă, în urma expediției militare a împăratului bizantin Ioan Tzimiskes (969-976) din anul 971, rușii au capitulat și au acceptat să se retragă la Kiev. Tot atunci, bizantinii au ocupat partea de răsărit a Bulgariei, punând stăpânire pe întregul teritoriu dintre Dunăre și Mare. După încheierea acțiunilor militare, în teritoriul reocupat de bizantini au fost organizate mai multe unități administrative. În partea de nord-est a Bulgariei a fost înființată o thema cu sediul la Ioannoupolis (fostul Preslav). În partea de sud-vest a teritoriului istro-pontic, a fost înființat catepanatul de Dristra (fostul Durostorum), cu reședința în cetatea omonimă. În fine, un alt catepanat, numit Mesopotamia Occidentală, a fost organizat în partea de nord a Dobrogei, între Dunăre, Marea Neagră și Valea Carasu. Sediul acestuia era la Isaccea-Noviodunum.

Între 986 și 1000, partea de sud a Dobrogei a fost reocupată de bulgari. Doar teritoriul catepanatului Mesopotamia Occidentală a rămas în stăpânirea Imperiului Bizantin.

În cele din urmă, în anul 1000, în urma ofensivei militare inițiate de împăratul Vasile II (960/76-1025) împotriva Bulgariei, partea de sud a Dobrogei a fost reocupată de bizantini. În teritoriul recucerit a fost organizată thema Dristra. La scurtă vreme după 1002, catepanatul Mesopotamia Occidentală pare a fi fost desființat, iar teritoriul său inclus în thema Dristra. În 1059, numele acesteia din urmă a fost schimbat în thema Paradunavon.

De-a lungul secolelor X-XII, în teritoriul istro-pontic au avut loc mai multe expediții de pradă ale barbarilor din nordul Dunării (pecenegi, uzi, cumani). În 1045, pecenegii

conduși de Kegen au fost acceptați în sudul Dunării ca *foederati* (aliați ai Imperiului Bizantin).

Fig. 54: CUCERIREA CETAȚII PRESLAV DE CATRE IMPARATUL IOAN TZIMISKES (reprezentare din manuscrisul Madrid Skylitzes, sec. XII)

În anii 1186-1187, la sud de Dunăre a avut loc o răscoală a vlahilor și bulgarilor împotriva stăpânirii bizantine. În urma acesteia, în Peninsula Balcanică a apărut o nouă formațiune statală, cunoscută în istorie cu numele de Imperiul Vlaho-Bulgar sau Țaratul Vlaho-Bulgar. În timpul domniei lui Ioan Asan II (1218-1241), acest stat și-a extins stăpânirea și peste cea mai mare parte a teritoriului Dobrogei.

Ocuparea capitalei Constantinopol de către latini în anul 1204, în timpul cruciadei a IV-a, a determinat refugiarea unora dintre locuitorii Bizanțului în zona Gurilor Dunării. Tot acum, în bazinul Mării Negre au pătruns negustorii italieni (venețieni și genovezi), care și-au stabilit centre economice în cetățile și orașele din regiune. În

Dobrogea, un important centru economic a fost Vicina, oraș situat pe Dunăre, în zona orașului actual Isaccea.

În urma mării invazii tătare din anul 1241, nordul Dobrogei a intrat în stăpânirea tătarilor. După câteva decenii, în anul 1273, în urma unei alianțe încheiate între Constantinopol și tătarii lui Nogai, Imperiul Bizantin și-a reinstalat stăpânirea asupra regiunilor din nordul Dobrogei. În schimb, în jurul anului 1320, în sudul Dobrogei a apărut o nouă formațiune statală, cu centrul în zona Cavarnei (în Bulgaria). Cel mai renumit conducător al acesteia a fost Dobrotici (cca. 1354-1386), care, după unele conflicte cu Bizanțul, a reușit să obțină recunoașterea autonomiei formațiunii sale statale.

În anii 1388-1389, după moartea lui Ivanco (1386-1388), urmașul lui Dobrotici, în luptele cu turcii, Dobrogea a devenit parte a Țării Românești, conduse, la acea vreme, de Mircea cel Bătrân (1386-1418).

În anul 1419, în timpul lui Mihail (1418-1420), fiul și urmașul la tron al lui Mircea cel Bătrân, teritoriul Dobrogei a fost ocupat în cea mai mare parte de către otomani. Doar zona situată la nord de linia Isaccea-Enisala a mai rămas, pentru o vreme, sub sceptrul domnilor munteni sau moldoveni. Ultimul domnitor român din Evul mediu care a stăpânit teritoriul și cetăți în nordul Dobrogei a fost Ștefan cel Mare (1457-1504). Dobrogea a fost ocupată în întregime de otomani în anul 1484.

ORGANIZAREA BISERICESCĂ ÎN DOBROGEA

În urma mării invazii slavo-avare de la sfârșitul secolului al VI-lea - începutul secolului al VII-lea, toate episcopiile sufragane de pe teritoriul provinciilor romane

Scythia și Moesia Secunda au fost desființate, ca urmare a distrugerii și abandonării cetăților lor de reședință. În urma acestor evenimente, la începutul secolului al VII-lea, în timpul patriarhului Serghie I (610-638), Patriarhia de la Constantinopol a întreprins o reorganizare a structurilor bisericești din teritoriile de la Dunărea de jos. Dispariția fostelor episcopii sufragane din regiune a fost recunoscută oficial la Constantinopol, iar scaunele mitropolitane de la Tomis și Odessos (astăzi Varna, în Bulgaria) au fost retrogradate la rangul de arhiepiscopii autocefale, adică mitropolii onorifice sau titulare, fără episcopii sufragane, pentru a putea funcționa în continuare canonic.

În felul acesta, de la începutul secolului al VII-lea (aproximativ anul 612) și până la așezarea în sudul Dunării a protobulgarilor, în anul 681, pe teritoriul fostelor provincii romane Scythia și Moesia Secunda au funcționat doar două scaune bisericești, ambele cu rangul de arhiepiscopii autocefale, la Tomis și la Odessos.

În anul 864, în timpul țarului bulgar Boris-Mihail (852-889), a avut loc încreștinarea slavo-bulgarilor. Acest eveniment, deosebit de important pentru viața religioasă din Peninsula Balcanică, s-a repercutat, în mod benefic, și asupra situației vechii populații creștine de la nord de Munții Balcani. Pe teritoriul Țaratului Bulgar au fost înființate mai multe centre episcopale. Tot acum, a fost reactivată și vechea episcopie de la Durostorum/Dristra. Pe locul fostei catedrale episcopale a acestei cetăți, ale cărei ruine erau încă vizibile la acea dată pe malul Dunării, a fost ridicată o nouă catedrală episcopală. În timpul împăratului bizantin Roman I Lecapenos (920-944), Patriarhia Ecumenică a recunoscut autocefalia Bisericii Bulgare și statutul ei de Patriarhie.

Revigorarea vieții bisericești din regiune este dovedită și de repopularea vechilor așezăminte monahale

rupestre din Dobrogea, abandonate în timpul mării invazii slavo-avare. Este vorba de mănăstirile rupestre de la Dumbrăveni (jud. Constanța), Basarabi (jud. Constanța), peștera Casian (jud. Constanța), cele de pe Văile Suha Reka și Dobrici (reg. Silistra și Dobrici, în Bulgaria), de pe Văile Kanaghiol și Taban (reg. Silistra, în Bulgaria), și de la Yailata, pe litoralul Mării Negre (reg. Dobrici, în Bulgaria).

După victoria bizantinilor de la Dristra, în anul 971, în timpul războiului ruso-bulgaro-bizantin, în teritoriile de la Dunărea de jos, reocupate de Imperiul Bizantin, a avut loc și o reorganizare bisericească. Patriarhia Bulgară a fost desființată, iar în teritoriile recucerite, bizantinii au înființat, se pare, două scaune mitropolitane. Unul dintre ele își avea sediul la Ioanoupolis (fostul Preslav, capitala statului bulgar) și altul la Tomis. Mitropolia de la Ioanoupolis a fost desființată după reocuparea acestei cetăți de către bulgari, la sfârșitul secolului al X-lea. Cea de la Tomis a dăinuit, însă, până la jumătatea secolului al XI-lea. În cele din urmă, la acea vreme, scaunul de la Tomis a fost desființat, odată cu ridicarea episcopiei de Dristra la rangul de mitropolie.

În toată această perioadă, mitropolia de la Tomis a fost sufragana Patriarhiei de la Constantinopol.

Din perioada respectivă sunt cunoscute la Tomis și numele a doi mitropoliți. Unul dintre ei a fost Anicet, care a păstorit cândva, în secolele X-XI. Cel de-al doilea a fost Vasile, care a păstorit în secolul al XI-lea. Numele lor sunt menționate pe câte un sigiliu de plumb, care au însoțit scrisori trimise de acești ierarhi. Numele și rangul oficial al celor doi ierarhi sunt menționate sub forma „mitropolit al Tomisului” (μητροπολίτης Τόμεως), iar nu sub cea de „mitropolit al Constanței”, deși, la acea vreme, vechea metropolă a Scythiei este menționată în documente sub

numele de Constantia (ἡ Κωνσταντία). Alte informații despre mitropoliții Anicet și Vasile, nu se cunosc.

Fig. 55: SIGILIUL MITROPOLITULUI ANICET DE TOMIS (sec. X-XI)

După victoria bizantinilor din anul 971, în Dobrogea au fost reactivate sau înființate și alte scaune episcopale. Unul dintre cele reactivate a fost cel de la Axiopolis (Cernavodă, jud. Constanța). Existența lui este atestată la sfârșitul secolului al XI-lea. În urma atacului cumanilor din anul 1095, ierarhul de la Axiopolis a fost mutat de către Patriarhia Ecumenică în fruntea mitropoliei de Abydos (astăzi Çanakkale, în Turcia), o cetate de pe țărmul asiatic al Strâmătorii Dardanele. Ulterior, aceluiași ierarh i s-a încredințat cârmuirea arhiepiscopiei de Apros (astăzi Kermeyan, în Turcia). Foarte probabil, episcopia de Axiopolis a fost sufragana mitropoliei de Tomis până la jumătatea secolului al XI-lea. Ulterior, în urma desființării mitropoliei de la Tomis, ea a fost trecută sub jurisdicția nou înființatei mitropolii de Dristra. Nu se cunoaște numele niciunui ierarh de Axiopolis din această perioadă.

Un alt scaun episcopal se pare că a funcționat la Dinogeția (astăzi Garvăn, jud. Tulcea), în nord-vestul

provinciei, aproximativ în secolele X-XII. Aici a fost descoperită o cruce dublă relicvar de aur, cu lanțul tot din aur, datată în secolul al XI-lea, despre care s-a presupus, pe bună dreptate, că a aparținut unui ierarh. Tot al unui ierarh pare a fi fost și un inel de aur datat în secolele X-XI, descoperit între ruinele așezării. Deasupra verigii acestuia este fixată miniatura unei construcții centrale cu etaj, acoperită cu o cupolă. Este posibil ca acest edificiu să fie miniatura edificiului care exista la acea vreme deasupra Sfântului Mormânt de la Ierusalim.

Fig. 54: SIGILIUL MITROPOLITULUI VASILE DE TOMIS (sec. XI)

În sprijinul existenței la Garvăn a unui centru episcopal este invocată și descoperirea unui sigiliu de plumb pe care apare inscripția „Sigiliu al lui Mihail, arhipăstorul Rosiei (Σφραγ[ις] Μιχ[αήλ] π[ο]υμενάρχου Ῥωσίας). Acesta ierarh a păstorit la Kiev la jumătatea secolului al XII-lea. Sigiliul său a însoțit o scrisoare pe care Mihail i-a trimis-o fie unui demnitar civil, fie, mai probabil, ierarhului care păstorea la Dinogetia la acea vreme. În fine, tot la Dinogetia au fost descoperite și ruinele unei bisericuțe din piatră legată cu mortar, datate în secolele XI-XII. Pe resturile zidurilor ei,

au fost descoperite și fragmente de pictură murală, realizate în „tempera”. Acestea sunt unele dintre cele mai vechi vestigii de pictură din epoca feudalismului românesc.

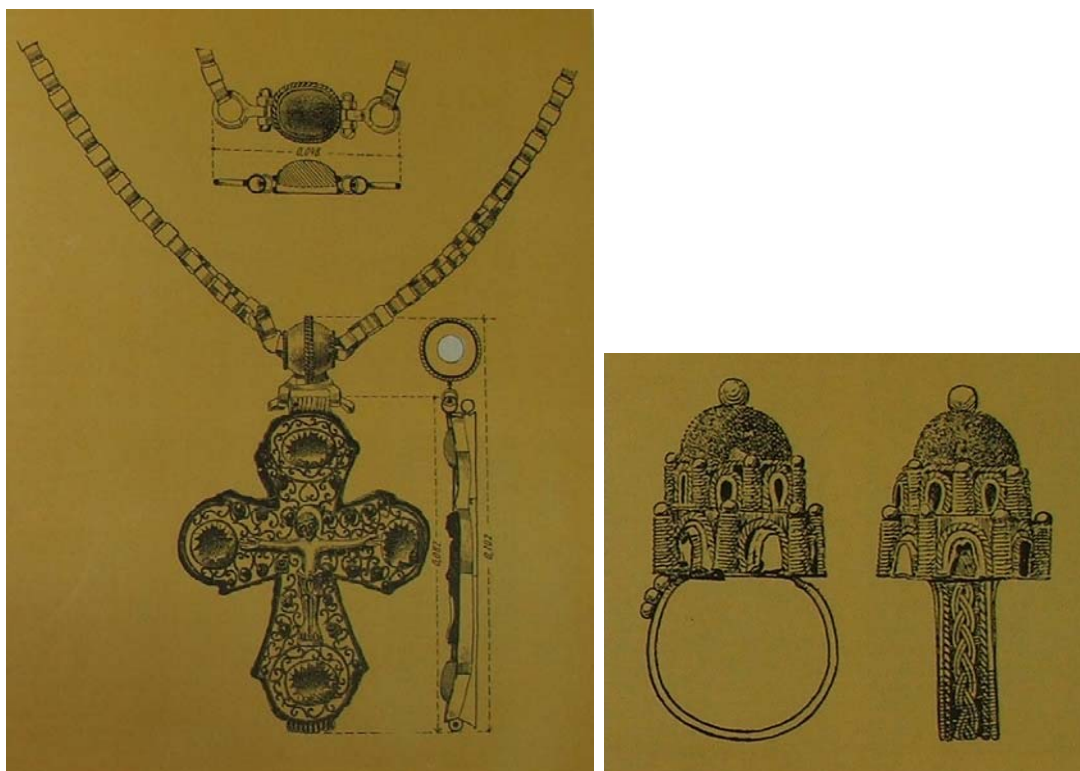

Fig. 56-58: CRUCEA ȘI INELUL DE AUR DE LA DINOGETIA-GARVĂN
(sec. XI, respectiv, sec. X-XI)

Episcopia de la Dinogetia-Garvăn, asemenea celui de la Axiopolis, trebuie să fi fost sufragună a mitropoliei de la Tomis, până la jumătatea secolului al XI-lea, iar apoi a celei de la Dristra.

Se presupune că un scaun episcopal a existat, în secolul al XII-lea, și la Isaccea-Noviodunum. În sprijinul acestei ipoteze sunt invocate numeroasele cruci relicvar de mari dimensiuni descoperite între ruinele așezării. De altfel, pe temeiul descoperirilor arheologice, cercetătorii au susținut că Isaccea a fost cel mai important centru militar bizantin din nordul Dobrogei în a doua jumătate a secolului

al XII-lea. În mod firesc, și această episcopie trebuie să fi fost reactivată imediat după războiul ruso-bulgaro-bizantin din anul 971. La acea dată, Noviodunum-Isaccea a devenit centrul administrativ al nou înființatului catepanat Mesopotamia Occidentală. În ceea ce privește dependența canonică a episcopiei de la Noviodunum, ea trebuie să fi fost similară cu cea a scaunelor de la Axiopolis și Dinogetia-Garvăn.

Unii cercetători au avut în vedere posibilitatea ca alte două centre episcopale să fi existat la Capidava (com. Topalu, jud. Constanța) și Troesmis (Iglița-Turcoaia, jud. Tulcea). Ca argument în sprijinul acestei ipoteze sunt invocate vestigiile arheologice creștine descoperite în aceste așezări.

Un alt scaun episcopal a existat, după cum s-a arătat deja, la Durostorum/Dristra. El a fost reactivat încă din vremea Țaratului Bulgar, după încreștinarea slavo-bulgarilor în anul 864, fiind atestat documentar în 870. Ulterior, în timpul domniei țarului Petru I (927-969), episcopia de la Dristra a fost ridicată la rangul de patriarhie.

În 971, scaunul de la Dristra a fost retrogradat la rangul de simplă episcopie. Tot atunci, el a fost trecut sub jurisdicția mitropoliei de Ioannoupolis, înființată atunci. După desființarea acesteia din urmă, odată cu reocuparea orașului Ioannoupolis de către bulgari, în ultimele decenii ale secolului al X-lea, Dristra a fost trecută, se pare, sub jurisdicția mitropoliei de la Tomis. În anul 1020, împăratul bizantin Vasile II (976-1025) a transferat episcopia de la Dristra sub jurisdicția arhiepiscopiei bulgare de Ohrida. Ulterior, între 1055 și 1071, posibil, în prima parte a acestui interval, scaunul de la Dristra fost ridicat la rangul de mitropolie. În *Rânduiala scaunelor patriarhale*, un document redactat de Nil Doxopatris în anii 1142-1143, se

precizează faptul că mitropolia de Durostorum sau Dristra avea sub jurisdicție cinci centre episcopale. Numele acestora nu sunt menționate în respectivul document. Însă, foarte probabil, unele dintre ele se aflau pe teritoriul Dobrogei, precum Axiopolis, Dinogetia-Garvăn sau Noviodunum.

Scaunul de la Dristra și-a continuat existența și după integrarea acestui oraș în granițele Țaratului Vlaho-Bulgar al Asăneștilor, la cumpăna secolelor XII-XIII.

Numărul mare al centrelor episcopale organizate pe teritoriul Dobrogei după anul 971 dovedește intensificarea vieții religioase creștine în provincie. Pe de altă parte, transferul episcopului de Axiopolis la Abydos reflectă sincopel care au afectat viața bisericească în perioada care a urmat revenirii bizantine la Dunărea de jos, pe fondul intensificării atacurilor barbare în provincie. Nu se știe dacă episcopul de Axiopolis a fost singurul ierarh de aici care și-a abandonat scaunul, la fel cum nu există informații certe în ceea ce privește dispariția celorlalte scaune episcopale dobrogene.

Aceste scaune episcopale deserveau toate comunitățile creștine locale, adică vechea populație locală romanizată, cea greacă și cea slavă. În cult, pe teritoriul Dobrogei, limba greacă trebuie să fi fost folosită cel puțin în teritoriul situat la nord de valurile de apărare dintre Tomis și Axiopolis. De altfel, este de presupus că cea mai mare parte a ierarhilor de aici erau de origine greacă. Dovadă în acest sens este mutarea ierarhului de la Axiopolis la Abydos și, ulterior, Apros, centre de pură tradiție greacă. De asemenea, corespondența dintre presupusul episcop de la Dinogetia și arhipăstorul Mihail al Rosiei, un ierarh de neam grec, trebuie să fi fost purtată tot în limba greacă. Limba slavonă era folosită, probabil, în partea de sud a provinciei. În această privință, trebuie avut în vedere și faptul că împăratul

Vasile II însuși a trecut scaunul de Dristra sub jurisdicția arhiepiscopiei bulgare de la Ohrida.

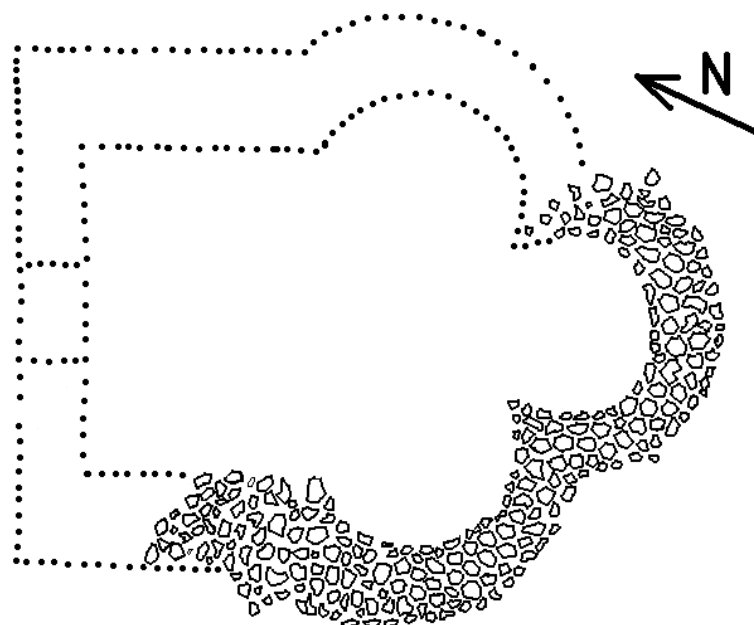

Fig. 59: PLANUL BISERICII MĂNĂSTIRII DE PE DEALUL CETĂȚUIA
(sec. XII-XIII)

În nordul Dobrogei, în vecinătatea localității Niculițel (jud. Tulcea), pe dealul cunoscut sub numele de Cetățuia, au fost descoperite ruinele unei mănăstiri. Ea se compunea dintr-o bisericuță de piatră și câteva chilii, situate în jurul locașului de rugăciune. Bisericuța era de plan treflat. Din zidurile ei nu s-a păstrat decât temelia părții de est a laturii de nord și cea a absidei altarului. Ea a fost construită din cărămizi extrase din valul de apărare care înconjoară platoul dealului Cetățuia și, într-o măsură mult mai mică, din piatră locală. Materialele erau legate cu lut galben, extras tot din valul de apărare. Bisericuța nu avea acoperișul boltit și nici nu era prevăzută cu vreo cupolă. Această concluzie a fost dedusă din faptul că zidurile edificiului erau

subțiri și liantul folosit era slab. Se presupune că tavanul ei era dispus pe grinzi transversale din lemn.

Între ruinele bisericuței s-au descoperit și câteva fragmente de cărămizi incizate. Pe cele mai multe dintre ele sunt reprezentate cruci. Pe două fragmente de cărămizi romane se păstrează resturi de inscripții în limba slavă veche. Conținutul lor, imposibil de reconstituit din cauza fragmentelor prea mici păstrate, este considerat a fi unul religios.

Pe temeiul descoperirilor monetare, mănăstirea de pe dealul Cetățuia a fost datată în a doua jumătate a secolului al XII-lea-prima jumătate a secolului al XIII-lea.

Tot la Niculițel, de data aceasta în centrul comunei, se găsește și o biserică cu hramul Sf. Atanasie. Ea a fost datată în prima jumătate a secolului al XIV-lea, fiind cel mai vechi locaș de rugăciune din Dobrogea păstrat integral. După opiniile celor mai mulți cercetători, ea a îndeplinit funcția de capelă de curte feudală a unui conducător politic local.

MITROPOLIA VICINEI

În secolele XIII-XIV, pe teritoriul Dobrogei, a funcționat un scaun bisericesc și la Vicina. Această localitate este menționată pentru prima dată, în documentele scrise, de Ana Comnena (†1153), fiica împăratului Alexios I Comnenul (1081-1118), în lucrarea sa *Alexiada*. La momentul înființării scaunului său bisericesc, Vicina era cel mai important oraș din nordul Dobrogei. Nu există consens între cercetători în ceea ce privește localizarea acestui oraș. Unii dintre ei au localizat-o la Mahmudia (jud. Tulcea), alții la Nufăru (jud. Tulcea), Ismail (reg. Odessa, în Ucraina),

Somova (jud. Tulcea), Isaccea (jud. Tulcea), Măcin (jud. Tulcea), arealul Hârșova-Topalu (jud. Constanța), Capidava (jud. Constanța), Cernavodă (jud. Constanța) sau chiar la Păcuiul lui Soare (jud. Constanța). La momentul de față, cele mai convingătoare argumente pledează în favoarea localizării ei în zona actualului oraș Isaccea, anticul Noviodunum.

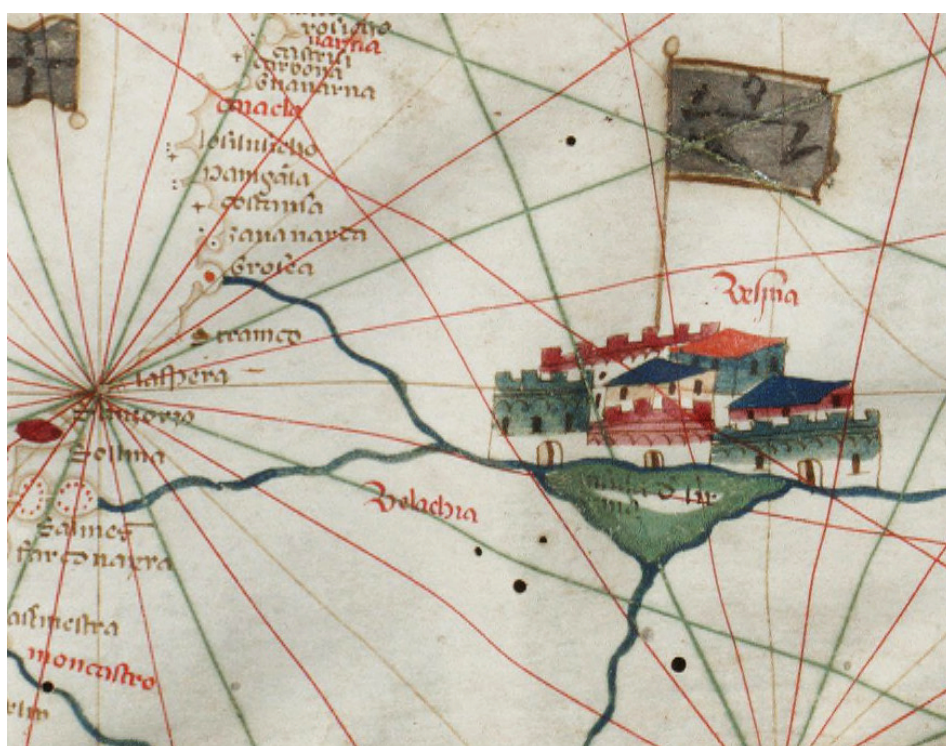

Fig. 60: REPREZENTAREA ORAȘULUI VICINA PE HARTA LUI PETRUS ROSELLI (sec. XV)

Înființarea acestei Mitropolii a fost legată de ocuparea Constantinopolului în anul 1204 de către latini, în timpul cruciadei a IV-a. În urma acestui eveniment, o parte din populația greacă a orașului de pe malul Bosforului s-a refugiat în nordul Dobrogei, unde a format o puternică comunitate ortodoxă. Scaunul bisericesc de la Vicina a fost înființat pentru a deservi, în principal, nevoile religioase ale

acesteia. Sub oblăduirea ierarhilor de aici se aflau, însă, și ceilalți creștini ortodocși din regiune, indiferent de originea lor etnică.

Data exactă a înființării scaunului bisericesc de la Vicina nu se cunoaște. De asemenea, nu se știe care era rangul său bisericesc la început. Cert este doar faptul că el a fost permanent sufragan al Patriarhiei Ecumenice. Ierarhii ei, aleși și hirotoniți la Constantinopol, au fost, cel mai probabil, greci de neam.

Scaunul de Vicina este atestat documentar, pentru prima dată, la jumătatea secolului al XIII-lea, în anii 1249-1250. El a funcționat până în anul 1359, când ultimul lui ierarh, Iachint, a fost transferat în fruntea Mitropoliei Ungrovlahiei. În 1259-1260, el avea, în mod cert, rangul de mitropolie.

Astăzi sunt cunoscuți după nume cinci ierarhi ai Vicinei: Teodor, Luca, Macarie, Chiril și Iachint. Primul dintre ei, Teodor, a semnat hotărârile sinoadelor patriarhale de la Constantinopol din anii 1285 și 1292.

Mitropolitul Luca apare în documente începând cu anul 1302. Istoricul bizantin Georgios Pachimeres a menționat faptul că, la acea vreme, Luca a mijlocit pe lângă împăratul Andronic II Paleologul (1282-1328) primirea în Imperiul Bizantin a 16.000 de alani. În timpul păstoriei sale, Mitropolia Vicinei avea o stare materială înfloritoare. Patriarhul ecumenic Atanasie I (1289-1293, 1303-1310), într-una dintre scrisorile sale în care îi muștra pe ierarhii care se ocupau prea mult cu bunurile materiale, l-a dat ca exemplu negativ, în această privință, pe mitropolitul de la Vicina: „Aud că mitropolitul Vicinei a închiriat pe fiecare an bunurile Bisericii pe 800 de galbeni”. Numele mitropolitului Luca este menționat în documente până în anii 1305-1306.

În anii 1317-1318, ierarhul Vicinei de la acea vreme, al cărui nume nu este menționat, a fost însărcinat de sinodul patriarhal din Constantinopol, alături de alți ierarhi bizantini din nordul Mării Negre, să aplaneze un conflict ivit în Crimeea între eparhia Gothiei și cea de Sudak/Sugdeea, în legătură cu delimitarea jurisdicțională dintre aceste eparhii.

În jurul anului 1324, situația materială a Mitropoliei de Vicina se deteriorase simțitor din cauza tătarilor. Luând în calcul acest aspect, Patriarhia Ecumenică a scutit-o în acel an de contribuția anuală pe care trebuia să i-o plătească.

Decăderea Vicinei și viața nesigură din cetate s-au perpetuat și în anii care au urmat. Către 1337-1338, pe când păstora mitropolitul Macarie, Vicina a fost atacată și ocupată de tătari. Despre viața din cetate, la acea dată, s-a păstrat o însemnare într-o *Notitia* atribuită împăratului Andronic al III-lea (1328-1341). În aceasta se spune că: „Vicina ... prețuită de Andronic II pentru că locul este sub barbari și are puțini creștini care locuiesc [acolo]”. Din acest motiv, nici mitropolitul Macarie nu mai stătea acolo cu bucurie. El a fost determinat, în cele din urmă, să făgăduiască în scris patriarhului ecumenic Ioan XIV Calecas (1334-1347) și sinodului din Constantinopol că, deși trăiește ca „o oaie în mijlocul lupilor” (Matei X, 16), nu-și va mai părăsi scaunul său, afară de cazul „de mare necesitate și trebuință”, ce va fi socotită de patriarh „drept întemeiată și adevărată”. Tot atunci, mitropolitul promitea să nu mai ceară transferul în fruntea unui alt scaun bisericesc. Numele mitropolitului Macarie apare în documentele sinodului patriarhal de la Constantinopol până în anul 1343.

În anul 1347, în documentele Patriarhiei de la Constantinopol este menționat ca mitropolit al Vicinei Chiril. S-a presupus că păstoria sa a durat până către anul 1358.

Ultimul mitropolit al Vicinei a fost Iachint. Încă înainte de luna mai a anului 1359, el părăsise cetatea Vicina și se stabilise în nordul Dunării, în Țara Românească. După unii istorici, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, partea de nord a Dobrogei, cu orașul Vicina, ajunsese în stăpânirea Țării Românești, condusă, la acea vreme, de Basarab I (cca. 1310-1352). Acest fapt a favorizat apropierea mitropoliților de la Vicina de domniile Țării Românești.

În mai 1359, în urma cererilor repetate ale voievodului Alexandru Nicolae (1352-1364) al Țării Românești, sinodul Patriarhiei Ecumenice, în frunte cu patriarhul Calist I (1350-1353; 1355-1363), a aprobat transferarea lui Iachint în fruntea Mitropoliei Ungrovlahiei. În urma acestui eveniment, Mitropolia Vicinei și-a încheiat existența.

ORGANIZAREA BISERICESCĂ A ROMÂNILOR DIN SUDUL DUNĂRII

În anul 1020, după cucerirea părții de apus a statului bulgar, împăratul Vasile II Bulgaroctonul a inițiat și procesul de reorganizare a structurilor episcopale de pe teritoriul fostului Țarat Bulgar. Cu acest prilej, la Ohrida a fost înființată o Arhiepiscopie care avea sub jurisdicție treizeci și una de episcopii. Din cuprinsul celei de a doua diplome imperiale privitoare la reorganizarea bisericească, emise în luna mai a anului 1020, reiese că sub oblăduirea arhiepiscopului de Ohrida se aflau, în mod direct, și comunitățile de vlahi ortodocși de pe teritoriul fostului Țarat Bulgar. În document se stipula: „să ia [arhiepiscopul de Ohrida] de la toți [episcopii și mitropoliții de sub jurisdicția

sa] dajdia canonică, precum și de la vlahii care sunt [răspândiți] în toată Bulgaria”.

Ulterior, pentru comunitățile de vlahi a fost creată o episcopie separată. Într-un document din secolul al XI-lea, în care sunt menționate scaunele episcopale aflate sub jurisdicția Arhiepiscopiei de Ohrida, pe ultima poziție, a douăzeci și patra, este menționată „Episcopia vlahilor” (ἡ ἐπισκοπή τῶν βλάχων). Într-o *Notitia episcopatum* din secolul al XII-lea, este menționat și episcopul vlahilor sub forma: „[episcopul] Vreanogiei sau al vlahilor” (ὁ [ἐπίσκοπος] Βρεανόγης ἤτοι Βλάχων).

Din această scurtă informație documentară reiese că, la acea dată, în orașul Vreanogia își avea sediul o episcopie, sub jurisdicția căreia se aflau comunitățile de vlahi sud-dunăreni. Vreanogia, probabil o formă deformată a numelui Vreanotia, a fost identificată de cei mai mulți cercetători cu orașul Vranje (în Serbia). Nu se cunoaște numele niciunuia dintre ierarhii care i-au păstorit pe vlahii din Balcani. Pe un manuscris din secolul al XI-lea, este menționat numele unui preot care aparținea de această episcopie: „Ioan, preotul preasfintei episcopii a vlahilor” (Ἰωάννης ἱερεὺς τῆς ἁγιωτάτης ἐπισκοπῆς τῶν βλάχων).

O altă informație despre episcopia vlahilor s-a păstrat din prima jumătate a secolului al XIV-lea. În anul 1335, după ocuparea orașului Prilep, țarul Ștefan Dușan (1331-1355) al sârbilor a donat mănăstirii Treskavac din Prilep biserica Sf. Nicolae din Lerin, spre sud de Bitolia. În documentul de donație, despre această biserică se precizează că „a vândut-o episcopul valah, cu oamenii, cu viile, cu câmpul, cu izvoarele și cu toată stăpânirea și drepturile”. Cercetătorii au presupus că acest episcop vlah își avea reședința în Prilep sau în Lerin.

De aceeași situație privilegiată în planul organizării bisericești au beneficiat, la început, și vlahii din Țaratul Sârb. În cadrul acestuia, ei se aflau sub jurisdicția Arhiepiscopiei autocefale sârbe cu reședința la mănăstirea Jicea, organizată de regele Ștefan I Nemanja (1196-1228), în anul 1219.

BIBLIOGRAFIE:

1. ATANASOV, Georgi, „Durostorum — Dorostol(os) — Drastar — Dristra — Silistra. The Danubian Fortress from the Beginning of the 4th to the Beginning of the 19th c.”, în IVANOV, Rumen (ed.), *Thracian, Greek, Roman and Medieval Cities, Residences and Fortresses in Bulgaria*, Sofia, 2015, pp. 493-587;
2. ATANASOV, G., „Les monastères rupestres le long de la rivière Suha, dans la région de Dobrudja de Sud”, în: *Byzantinoslavica*, LXIX (2011), pp. 189-218;
3. BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1981;
4. BARNEA, I.; ȘTEFĂNESCU, Ștefan, *Din istoria Dobrogei*, vol. 2, Ed. Academiei Române, București, 1971;
5. BARNEA, I., „Noi date despre Mitropolia Tomisului”, în: *Pontica*, XXIV (1991), pp. 277-282;
6. CIOBANU, Radu Șt., „Evoluția, rolul și însemnătatea Mitropoliei din Vicina”, în: *Peuce*, VI (1977), pp. 233-242;
7. DIACONU, Petre, „Despre organizarea ecleziastică a regiunii Dunării de Jos (ultima treime a secolului X – secolul XII)”, în: *Studii Teologice*, XLII (1990), 1, pp. 103-120;
8. DIACONU, P., *Les Coumans au Bas-Danube aux XI-e et XII-e siècles*, Ed. Academiei Române, București, 1978;
9. DIACONU, P., *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Ed. Academiei Române, București, 1970;
10. GONȚA, Alexandru, *Români și Hoarda de Aur, 1241-1502*, Ed. Demiurg, Iași, 2010;

11. GYÓNI, M., „L'évêché vlaque de l'archevêché bulgare d'Achris aux XIe - XIVe siècle”, în: *Etudes slaves et roumaines*, 1 (1948), pp. 148-159, 224-233;
12. HOLUBEANU, Ionuț, „The monachism in the Scythia Minor province from IVth to XIVth centuries”, în POPESCU, Emilian; TEOTEOI, Tudor (eds), *Études byzantines et post-byzantines*, vol. V, Editura Academiei Române, București, 2006, pp. 243-290;
13. MADGEARU, Alexandru, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries*, Ed. Brill, Leiden/Boston, 2013;
14. MADGEARU, Al., „Despre două recente tentative de localizare a Vicinei”, în: *Pontica*, XLVIII-XLIX (2015-2016), pp. 61-72;
15. MĂRCULEȚ, Vasile, „Conflictul dobrogeano-genovez (1360-1387) – componentă a luptei pentru supremație în bazinul vest-pontic din a doua jumătate a secolului al XIV-lea”, în: *Pontica*, XL (2007), pp. 371-397;
16. MOISESCU, Cristian, *Arhitectura românească veche*, vol. I, București, 2001;
17. NĂSTUREL, Petre-Șerban, „Les Valaques Balkaniques aux Xe - XIIIe siècles. (Mouvements de population et colonisation dans la Roumanie grecque et latine)”, în: *Byzantinische Forschungen*, VII (1979), pp. 101-102;
18. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;
19. POPESCU, Emilian, „Știri noi despre istoria Dobrogei în secolul al XI-lea: Episcopia de Axiopolis”, în: *Monumente istorice și izvoare creștine. Mărturii de străveche existență și continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos și al Dobrogei*, Galați, 1987, pp. 127-147;
20. RĂMUREANU, Ioan, „Mitropolia Vicinei și rolul ei în păstrarea ortodoxiei românești”, în vol. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați, ²1979, pp. 149-169;
21. THEODORESCU, Răzvan, *Bizanț, Balcani, Occident: la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, Ed. Academiei Române, București, 1974.

VIAȚA BISERICESCĂ A ROMÂNILOR DIN TERITORIILE EXTRACARPATICE ÎN SECOLELE XII-XIII

Pe la sfârșitul secolului al IX-lea, în regiunile de sud ale Moldovei, în Muntenia și în Transilvania s-a așezat un nou popor migrator, cunoscut în istorie sub numele de pecenegi. În documentele istorice de limbă greacă, ei apar sub denumirea de *petsenegoî* (πετσενέγοι) sau *patzinakoi* (πατζινάκοι), iar în cele de limbă latină sub cea de *pacinacae* sau *bisseni*. Pecenegii erau un neam semi-nomad de origine turcică, originari din partea centrală a Asiei. Pe teritoriul țării noastre, ei au exercitat o dominație mai mult nominală asupra populației locale, materializată, în principal, în strângerea unui tribut. Pe la jumătatea secolului al XI-lea, cea mai mare parte a triburilor de pecenegi, atacate și înfrânte de cumani, a fost nevoită să se retragă în sudul Dunării.

În locul pecenegilor, în nordul Dunării s-au instalat cumanii. În izvoarele istorice, aceștia sunt menționați sub apelativele de *cumani* (în greacă: κουμάνοι sau κομάνοι) și *polovți* (în gr. πολόβτσι). Cumanii proveneau din stepele Asiei, trăgându-se din grupul turcilor-kîpceak. Ei au stăpânit teritoriul Moldovei și al Țării Românești până la marea invazie tătară din anul 1241.

CAVALERII TEUTONI ÎN ȚARA BÂRSEI

Întrucât cumanii întreprindeau expediții de pradă în Transilvania, constituind un pericol major pentru populația

acesteia, în anul 1211, regele Andrei II (1205-1235) al Ungariei le-a cerut ajutorul cavalerilor teutoni. El le-a donat Țara Bârsei, teritoriul cel mai afectat de incursiunile cumanilor. În schimbul donației, cavalerii teutoni au fost însărcinați cu apărarea graniței de sud-est a regatului maghiar împotriva acestor migratori.

Cavalerii teutoni aveau dreptul de a întemeia cetăți și orașe din lemn și beneficiau de autonomie juridică, bisericească și economică. Pe temeiul acestor privilegii, ei au construit mai multe fortificații în regiune și au colonizat aici țărani germani aduși din Apus (strămoșii sașilor de astăzi). Întrucât cumanii nu aveau așezări fortificate, teutonii și-au extins rapid stăpânirea și în teritoriile extracarpătice, ocupând partea de nord-est a Munteniei și sudul Moldovei. În jurul anului 1220, teutonii stăpâneau în Țara Bârsei cinci castele, toate ridicate de ei, dintre care unele erau construite din piatră.

Creșterea rapidă a puterii cavalerilor teutoni a generat nemulțumiri în rândurile nobilimii și a clerului maghiar, ale căror pretenții în regiune erau respinse de ordinul cavalerilor. După întoarcerea regelui Andrei II din cruciada a cincea (1217-1221), aceștia i-au înaintat mai multe plângeri împotriva cavalerilor teutoni. Nobilii și clerul erau sprijiniți de însuși prințul moștenitor Béla al Ungariei.

În aceste condiții, în anul 1224, cavalerii teutoni i-au înaintat papei Honorius III (1216-1227) o petiție, prin care i-au cerut să-i treacă sub directă sa autoritate. Aflând de această solicitare și temându-se de puterea tot mai mare a cavalerilor, în anul 1225, regele Andrei II i-a alungat din Ungaria, invocând încălcarea de către teutoni a clauzelor tratatului pe temeiul căruia ei fuseseră aduși în Țara Bârsei.

În perioada în care teutonii au stăpânit regiunile extracarpătice menționate, în acestea s-au stabilit și unii sași

și secui, trecuți din Transilvania. În felul acesta, în Țara Românească și Moldova au luat ființă primele comunități catolice. În anul 1223, la cererea cavalerilor teutoni, papa Honoriu III a trecut aceste regiuni sub autoritatea protopopului din Brașov, care, la rândul său, se afla sub jurisdicția directă a papei. Un an mai târziu, în 1224, pontiful roman a trecut aceste teritorii sub autoritatea sa directă.

Fig. 61: CUMANI
(reprezentare din cronica primară a familiei Radzivill – sec. XV)

ÎNCREȘTINAREA CUMANILOR

În acest context istoric, Biserica Romano-Catolică a demarat și procesul de convertire la creștinism a cumanilor, care erau păgâni. Prima încercare a avut loc între anii 1221-1223. La acea vreme, Hanatul cumanilor încă reprezenta o importantă putere regională. Însă, abia după înfrângerea cumanilor de către tătari, în bătălia de la Kalka, în anul 1223, haganul cuman Bortz-Membrock a răspuns favorabil

cererii misionarilor dominicani, de a se converti la creștinism. El a trimis o solie la arhiepiscopul catolic de la Esztergom (în Ungaria), prin care a solicitat încreștinarea țării sale.

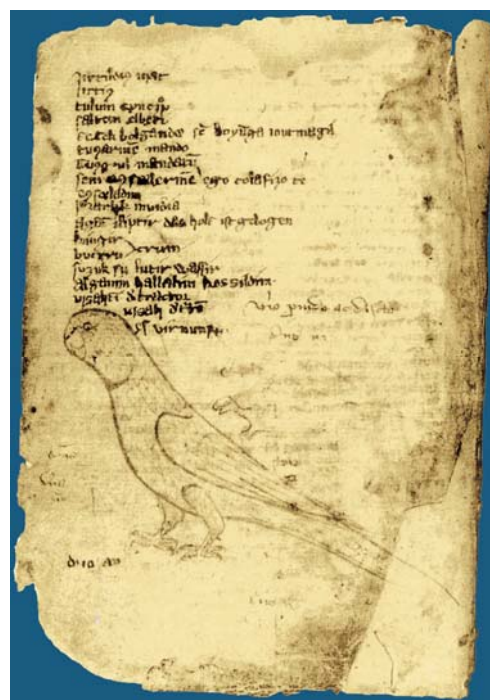

Fig. 62: CAVALER TEUTON (*Codex Manesse*, anul 1300) (în stânga)
 Fig. 63: RUGĂCIUNEA TATĂL NOSTRU ÎN LIMBA CUMANĂ
 (*Codex Cumanicus*, sec. XIV)

În urma acestui demers, la 31 iulie 1227, papa Grigorie IX (1227-1241) l-a numit pe arhiepiscopul Robert de Esztergom „legat apostolic” în Cumania și „în țara vecină a brodnicilor”, o regiune din sudul Moldovei, dându-i toată puterea de a organiza și conduce misiunea de încreștinare a cumanilor. Arhiepiscopul de Esztergom, însoțit de trei episcopi și de prințul moștenitor al Ungariei, Béla, au trecut la răsărit de Carpați, botezându-l pe hanul cuman și pe mulți dintre supușii săi.

EPISCOPIA CUMANILOR

După o scurtă activitate misionară în Cumania, arhiepiscopul de Esztergom l-a numit episcop al cumanilor pe conducătorul ordinului dominicanilor din Ungaria, călugărul Theodoric. Numirea acestuia a fost întărită de papă la 21 martie 1228. La cererea noului episcop, acesta, precum și urmașii săi, au fost trecuți sub jurisdicția directă a papei.

Teritoriul Episcopiei cumanilor pare a fi cuprins, în principal, zona dintre Carpați și Siret. Este posibil ca, spre sud, el să fi inclus întreaga Muntenie și partea din stânga Oltului a Olteniei. Un indiciu în acest sens sunt unele mențiuni din diploma cavalerilor ioaniți de la 2 iunie 1247 (*a se vedea mai jos*), în care se precizează faptul că teritoriul Cumaniei se întindea până la râul Olt. În ceea ce privește limita ei răsăriteană, ea este menționată într-unul dintre poemele italianului Rogerius, fost canonic de Oradea (sec. XIII), din cartea *Carmen Miserabile*. Amintind invazia tătarilor din anul 1241, acesta a precizat că invadatorii, după ce au trecut râul Siret, au ajuns *ad terram episcopi Comanorum* (în țara episcopului cumanilor).

Reședința episcopului catolic al cumanilor s-a aflat la Milcov sau Milcovia (*Civitas de Mylco*, cetatea Milcovului). Acesta pare a fi fost un mic orașel din Moldova. Localizarea sa este, însă, incertă, unii cercetători optând pentru cetatea Crăciuna (jud. Vrancea), alții pentru orașele Odobești (jud. Vrancea) sau Focșani (jud. Vrancea), în timp ce alții au considerat că ar fi vorba de o așezare din județul Olt. Cel mai probabil, orașul Milcov se afla undeva pe cursul mijlociu al râului omonim.

În timpul păstoriei episcopului Theodoric, prințul Béla al Ungariei a ridicat la Milcov o catedrală episcopală.

Încă înainte de a o ctitori, el a înzestrat-o cu „întinse pământuri”. Însă, nu după mult timp, în anul 1241, în timpul mării invazii a tătarilor, reședința Episcopiei de Milcovia pare a fi fost distrusă. În documentele dominicane este menționată uciderea a nouăzeci de călugări dominicani de către tătari. Nu este exclus ca, tot atunci, să-și fi găsit sfârșitul și episcopul Theodoric, având în vedere că, după acest an, numele său nu mai este menționat în niciun document.

Invazia tătarilor din anul 1241 a pus capăt stăpânirii cumane pe teritoriul țării noastre. Moldova și Țara Românească au intrat în zona de influență a tătarilor. Tot atunci a încetat, pentru mai multă vreme, și propaganda catolică desfășurată în teritoriile extracarpatiche, patronată de papă și coroana Ungariei. Din documentele păstrate, reiese, însă, că pontifii romani au încercat reactivarea misiunii catolice în aceste teritorii. Astfel, în anul 1253, papa Inocențiu IV (1243-1254) i-a împuternicit pe dominicani să propovăduiască credința creștină, să boteze și să administreze Sfintele Taine și în Cumania. Mai târziu, papa Nicolae III (1277-1280) l-a împuternicit pe legatul său în Ungaria, pe nume Filip, să evalueze posibilitatea reînființării Episcopiei Cumaniei. Alte încercări de acest fel au existat și în secolul al XIV-lea.

SCRISOAREA PAPEI GRIGORIE IX

Un document istoric foarte important privitor la organizarea bisericească pe teritoriul țării noastre este scrisoarea pe care papa Grigorie IX i-a adresat-o principelui moștenitor Béla al Ungariei, la 14 noiembrie 1234. În această scrisoare, papa îi aducea la cunoștință principelui

maghiar existența pe teritoriul Episcopiei cumanilor a unui neam numit valahi, care, deși creștini, nu acceptă autoritatea episcopului catolic al cumanilor. În plus, despre ierarhii valahilor se precizează faptul că îi convertesc la confesiunea lor pe mulți dintre catolicii care trăiesc în acele ținuturi. Cuvintele papei sunt următoarele:

„După câte am auzit, în Episcopia cumanilor se află niște popoare care se numesc valahi (*walati*), care, deși se socotesc creștini, totuși, având rituri și obiceiuri diferite, săvârșesc fapte potrivnice acestui nume. Căci nesocotind Biserica romană, nu primesc tainele bisericesti de la venerabilul nostru frate, episcopul cumanilor, care este în fruntea diecezei de acolo, ci de la oarecari pseudo-episcopi, care țin de ritul grecilor [adică ortodocși]. Și unii din regatul Ungariei, atât unguri, cât și teutoni și alți dreptcredincioși, locuind printre ei, trec la credința lor și, făcându-se una cu acei valahi, primesc zisele taine [de al ei], nesocotindu-l pe acesta [episcopul cumanilor], spre indignarea credincioșilor și spre nu mai puțină scădere a credinței creștine”.

În continuarea scrisorii sale, papa îl înștiința pe principele maghiar că l-a însărcinat pe episcopul Theodoric al cumanilor să rânduiască pentru acei valahi un episcop catolic, care să-i păstorească pe viitor. Acest ierarh urma să fie vicarul episcopului cumanilor. Totodată, papa îi reamintea principelui maghiar jurământul pe care acesta din urmă îl făcuse în scris și prin viu grai de a sprijini răspândirea credinței catolice. Pe temeiul acestui jurământ,

pontiful roman îi cerea să-l sprijine pe viitorul episcop al valahilor, acordându-i parte din dijmele ce urmau a se strânge de la credincioșii săi.

Nu există nicio informație documentară care să confirme punerea în practică a dispozițiilor papei. Însă, chiar dacă va fi fost rânduit un episcop catolic pentru credincioșii valahi de acolo, este puțin probabil ca acesta să-și fi continuat activitatea după marea invazie a tătarilor din anul 1241.

Această scrisoare a papei Grigorie IX este importantă sub cel puțin trei aspecte. Pe de o parte, ea confirmă existența în teritoriile din cuprinsul Episcopiei cumanilor (partea de vest a Moldovei, între Carpați și Siret, Muntenia și răsăritul Olteniei) a valahilor, adică a românilor. Din influența puternică pe care aceștia din urmă o aveau asupra celorlalte neamuri stabilite aici – cumani, sași, secui – se poate deduce, apoi, că valahii erau majoritari. În al doilea rând, pomenirea acelor pseudo-episcopi de rit grecesc, relevă faptul că, la acea vreme, românii aveau o bună organizare bisericească, în fruntea căreia se aflau mai mulți episcopi ortodocși. În fine, convertirea unora dintre catolicii stabiliți în aceste ținuturi de către valahii ortodocși, în condițiile în care aceștia din urmă nu erau sprijiniți de o putere militară similară celei a regatului Ungariei sau a cavalerilor teutoni, dovedește superioritatea credinței lor față de cea a credincioșilor catolici. Altfel, atragerea acestora din urmă la credința ortodoxă, în absența oricăror presiuni de natură seculară (politică sau militară), ar fi greu de explicat.

Scrisoarea papei Grigorie IX este prima atestare documentară a organizării bisericești superioare a românilor din Evul mediu. Este greu de stabilit, însă, unde își aveau reședința acești episcopi de rit grec amintiți de pontiful

roman. De asemenea, nu se știe cu certitudine unde și de către cine fuseseră aceștia hirotoniți. Nu se știe, apoi, dacă la acea vreme ei țineau de o autoritate bisericească superioară aflată dincolo de Dunăre și nici care era aceasta. În mod cert, însă, acești episcopi erau de neam român, iar nu bulgari sau greci. Istoricii au presupus că ei își aveau reședința pe lângă conducătorii politici ai românilor din aceste ținuturi. De altfel, după cum se va vedea puțin mai jos, la acea vreme, în teritoriile extracarpatiche existau, deja, unele cnezate și voievodate românești.

ȘTIRI DESPRE ROMÂNII DIN OLTENIA ȘI MUNTENIA ÎN ANUL 1247

În anul 1247, regele Béla IV (1235-1270) al Ungariei, fiul regelui Andrei II, a încheiat o înțelegere militară cu cavalerii ioaniți, al cărei scop principal era apărarea hotarelor Ungariei împotriva altor năvăliri tătare. Pe temeiul acestei alianțe, ioaniții au primit mai multe posesiuni și drepturi. Diploma regală care a consfințit încheierea înțelegerii a fost emisă de Béla IV la 2 iunie 1247 și este cunoscută în istoriografia românească sub numele de *diploma cavalerilor ioaniți*.

Acest document are o importanță deosebită pentru istoria poporului nostru, întrucât, în cuprinsul ei, sunt atestate câteva formațiuni statale – cnezate și voievodate – care existau la acea vreme la sud de Carpați.

Fixând veniturile cavalerilor ioaniți, Béla IV le-a dăruit acestora „întreaga țară a Severinului, împreună cu munții ce țin de ea și cu toate celelalte ce atârnă de ea, precum și cnezatele lui Ioan și Farcaș, până la râul Olt, afară de pământul cnezatului voievodului Litovoi, pe care o lăsăm

românilor așa cum l-au stăpânit aceștia și până acum”. În stânga Oltului, donația regală cuprindea „toată Cumania, de la râul Olt și Munții Transilvaniei, în aceleași condiții ca și Țara Severinului, în afară de țara lui Seneslau, voievodul românilor, pe care o lăsăm acestuia, să o ție ca și până acum, în aceleași condiții, rânduite mai sus pentru țara Litua”.

În același document se menționează și faptul că Litovoi își întindea stăpânirea și în teritoriile de la nord de Munții Carpați, peste Țara Hațegului.

Pe temeiul acestor informații, cercetătorii au dedus existența între Carpați și Dunăre a trei categorii de formațiuni teritoriale. Una dintre acestea era Țara Severinului, sintagmă prin care trebuie înțeles Banatul de Severin. Această formațiune, care avea o funcție preponderent militară, fusese creată de regatul maghiar în jurul anului 1230. Cnezatul lui Litovoi cuprindea partea de nord a Olteniei și Țara Hațegului, în timp ce cnezatul lui Seneslau se întindea peste nord-vestul Munteniei. Cnezatele lui Ioan și Farcaș erau de rang inferior, fiind situate în zona de șes a Olteniei.

Pe teritoriul acestor formațiuni exista și o organizare militară, indicată de una dintre prevederile diplomei lui Béla IV, potrivit căreia românii aveau obligația de a-i ajuta pe ioaniți „cu mijloacele lor ostășești”.

În cuprinsul documentului, se fac referiri și la organizarea bisericească din aceste teritorii. Astfel, Béla IV a hotărât ca veniturile țării Severinului, cele din țara lui Seneslau, cele din cnezatele lui Ioan și Farcaș și cele strânse de la românii din țara Litua să fie împărțite pe jumătate între el și cavaleri. Veniturile din Cumania urmau să fie încasate în totalitate de cavalerii ioaniți, pe o perioadă de douăzeci și cinci de ani. De la aceste prevederi erau exceptate, însă, „bisericele clădite și cele ce se vor clădi în toate țările sus

zise, din veniturile cărora nu păstrăm nimic pe seama noastră, rămânând, deci, neatinse cinstea și drepturile arhiepiscopilor și episcopilor, pe care se știe că le au”.

Din această mențiune se poate deduce faptul că, la acea vreme, în numitele teritorii, exista a structură episcopală destul de extinsă, formată din „arhiepiscopi și episcopi”. Istoricii nu au căzut, însă, de acord în privința confesiunii acestor ierarhi (catolici sau ortodocși). Este posibil ca măcar unii dintre ei să fi fost ortodocși. În fapt, după cum s-a arătat deja, doar în Cumania funcționase Episcopia Milcoviei și existase un proiect de organizare a unei episcopii pentru vlahii de acolo. În restul teritoriilor extracarpatice, nu este cunoscută nicio episcopie catolică. Așadar, este posibil ca Béla IV să-i fi avut în vedere și pe ierarhii ortodocși care își aveau sediul pe lângă voievozii români din aceste teritorii. De altfel, existența locașurilor de rugăciune ortodoxe în regiune impunea prezența unor ierarhi, care să hirotonească preoți și să sfințească noile biserici și mănăstiri construite.

Din acea perioadă este cunoscută o biserică la Argeș (sec. al XIII-lea), ale cărei fundații au fost descoperite sub biserică domnească Sf. Nicolae, o alta la Câmpulung, pe locul bisericii Negru Vodă (sec. al XIV-lea), sub care au fost descoperite fundațiile unui locaș de rugăciune mai vechi. În hotarele comunei Cetățeni (jud. Argeș), se află o biserică rupestră, cunoscută sub apelativul de „schitul lui Negru Vodă”, și ruinele a trei biserici, dintre care, cea mai veche, este anterioară jumătății secolului al XIII-lea. În Țara Hațegului, pe teritoriul cnezatului lui Litovoi, este cunoscută biserică de la Streisângeorgiu, datată în anii 1130-1140.

În ceea ce privește locul hirotoniei acestor ierarhi ortodocși, cercetătorii au avut în vedere centrele de la Târnovo și Vidin, de pe teritoriul Țaratului Vlaho-Bulgar, și

pe cel de la Vicina, din nordul Dobrogei. Este puțin probabil, însă, ca mitropoliții de la Vicina să-i fi hirotonit pe ierarhii din nordul Dunării, fără acordul Patriarhiei Ecumenice. Ori, având în vedere condițiile impuse de Patriarhia de la Constantinopol la momentul recunoașterii mitropoliei Ungrovlahiei, ipoteza hirotonirii lor la Vicina trebuie exclusă. În plus, ierarhul de la Vicina nu ar fi putut hirotoni de unul singur vreun episcop, întrucât aceasta ar fi fost o parctică necanonică. Așadar, cel mai probabil, acești episcopi erau hirotoniți în sudul Dunării, pe teritoriul Țaratului Vlaho-Bulgar, poate la Târnovo.

Formațiunile politice de la sud de Carpați menționate în *diploma cavalerilor ioaniți* erau vasale ale Regatului Ungariei. În deceniile care au urmat, ele au cunoscut un proces de unificare. În paralel cu acesta, s-a născut și dorința de emancipare a principilor care le conduceau. În documentele păstrate se relatează faptul că, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, voievodul Litovoi, fie cel din 1247, fie un urmaș omonim, a intrat în conflict cu regele Ungariei. În războiul care a urmat între aceștia, Litovoi a fost înfrânt și ucis (prin anii 1277-1279). Fratele său, Bărbat, a fost luat prizonier și a trebuit să plătească o sumă foarte mare de bani pentru a-și redobândi libertatea.

Înfruntarea Regatului Ungariei de către formațiunea statală condusă de Litovoi a condus la concluzia că aceasta din urmă era una puternică, care dispunea de o oaste numeroasă și de resurse economice importante. În aceste condiții, pare foarte probabil ca, la curtea lui Litovoi, să se fi aflat și un ierarh.

FORMAȚIUNI POLITICE ÎN MOLDOVA ȘI VIAȚA LOR BISERICESCĂ

Unele formațiuni politice au existat și pe teritoriul Moldovei. În *Cronica lui Ipatie*, document compilat, se pare, către sfârșitul secolului al XIII-lea, sunt pomeniți bolohovenii și berladnicii. Teritoriul celor dintâi, cunoscut sub numele de *țara bolohovenilor*, cuprindea regiunea dintre principatele rusești de la Halici, Volhynia și Kiev, incluzând și părți din nordul Moldovei. Originea etnică a acestora este incertă. Unii cercetători români au considerat că numele de *boloh* este un cuvânt slav răsăritean care redă termenul *blah*, o formă a lui *vlah*, prin care erau desemnați românii. Evidențele arheologice și informațiile din *Cronica lui Ipatie* pledează, însă, în favoarea ipotezei că aceștia erau de origine slavă. Nu este exclus, însă, ca acest grup să fi fost format atât din slavi, cât și din români, după cum au presupus alți cercetători.

Despre bolohoveni se știe că, între 1231 și 1257, au fost permanent în conflict cu Daniil Romanovici, principele Haliciului și al Volhyniei. Conducătorii lor sunt atestați în documente cu titulatura de *cneji*. Ei au dispărut după anul 1257, când Daniil Romanovici i-a înfrânt.

În partea central-sudică a Moldovei sunt atestați berladnicii. Se presupune că centrul lor era Bârladul. Și originea acestora este controversată. Descoperirile arheologice din Moldova datate în secolele XI-XIII nu au evidențiat nicio diferențiere între materialele descoperite în centrul și sudul Moldovei și cele din restul ținutului. Ca atare, existența aici a unei populații de origine diferită față de cea din restul teritoriului de la răsărit de Carpați este puțin probabilă.

În *Cronica lui Ipatie* este menționat un război între cneazul Iaroslav al Haliciului și vărul său Ivan Berladnic, care a avut loc în anul 1159. Despre cel din urmă se spune că s-a refugiat la cumani, în orașele de lângă Dunăre. Acolo s-a aliat cu mulți cumani și berladnici, adunând o oaste de peste 6000 de oameni.

În 1161, berladnicii au ocupat orașul Oleșie, de la gura de vărsare a Niprului. Despre ei se mai știe că îi însoțeau pe cumani în raidurile acestora împotriva orașelor kievene.

În secolul al XIII-lea, în Moldova sunt menționați în documente și brodnicii (din sl. *brod* = vad; locuitori în regiunea vadurilor, râurilor). Cei mai mulți dintre cercetători consideră că aceștia erau români. Cele mai numeroase informații despre ei provin din documentele papale și cele emise de regii Ungariei. Într-un document din anul 1222, emis de regele Andrei II al Ungariei, se afirmă că teritoriul aflat în stăpânirea cavalerilor teutoni se învecina cu cel al brodnicilor. În anul 1227, papa Grigorie IX i-a cerut arhiepiscopului catolic de Esztergom să convertească la catolicism locuitorii din *Cumania et Bordinia terra illis vicina*. În anul 1238, regele Béla IV al Ungariei se intitula și rege al țării brodnicilor (*Regnum Hungariae ... Ruthenorum, Cumanorum, Brodnicorum a parte orientis, Bulgarorum ...*). Același rege maghiar, într-o scrisoare adresată papei Inocențiu IV, la 11 noiembrie 1250, îi aducea la cunoștință că tătarii percepeau tribut populațiilor din vecinătatea regatului său, între care este menționat și ținutul brodnicilor (*que ex parte Orientis cum regno nostro conterminantur, sicut Ruscia, Cumania, Brodnici, Bulgaria*).

Se presupune că teritoriul brodnicilor cuprindea sud-vestul Bugeacului (sudul Basarabiei), județele actuale Vrancea și Galați și, probabil, litorulul Mării Negre dintre

Nistru și Nipru. Pe temeiul informațiilor documentare privitoare la ei, în care sunt caracterizați drept infideli față de catolici, cercetătorii au dedus că brodnicii erau creștini ortodocși.

După marea invazie tătară din anul 1241, brodnicii nu mai sunt menționați în documente.

În secolul al XV-lea, cronicarul polonez Długosz, povestind expediția polonă în Moldova din anul 1358, a menționat Țara Șipenițului, unde oastea poloneză fost înfrântă de moldoveni. Acesta este numele istoric sub care era cunoscută la acea vreme regiunea din zona de nord-est a Carpaților. Centrul administrativ al acesteia pare a fi fost localitatea Șipeniț (astăzi în Ucraina). În relatările cronicarilor români și străini privitoare la populația din acea regiune se precizează faptul că aceasta era românească. Din localitatea Șipeniț se trăgea familia domnească Mușat din Moldova.

În urma mării invazii a tătarilor din anul 1241, regiunile dintre Carpați și Nistru au intrat sub dominația acestora.

S-a presupus că în fiecare dintre aceste formațiuni politice de pe teritoriul Moldovei exista cel puțin și un ierarh ortodox. După cum s-a arătat deja, din informațiile referitoare la brodnici se poate deduce că aceștia erau creștini ortodocși. Nu este exclus ca unul dintre episcopii ortodocși menționați de papa Grigorie IX în anul 1234 să-și fi avut reședința în țara brodnicilor. Acest fapt este sugerat de învecinarea lor cu teritoriul controlat de teutoni.

DOVEZI ARHEOLOGICE PRIVIND VIAȚA BISERICESCĂ

Tabloul vieții religioase din Moldova poate fi îmbogățit și pe temeiul descoperirilor de natură arheologică. Din secolele XII-XIII, au fost descoperite mai multe cruci-relicvar sau cruci simple. Cele mai multe dintre acestea sunt de origine kieviană sau veche rusească, altele de factură bizantină. Crucile de factură rusească au fost descoperite pe teritoriul județelor Neamț (la Bâtca Doamnei, Cândești, Trifești), Suceava (la Suceava-Șipot, Brăiești), Botoșani (la Botoșani, Ibănești, Vorniceni), Iași (la Băiceni, Cârjoaia), Vaslui (la Codăești, Dănești) și în Basarabia.

Pe înălțimea de la Bâtca Doamnei, de lângă orașul Piatra Neamț (jud. Neamț), se găsesc ruinele unei așezări feudale timpurii (sec. XII-XIII). Între acestea, a fost descoperită o cruce dublă-relicvar turnată dintr-un aliaj de argint și cositor. Pe una dintre jumătățile crucii este reprezentat Mântuitorul Hristos răstignit, însoțit de legenda IC – XC. De-a dreapta și de-a stânga Sa, apar chipul Maicii Domnului și cel al Sf. Ap. Ev. Ioan, însoțite de câte o legendă. Deasupra capului lui Hristos se înalță o cruce al cărui braț superior este flancat de reprezentarea soarelui și a lunii. Sub picioarele lui Hristos, sprijinite pe *suppedaneum*, este schițat capul lui Adam. Pe cea de-a doua jumătate, este reprezentată o cruce înaltă, deasupra căreia se găsesc literele IC - XC. Sub ea, se află capul lui Adam, aplecat spre dreapta. La extremitățile brațelor orizontale sunt reprezentate busturile Sf. Ap. Petru (în dreapta) și Pavel (în stânga), iar în partea superioară a celui vertical, un alt sfânt, probabil Nicolae. Crucea a fost datată în a doua jumătate a secolului al XII-lea.

Fig. 64: CRUCEA DE LA BĂTCA DOAMNEI (sec. XII)

În localitatea Ibănești (jud. Botoșani), a fost descoperită o cruce dublă relicvar de bronz, de origine kieviană sau veche rusească. Capetele brațelor orizontale ale ambelor jumătăți ale crucii au formă de medalioane circulare, în care sunt reprezentate busturile unor sfinți. Un alt bust se găsește în capătul superior al brațului vertical. Toate reprezentările sunt executate în relief, prin tipar. Pe una dintre jumătățile crucii este reprezentat Mântuitorul Hristos răstignit. Capul Său este înconjurat de un nimf, iar picioarele Îi sunt sprijinite pe un suport (*suppedaneum*). Jumătatea inferioară a trupului Său, de la mijloc până la genunchi, este acoperită cu un veșmânt scurt (*colobium*). Sub brațele Sale se găsesc litere chirilice și grecești amestecate. La extremitățile brațelor orizontale, în câte un medalion, sunt reprezentați Maica Domnului (în stânga privitorului) și Sf. Ioan Evanghelistul. La extremitatea

superioară a brațului superior este reprezentat un alt sfânt, a cărui identitate este incertă. Pe cea de-a două jumătate, în mijloc, este reprezentată Maica Domnului cu pruncul Iisus pe brațul stâng. În partea superioară a brațului vertical și la extremitățile brațului orizontal, apar busturile altor sfinți, greu de identificat. Crucea a fost datată în secolele XII-XIII.

Fig. 65: CRUCEA DE LA IBĂNEȘTI (sec. XII-XIII)

La Cândești (jud. Neamț), într-unul dintre mormintele cimitirului din vecinătatea unei vechi bisericuțe de lemn, astăzi dispărute, a fost descoperită o cruce dublă-relicvar de bronz, păstrată în întregime. Cele două jumătăți ale ei sunt executate prin turnare. Din punct de vedere tipologic, ea se încadrează în categoria crucilor kieviene sau vechi rusești. Pe fața primei jumătăți, în centru, este reprezentat Mântuitorul Hristos răstignit, purtând un nimb cruciger. El este îmbrăcat într-un *colobium* (tunică) și are

picioarele sprijinite pe un *suppedaneum* (suport). Reprezentarea este însoțită de inscripții în limba slavă veche, care au literele inversate (de la dreapta la stânga).

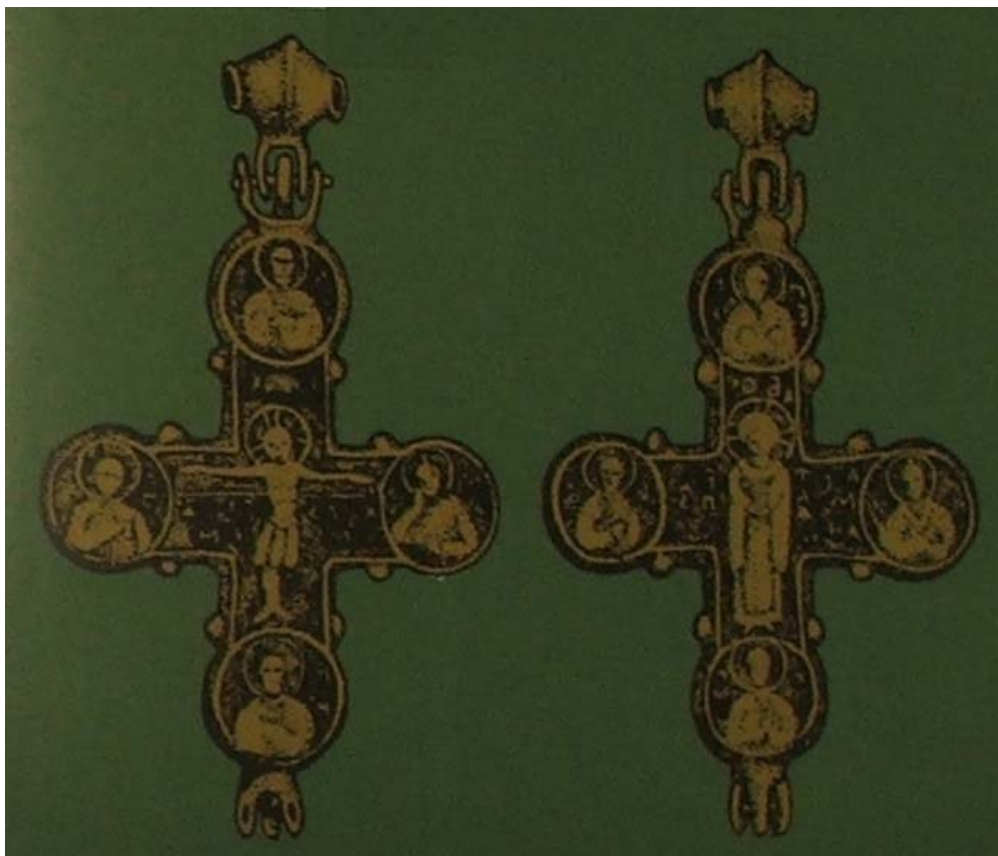

Fig. 66: CRUCEA DE LA CÂNDEȘTI (sec. XIII)

Pe cea de-a doua jumătate, în centru, este înfățișată Maica Domnului. Capul ei este înconjurat de un nimb cruciger. Reprezentarea este însoțită de o inscripție inversată în slavă veche cu invocația „Maica Domnului, ajută!”. La extremitățile ambelor fețe sunt reprezentate busturile a patru sfinți, încadrate în câte un medalion: Sf. Petru (sus), Sf. Vasile (jos), Sf. Cosma (stânga privitorului) și Sf. Damian (dreapta privitorului). Crucea a fost datată în prima jumătate a secolului al XIII-lea.

La Trifești (jud. Iași), într-unul dintre mormintele cimitirului feudal timpuriu din mijlocul satului, a fost descoperită jumătatea unei cruci duble-relicvar turnată în bronz. Pe ea este reprezentat Mântuitorul răstignit. Sub mâinile lui Hristos apare o inscripție în slavă veche cu literele întoarse (de la dreapta la stânga), având textul **Кр(єс)тъ иамъ у(тєшєниє), кр(єс)тъ иамъ похвала** (Crucea este mângâiere, crucea este laudă). La capetele brațelor crucii, în medalioane, sunt înfățișate busturile Maicii Domnului (în dreapta lui Hristos), al Sf. Ioan Evanghelistul (în stânga Sa), al Sf. Nicolae (sus) și al Sf. Grigorie Teologul (jos).

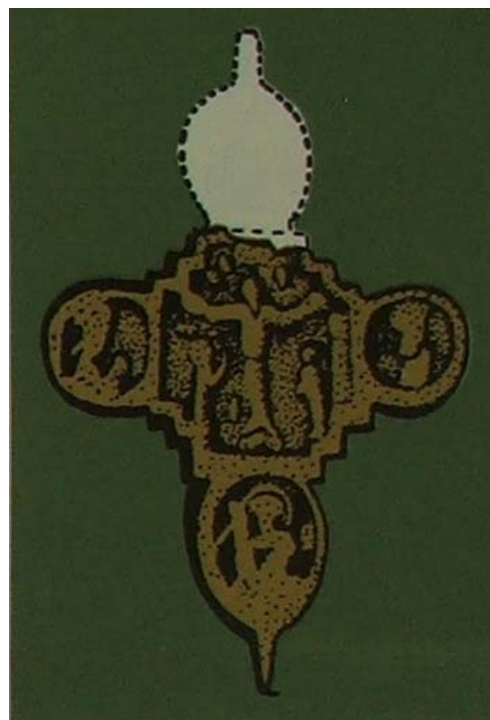
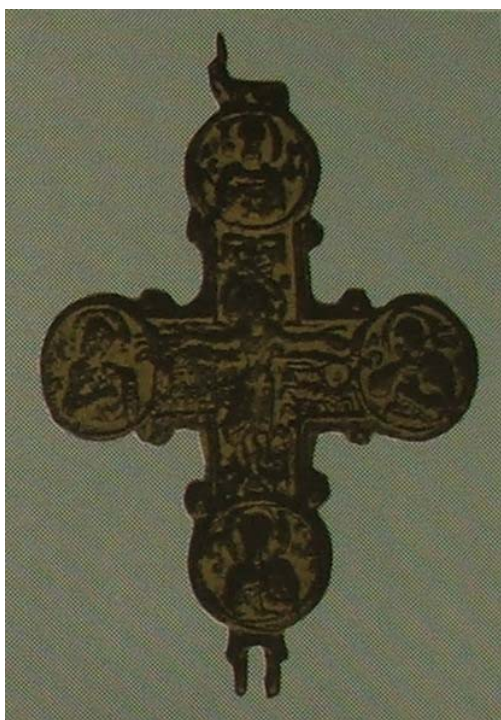

Fig. 67: CRUCEA DE LA TRIFEȘTI (sec. XIII) (în stânga)

Fig. 68: CRUCEA DE LA CÂRJOAIA (sec. XIII-XIV)

La Trifești, au fost descoperite și mai multe cruci pectorale.

O altă jumătate de cruce dublă-relicvar turnată din bronz a fost descoperită în satul Cârjoaia (com. Cotnari, jud. Iași). Brațul ei superior este rupt, iar reprezentările de pe ea, în relief, sunt tocite și deformate. Crucea este tot de origine kieviană sau veche rusească. În partea centrală a crucii este reprezentat Mântuitorul Hristos răstignit, încadrat de Maica Domnului, în dreapta Sa (stânga privitorului), și Sf. Ap. Ev. Ioan. Ambele personaje sunt reprezentate în întregime, cu fețele îndreptate spre Hristos, dar au dimensiunile mai mici decât cele ale Acestuia. În plus, Maica Domnului are mâinile ridicate, îndreptate spre Fiul ei. La extremitățile brațelor crucii sunt reprezentate, în medalion, busturile a patru sfinți. Cel din partea superioară s-a pierdut, în urma deteriorării crucii. Identitatea celorlalți sfinți nu poate fi stabilită, în lipsa inscripțiilor. Crucea a fost datată în secolele XIII-XIV.

La Ghireni (com. Cotușca, jud. Botoșani), a fost descoperit un fragment de cruce dublă-relicvar de bronz. Prin forma și reprezentările de pe ea, crucea se aseamănă cu cea de la Cârjoaia. A fost datată tot în secolele XIII-XIV.

Descoperirile arheologice relevă existența unor legături strânse între comunitățile creștine de pe teritoriul Moldovei și marile centre creștine de la acea vreme – Constantinopolul și cele din spațiul nord-slav. Pe de altă parte, având în vedere evoluția raporturilor dintre Biserica Moldovei și Patriarhia Ecumenică în secolul al XIV-lea și hirotonirea primilor ierarhi cunoscuți ai Moldovei (Iosif și Meletie) la Halici, nu este exclus ca și în secolele XII-XIII, ierarhia superioară din teritoriile de la răsărit de Carpați să fi fost hirotonită într-unul dintre centrele ortodoxe ale slavilor din nord. Aceasta nu presupune, însă, în mod neapărat, și existența unui raport de dependență canonică între ierarhii de pe teritoriul Moldovei și cei ai slavilor.

BIBLIOGRAFIE:

1. AUNER, Carol, „Episcopia Milcoviei”, în: *Revista catolică*, II (1912), pp. 540-551;
2. BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1981;
3. BOLDUR, Alexandru, *Istoria Basarabiei*, Ed. Victor Frunză, București, 1992;
4. COLUMBEANU, Sergiu, *Cnezate și voievodate românești*, Ed. Albatros, București, 1973;
5. DIACONU, Petre, *Les Coumans au Bas-Danube aux XI-e et XII-e siècles*, Ed. Academiei Române, București, 1978;
6. DIACONU, P., *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Ed. Academiei Române, București, 1970;
7. GONȚA, Alexandru, *Românii și Hoarda de Aur, 1241-1502*, Ed. Demiurg, Iași, 2010;
8. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;
9. SPINEI, Victor, „Les relations de la Moldavie avec le Byzance et la Russie au premier quart du II-e milénaire à la lumière des sources archéologiques”, în: *Dacia*, XIX (1975), pp. 227-242;
10. TEODOR, Dan Gh., *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1991;
11. THEODORESCU, Răzvan, *Bizanț, Balcani, Occident: la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, Ed. Academiei Române, București, 1974;
12. VICOVAN, Ion, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, vol. 1, Ed. Trinitas, Iași, 2002.

PERIOADA A TREIA

EVUL MEDIU

SECOLELE XIV-XVIII

ÎNCEPUTURILE MITROPOLIEI UNGROVLAHIEI

Cursul de față deschide cea de-a treia mare perioadă a Istoriei Bisericii Ortodoxe Române, „Perioada medievală”, care se întinde din secolul al XIV-lea până la revoluția lui Tudor Vladimirescu din anul 1821. Această perioadă istorică corespunde etapei de organizare și existență a statelor medievale românești, în care viața bisericească a cunoscut o înflorire deosebită. De-a lungul ei, organizarea bisericească a fost consolidată, au fost ridicate noi mănăstiri, viața cultural-bisericească s-a dezvoltat, iar legăturile cu celelalte Biserici Ortodoxe s-au intensificat.

ÎNTEMEIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI

După cum s-a putut observa în cursul precedent, la jumătatea secolului al XIII-lea, în *Diploma cavalerilor ioaniți* (anul 1247), în teritoriile dintre Carpații Meridionali și Dunăre sunt atestate câteva formațiuni statale românești, conduse, la acea vreme, de Seneslau, Litovoi, Ioan și Farcaș. Ele erau vasale ale Regatului Ungariei.

În deceniile care au urmat, în aceste teritorii a avut loc un proces de unificare statală. În paralel, în rândurilor conducătorilor de aici a apărut și dorința de emancipare politică. Este cunoscut faptul că, din acest motiv, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, un principe pe nume Litovoi, fie cel din 1247, fie unul dintre urmașii săi, a intrat în conflict deschis cu regele Ungariei. Ostilitățile au degenerat, în cele din urmă, într-o confruntare militară, la

finalul căreia Litovoi a fost înfrânt și ucis (anii 1277-1279). Doar fratele său, pe nume Bărbat, a reușit să scape cu viață. Însă, fiind luat prizonier de regele Ungariei, pentru a fi eliberat, el a trebuit să plătească drept răscumpărare o sumă mare de bani.

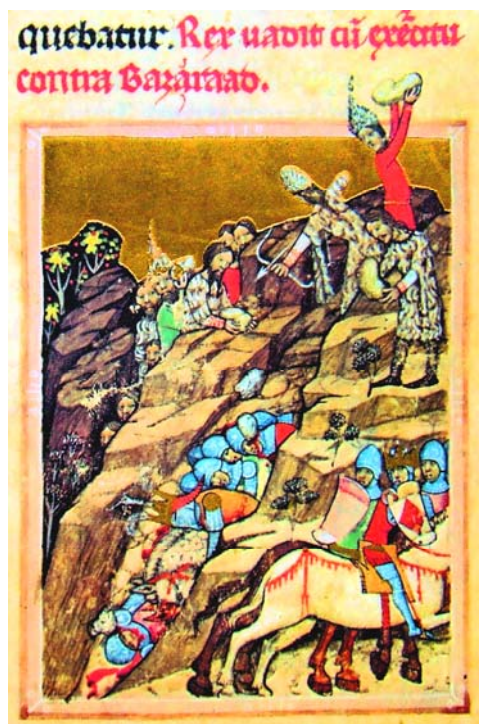

Fig. 69: BASARAB I (cca. 1310-1352) - Curtea de Argeș (în stânga)
 Fig. 70: BĂTĂLIA DE LA POSADA (1330) - *Chronicon Pictum* (sec. XIV)

În ciuda acestui eșec, procesul de unificare statală și de emancipare nu a fost stopat. Nu există informații documentare privitoare la evoluția situației politice la sud de Carpați după înfrângerea lui Litovoi, însă, într-un document din anul 1324, la sud de Carpați este atestat un singur stat, condus de Basarab I Întemeietorul (cca. 1310-1352), fiul lui Tihomir. Cea mai mare parte a cercetătorilor consideră că Basarab I este cel care a desăvârșit procesul de unificare politică în teritoriile de aici, punând bazele statului

românesc medieval de la sud de Carpați. În anul 1330, în urma victoriei de la Posada, în care l-a înfrânt pe regele Carol Robert de Anjou (1307-1342) al Ungariei, Basarab I a înlăturat pretențiile de suzeranitate ale Regatului maghiar, obținând independența Țării Românești.

S-a presupus că, în timpul domniei lui Basarab I, Țara Românească se întindea de la Carpații Meridionali la Dunăre și de la Porțile de Fier până în nordul Dobrogei și stânga brațului Chilia al Dunării.

Basarab I a murit în anul 1352, fiind îngropat în biserica numită „a lui Negru Vodă”, din Câmpulung, ctitoria sa. Lui i-a urmat la tron fiul său, Nicolae Alexandru (1352-1364).

ORGANIZAREA BISERICESCĂ

Nu există informații clare în ceea ce privește organizarea bisericească din teritoriul cuprins între Carpați și Dunăre. După cum s-a arătat deja, în *Diploma cavalerilor ioaniți* sunt menționați unii episcopi și arhiepiscopi. Deși informații suplimentare privitoare la aceștia nu există, unii istorici au admis posibilitatea ca ei să fi fost ortodocși. În plus, s-a considerat că, în cadrul fiecărei formațiuni politice existente în aceste regiuni, pe lângă principii locali, trebuie să fi existat și câte un ierarh.

Pe de altă parte, ținând cont de evoluția situației politice în aceste teritorii, finalizată cu apariția unui stat unitar, s-a presupus că, în paralel cu unificarea statală a avut loc și un proces de unificare bisericească. În acest caz, locul episcopilor de mai înainte trebuie să fi fost luat, la finalul procesului de unificare politică, de un singur ierarh. Despre acesta din urmă se crede că avea rangul de mitropolit.

Aceste ipoteze se întemeiază și pe situația politico-bisericească din statele creștine de la sud de Dunăre (Imperiul Vlaho-Bulgar și Țaratul Serbiei). Voievozii acestora aveau pe lângă ei câte un ierarh, care deținea rangul de arhiepiscop și, ulterior, odată cu creșterea prestigiului țării lor, chiar pe cel de patriarh.

Până în anul 1359, nu se cunoaște numele niciunui episcop din Țara Românească. Nu este cunoscută, apoi, nici situația canonică a presupușilor întâistătători bisericești de aici. Nu se știe dacă ei erau autocefali sau dependenți de vreuna dintre Bisericile Ortodoxe vecine, cum ar fi cea bulgară, și nici de cine erau ei hirotoniți. Însă, având în vedere faptul că, până la 1330, Țara Românească a fost vasală a Regatului maghiar catolic, iar din 1330, independentă, dependența Bisericii Țării Românești de cea bulgară este puțin probabilă. Cu alte cuvinte, este greu de crezut că voievozii Țării Românești, care se considerau cu totul liberi față de conducătorii politici din sudul Dunării ar fi acceptat supunerea Bisericii lor față de a acelora. Cel mai probabil, până în anul 1359, Biserica Țării Românești trebuie să se fi considerat autocefală. Aceasta nu exclude, însă, posibilitatea ca ierarhii ei să fi fost totuși hirotoniți în sudul Dunării, pe teritoriul statului Asăneștilor. În această privință, trebuie avut în vedere faptul că, în condițiile existenței unui singur mitropolit pe teritoriul Țării Românești, posibilitatea hirotonirii urmașilor lui tot aici nu era posibilă. De asemenea, informațiile expuse în documentele Patriarhiei ecumenice redactate cu prilejul recunoașterii Mitropoliei Ungrovlahiei (adică a Țării Românești) în anul 1359, exclud posibilitatea ca acești ierarhi să fi fost hirotoniți la Constantinopol sau de către oricare alt ierarh din cuprinsul Patriarhiei constantinopolitane. În fine, deosebit de importantă este și

alianța politică, confirmată de documente, existentă între domnitorul Țării Românești și cel de la Târnovo. Această colaborare în plan politico-militar poate fi privită și ca un indiciu al strânselor legături bisericești existente între cele două state medievale balcanice la acea vreme.

Primul mitropolit al Ungrovlahiei cunoscut după nume este Iachint, care, anterior, cârmuise în scaunul mitropolitan de la Vicina. Ca mitropolit al acestui din urmă oraș, el este atestat, pentru prima dată, în anul 1348. La mai bine de un deceniu de la acel moment, în mai 1359, în urma cererilor repetate ale voievodului Țării Românești, Alexandru Nicolae, el a fost recunoscut de Patriarhia Ecumenică ca mitropolit canonic la Câmpulung. Prin acest act, Mitropolia Ungrovlahiei a căpătat recunoașterea canonică din partea Patriarhiei Ecumenice și, în același timp, a intrat sub jurisdicția scaunului constantinopolitan.

Mutarea oficială a ierarhului de la Vicina în fruntea Bisericii din Țara Românească a fost favorizată de contextul politico-militar și bisericesc din regiune. Pe de o parte, după cum apreciază istoricii contemporani, Vicina fusese integrată în hotarele Țării Românești, fapt care a facilitat apropierea dintre mitropolitul acestui oraș și conducătorii politici ai Țării Românești.

Mutarea lui Iachint la Câmpulung a fost un eveniment privit cu interes de ambele părți. Mitropolitul Vicinei întâmpina, la acea vreme, numeroase greutăți în orașul său de reședință, din cauza decăderii economice și a amenințărilor barbare. Că Iachint era direct interesat de recunoașterea sa oficială ca mitropolit al Țării Românești este dovedit și de faptul că el s-a mutat la Câmpulung încă înainte de a primi acordul Patriarhiei Ecumenice. În plus, din documentele păstrate, reiese că el însuși a stăruit pe lângă domnul Țării Românești, Nicolae Alexandru, să

solicite la Constantinopol mutarea sa la Câmpulung și l-a învățat pe acesta cum trebuie să procedeze în acest sens.

Domnitorul muntean era și el interesat de recunoașterea oficială a Bisericii țării sale de către Patriarhia ecumenică, întrucât, un astfel de act marca, în mod indirect, și recunoașterea oficială a țării sale de către Imperiul Bizantin, considerat, la acea vreme, cea mai însemnată putere politică din sud-estul Europei. Aspectul politic al acestui eveniment de natură bisericească se poate deduce și din faptul că, în documentele patriarhale emise cu acest prilej, a fost menționat faptul că mutarea lui Iachint în fruntea Bisericii din Țara Românească s-a făcut cu consimțământul „preaputernicului și sfântului împărat” de la Constantinopol.

Nu în ultimul rând, și Patriarhia ecumenică era interesată de intrarea sub jurisdicția sa a unei noi Mitropolii și, în același timp, de stăvilirea propagandei catolice, destul de intense, desfășurate între românii de la sud de Carpați. În fine, s-a presupus că și bazileul bizantin era favorabil dobândirii unui nou stat aliat, în condițiile în care, în 1359, otomanii au apărut pentru prima dată sub zidurile Constantinopolului.

După cum s-a arătat deja, din documentele păstrate reiese că Iachint se mutase de la Vicina în Țara Românească, la Câmpulung, încă înainte de recunoașterea de către Constantinopol a Mitropoliei Ungrovlahiei. Domnitorul Țării Românești, Nicolae Alexandru, îndemnat de acesta, a solicitat ulterior Patriarhiei de la Constantinopol, în mai multe rânduri, prin scrisori, intrarea Mitropoliei țării sale sub jurisdicția scaunului constantinopolitan și trimiterea unui ierarh hirotonit la Constantinopol, membru al sinodului patriarhal. În același timp, Nicolae Alexandru a înștiințat forul bisericesc

constantinopolitan de chemarea în Țara Românească, „cu câțva timp înainte”, a lui Iachint al Vicinei și solicita ca acesta să fie cel dintâi ierarh al țării sale recunoscut de Patriarhie.

Fig. 71: NICOLAE ALEXANDRU (1352-1364) (în stânga)

Fig. 72: MITR. IACHINT AL UNGROVLAHIEI (1359-1372)

Foarte probabil, toate aceste scrisori ale domnului muntean fuseseră redactate de Iachint însuși. Aceasta se poate deduce din logica solicitărilor avansate către Patriarhia Ecumenică și modul iscusit în care se solicita împlinirea acestora. Primirea unui răspuns favorabil nu a fost forțată în niciun fel. Pe de altă parte, nu a fost înaintată nicio solicitare exagerată care ar fi fost respinsă de către Biserica de la Constantinopol. În fine, solicitările domnului Țării Românești au fost însoțite de promisiuni de fidelitate și ascultare necondiționată față de Patriarhia Ecumenică. Din

toate acestea reiese că, în spatele acestor scrisori se afla o persoană familiarizată cu cercurile înalte bisericești din capitala Imperiului Bizantin.

În cele din urmă, dând curs solicitărilor repetate ale voievodului român, în mai 1359, Patriarhia Ecumenică a recunoscut mutarea oficială a lui Iachint în fruntea Mitropoliei Ungrovlahiei. Acest eveniment a marcat, implicit, recunoașterea oficială a acestei mitropolii și trecerea ei sub oblăduirea Patriarhiei Ecumenice. Prin aceasta, mitropolitul Ungrovlahiei a devenit și membru al sinodului patriarhal de la Constantinopol, la ședințele căruia avea obligația de a participa.

În scrisoarea de răspuns adresată voievodului român, patriarhul i-a solicitat acestuia să alcătuiască o scrisoare în care să promită, cu jurământ, în numele său și al urmașilor săi, că vor rămâne și pe viitor sub oblăduirea Patriarhiei ecumenice și vor primi arhiereul trimis de acolo.

Din toate cele expuse mai sus reiese faptul că, **în mai 1359, a avut loc recunoașterea canonică a Mitropoliei Ungrovlahiei de către Patriarhia Ecumenică, iar nu înființarea acesteia. Mitropoliți ai Ungrovlahiei au existat și mai înainte, dar numele lor nu s-au păstrat.**

REȘEDIȚA ȘI JURISDICȚIA MITROPOLIEI

Cei mai mulți dintre cercetători au presupus că reședința lui Iachint se afla la Câmpulung. Probabil, tot acolo rezidau, la acea vreme, și primii voievozi ai țării. Doar începând cu domnia lui Vlaicu Vodă (1363-1377), reședința voievozilor a fost mutată la Argeș. Foarte probabil, atunci a fost mutat la Argeș și sediul Mitropoliei țării. Mai târziu, în anul 1517, reședința Mitropoliei a fost mutată la Târgoviște.

Având în vedere că reședința domnească a fost mutată la Târgoviște în timpul domniei lui Mircea cel Bătrân (1386-1418), este posibil ca, încă de la sfârșitul secolului al XV-lea, mitropoliții Ungrovlahiei să se fi stabilit la mănăstirea Dealu.

În ceea ce privește jurisdicția Mitropoliei Ungrovlahiei la începutul păstoriei lui Iachint, ea se întindea peste întreaga Țara Românească. În scrisorile patriarhale, Iachint este numit „mitropolit a toată Ungrovlahia”. Numele de Ungrovlahia avea sensul de Vlahia/Valahia de lângă Ungaria. În timpul domniei lui Vlaicu Vodă, care a avut în stăpânire și feudele transilvănene Almașul și Făgărașul, precum și Banatul de Severin, jurisdicția lui Iachint s-a întins și asupra acestor teritorii.

Într-o scrisoare adresată de patriarhul ecumenic Matei I (1397-1410) unui mitropolit al Ungrovlahiei, al cărui nume nu este pomenit, acesta din urmă este numit „Preasfințit mitropolit al Ungrovlahiei, preacinstit și exarh a toată Ungaria și al plaiurilor” (Ἱερώτατε μητροπολιτα Οὐγγροβλαχίας, ὑπέριμε καὶ ἔξαρχε πάσης Οὐγγρίας καὶ Πλαγηνῶν). Din această titulatură se poate deduce că, la acea vreme, mitropolitul Țării Românești avea și statutul de exarh, adică reprezentant sau împuternicit al patriarhului ecumenic peste credincioșii ortodocși din cuprinsul Regatului Ungariei și din ținutul „plaiurilor”. Termenul „plaiuri” a fost interpretat în mod diferit de cercetători. După unii, ele ar fi desemnat feudele transilvănene stăpânite de domnii munteni, după alții regiunile subcarpatice din Banat și Transilvania, în timp ce alți cercetători au considerat că el desemna întreg teritoriul Transilvaniei.

MITROPOLITUL ANTIM CRITOPOL

Știrile despre mitropolitul Iachint dispar, după recunoașterea sa, timp de 10 ani. În septembrie 1369, el a fost rugat de domnul Vlaicu Vodă să intervină pe lângă egumenul Hariton de la mănăstirea Cutlumuș de la Muntele Athos, pentru a-l determina să accepte traiul idioritmic pentru monahii români din mănăstirea sa.

Un an mai târziu, în 1370, Iachint a intrat în atenția Patriarhiei Ecumenice, în urma unor plângeri la adresa sa. El a fost suspectat că dorește să iasă de sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, urmărind dobândirea autocefaliei Bisericii Ungrovlahiei. Suspiciunile erau întărite de faptul că Iachint absentase de la ședințele sinodului patriarhal, la care avea datoria să participe, mai mulți ani consecutivi. Pentru cercetarea cazului său, în Țara Românească a fost trimis Daniil Critopol, dicheofilax (jurist) al Patriarhiei de la Constantinopol. Acesta din urmă a constatat netemeinicia acuzelor aduse. El a adus la Constantinopol și o scrisoare de dezvinovățire a mitropolitului Iachint, în care întâistătorul Ungrovlahiei arăta motivele pentru care nu a putut participa la ședințele sinodului patriarhal (neputința fizică, cauzată de boala și vârsta sa înaintată, și pericolele care l-ar fi putut pândi străbătând un drum atât de lung). În aceeași scrisoare, Iachint a solicitat, cu consimțământul voievodului român și al boierilor țării, hirotonirea și numirea lui Daniil Critopol ca mitropolit al Ungrovlahiei în locul său. Aceasta însemna, practic, retragerea din scaunul mitropolitan a lui Iachint.

Patriarhia Ecumenică l-a menținut, însă, în scaunul de la Câmpulung, iar pe Daniil Critopol, al cărui nume a fost schimbat în Antim, prin călugărie, l-a numit „mitropolit al unei părți din Ungrovlahia” (μητροπολίτης μέρους

Οὐγγροβλαχίας). Jurisdicția lui Antim Critopol se întindea peste regiunile din dreapta Oltului, spre Severin. La momentul alegerii și numirii sale în scaun, el a semnat și un angajament prin care promitea că nu va aduce nicio supărare mitropolitului Iachint și că nu va urmări dobândirea întregii Mitropolii. Lui Antim i-a fost acordat și rangul de locțiitor al scaunului mitropolitan din Melitene. În sinodul patriarhal, locul acestui scaun era superior celui deținut de Iachint.

În afara intereselor de moment – solicitarea unui nou ierarh, mai tânăr, pentru cărmuirea Bisericii din Țara Românească și dorința sinodului patriarhal de a răsplăti eforturile lui Iachint de până atunci –, înființarea unei noi Mitropolii în Ungrovlahia răspundea și unor cerințe de ordin misionar. În Țara Românească și în părțile Vidinului se desfășura un intens prozelitism catolic. Papa Grigorie XI (1370-1378) intenționa să înființeze o episcopie catolică la Argeș. În aceeași perioadă, se întâlnesc și câțiva episcopi catolici de Severin. Apoi, întinderea mare a țării și populația numeroasă au fost alți factori care au contribuit la înființarea unui nou scaun bisericesc în Țara Românească. În acest sens, în actul sinodal de numire al lui Antim Critopol se preciza că „poporul acelei țări s-a întâmplat să fie mult”.

În ceea ce privește jurisdicția și sediul noii Mitropolii, informații clare nu există. Pomenirea mai târziu a unuia dintre ierarhii ei (Atanasie) cu titulatura de „al Severinului” sau „dinspre Severin”, iar a eparhiei sale sub cea de „a Ungrovlahiei de către Severin”, indică întinderea jurisdicției ei peste teritoriile din dreapta Oltului. Pe baza aceluiași titluri, cercetătorii au presupus că reședința ei se afla, cel puțin la început, la Severin. Ocuparea Banatului de Severin de către Regatul feudal maghiar între anii 1375/1376-1383/1384, va fi determinat, însă, mutarea sediului acestei mitropolii la Râmnic.

MITROPOLITUL HARITON

La scurtă vreme de la înființarea noii Mitropolii, în prima jumătate a anului 1372, Iachint a murit. În august 1372, în locul său a fost ales un nou mitropolit, Hariton. El fusese egumen al mănăstirii Cutlumuș. Ulterior, în anul 1376, el a devenit și protos al Muntelui Athos.

Până la momentul alegerii sale, Hariton călătorise în Țara Românească de șapte ori pentru a solicita ajutoare materiale de la voievodul Vlaicu Vodă, în scopul terminării mănăstirii Cutlumuș. La numirea în funcția de mitropolit al Ungrovlahiei, el a primit și titlul onorific de locțiitor al scaunului Amasiei, al cincisprezecelea scaun în sinodul patriarhal de la Constantinopol. Prin actul său de numire, i-a fost acordat dreptul de a sluji cele ale arhieriei în Țara Românească și mitropolitului Daniil al Vidinului, care, la acea dată, era refugiat în nordul Dunării.

Păstoria lui Hariton a fost de scurtă durată. În documentele din anii 1379-1380, ca mitropolit al Ungrovlahiei apare Antim Critopol. La acea vreme, el avea și titlul de locțiitor al scaunului de Nicomidia, locul al șaptelea în sinodul patriarhal. Despre Antim Critopol se știe că a purtat corespondență cu patriarhul Eftimie al Târnovei (1375-1393).

Prin 1378-1379, pe când se afla la Constantinopol, Antim Critopol s-a îmbolnăvit grav. Crezând că va muri, el a îmbrăcat marea schimă monahală, sub numele de Timotei. Aceasta presupunea părăsirea scaunului ierarhic. Însă, însănătoșindu-se, el a solicitat sinodului patriarhal să-i îngăduie reîntoarcerea în scaun. La 15 februarie 1389, sinodul de la Constantinopol i-a îngăduit să redobândească arhieria, deși această dispensă contravenea dispozițiilor canonului al 2-lea al sinodului ținut la Constantinopol în

anul 879. Se crede că Antim Critopol a murit în jurul anului 1401.

Începând cu anul 1389, alături de Antim, în documente apare și „mitropolitul Atanasie al Severinului”. Se crede că acesta a întâmpinat moaștele Sfintei Mucenice Filofteia, așezate la Argeș în timpul păstoriei sale. După 1402-1403, numele său nu mai apare în documente. Plecând de la faptul că Atanasie s-a împotrivit patriarhului Matei I și împăratului Manuil II Paleologul (1391-1425), istoricii au presupus că acesta nu a devenit și mitropolit al Ungrovlahiei.

BIBLIOGRAFIE:

1. COLUMBEANU, Sergiu, *Cnezate și voievodate românești*, Ed. Albatros, București, 1973;
2. DOBRESU, Nicolae, *Întemeierea Mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri din țară*, București, 1906;
3. FLAUT, Daniel, „Raporturile Bisericii Ortodoxe Române cu Patriarhia de la Constantinopol (sec. XIV-XVI)”, în: *Pontica*, XXXIII-XXXIV (2000-2001), pp. 541-557;
4. GIURESCU, Constantin C., „Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXVII (1959), 7-10, pp. 673-697;
5. GIURESCU, Dinu G., *Țara Românească în secolele XIV-XV*, Ed. Științifică, București, 1973;
6. IONESCU, Ioan, „Localizarea Chilie Bizantine și a împrejurărilor în care s-a înființat Mitropolia Țării Românești”, în: *Glasul Bisericii*, XXXVII (1978), 9-12, pp. 1055-1071;
7. MARINESCU, C., „Înființarea Mitropoliilor din Țara Românească și Moldova”, în: *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, s. III, t. II, 1924, pp. 247-268;
8. MĂRCULEȚ, Vasile, „Conflictul dobrogeano-genovez (1360-1387) – componentă a luptei pentru supremație în bazinul vest-pontic din a doua jumătate a secolului al XIV-lea”, în: *Pontica*, XL (2007), pp. 371-397;

9. MÎRȚU, Flaminu, „În legătură cu problematica localizării primei capitale a statului feudal al Țării Românești”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXVIII (1970), 7-8, pp. 787-795;
10. MOLDOVEANU, Ioan, „Contextul istoric al păstoriei primului mitropolit al Țării Românești (Iachint de Vicina) și câteva posibile argumente pentru canonizarea sa. La 650 de ani de la numirea sa (1359-2009)”, < old.unibuc.ro/prof/moldoveanu_i/docs/res/2012ianIachint_de_Vicina.doc >;
11. PAPACOSTEA, Șerban, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1988;
12. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;
13. SIMON, Alexandru, „Bisericile Turcului: Valahii lui Spandounes și geneza Mitropoliilor Țării Românești și Moldovei”, în: *Studia Universitas Babeș-Bolyai. Theologia Orthodoxa*, LV (2010), 1, pp. 91-98 (și ediție internet: <http://www.studia.ubbcluj.ro/download/pdf/524.pdf>);
14. STOICESCU, Nicolae (ed.), *Constituirea statelor feudale românești (studii)*, Ed. Academiei Române, București, 1980;
15. ȘERBĂNESCU, Niculae; STOICESCU, Nicolae, *Mircea cel Mare: (1386-1418); 600 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, EIBMBOR, București, 1987;
16. THEODORESCU, Răzvan, *Bizanț, Balcani, Occident: la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, Ed. Academiei Române, București, 1974.

ÎNCEPUTURILE MITROPOLIEI MOLDOVEI

După cum s-a arătat într-unul dintre capitolele precedente, înainte de întemeierea statului feudal Moldova, în teritoriile dintre Carpați și Nistru au existat câteva formațiuni politice. Spre deosebire de Țara Românească, unde a avut loc un proces de unificare a formațiunilor politice locale, atribuit principilor de acolo, întemeierea Moldovei s-a datorat unei „descălecări”.

Pentru a stăvili incursiunile de pradă ale tătarilor în Transilvania și Ungaria, regii maghiari au întreprins mai multe expediții militare împotriva acestora. Cea mai importantă dintre ele a avut loc în anul 1343, în timpul domniei regelui Ludovic I cel Mare (1342-1382). Tătarii au fost înfrânți atunci și siliți să se retragă în stânga Nistrului, în teritoriile din nordul Mării Negre. În același timp, pentru a stăvili viitoarele atacuri ale tătarilor, regele Ungariei a organizat în teritoriul dintre Carpați și Siret o „marcă” de apărare, aflată sub suzeranitatea sa. În 1352 sau 1353, în fruntea acesteia a fost instalat Dragoș, un voievod român adus din Maramureș.

Dragoș și-a stabilit reședința la Baia. El a domnit în Moldova timp de aproximativ doi ani. Lui i-a urmat fiul său, Sas, care a avut o domnie de aproximativ patru ani. În anul 1359, lui Sas i-a urmat fiul său, Balc sau Baliță.

Tot în anul 1359, în Moldova a trecut Bogdan. El a venit din Cuhea Maramureșului, însoțit de rudele și apropiații săi. Bogdan i-a alungat din Moldova pe fiii lui Sas, prin luptă, și a preluat conducerea țării. Ajutat de locuitorii Moldovei, el a respins mai multe atacuri ale

regelui Ungariei, care a încercat să-l reinstaleze pe Balc. În cele din urmă, regele Ungariei a renunțat la această intenție, iar Moldova și-a căpătat independența. Lui Bogdan I i se atribuie și construirea la Rădăuți a bisericii Sf. Nicolae.

Fig. 73: LUDOVIC I AL UNGARIEI (1342-1382) - *Chronicon Pictum*

Fig. 74: MORMÂNTUL LUI BOGDAN I (1363-1367) - mănăstirea Bogdana

Lui Bogdan I i-a urmat la conducerea Moldovei nepotul său, Petru I (1367-1368). Conform informațiilor documentare, în vremea sa, Țara Moldovei se întindea spre nord până la Codrii Plonini, aflați între Prut și Nistru, iar spre sud, până în Bugeac (sudul Basarabiei).

Lui Petru I, i-a urmat la conducerea țării Lațcu (1368-1375), cel de-al doilea fiu al lui Bogdan I. Acesta a mutat capitala Moldovei la Siret. Tot acolo, în anul 1370, la cererea sa, Biserica Romano-Catolică a înființat și o episcopie catolică. În anul următor, 1371, Lațcu a trecut la catolicism. Prin atitudinea sa filocatolică, el a urmărit obținerea protecției scaunului papal pentru Moldova în fața

unei eventuale agresiuni a Ungariei și Poloniei, care, în anul 1370, se aflau sub conducerea lui Ludovic I cel Mare.

Următorul domn al Moldovei a fost Petru II Mușat (1375-1391). El era fiul lui Costea Voievod, cel de-al treilea fiu al lui Bogdan I. În anul 1387, Petru II a recunoscut suzeranitatea regelui polon Vladislav II Jagello (1386-1434) asupra Moldovei. În același timp, el a extins teritoriul țării sale spre sud și a mutat capitala acesteia la Suceava. În acest oraș Petru II a construit și o catedrală pentru Mitropolia din Suceava.

ORGANIZAREA BISERICESCĂ ÎN MOLDOVA. ÎNCEPUTURILE MITROPOLIEI

Informații documentare clare privitoare la organizarea bisericească în teritoriile de la răsărit de Carpați nu s-au păstrat. Existența aici a unor ierarhi încă înainte de jumătatea secolului al XIV-lea este, însă, foarte probabilă. De asemenea, este de presupus că odată cu întemeierea statului feudal Moldova, organizarea bisericească de aici a cunoscut un proces de unificare, având în frunte un singur ierarh, cu rangul de mitropolit.

Având în vedere, apoi, că, în vremea lui Bogdan I, capitala țării era la Rădăuți, este de presupus că tot acolo se afla și reședința mitropolitului țării. De altfel, după cum s-a arătat deja, Bogdan I a construit la Rădăuți biserica Sf. Nicolae. Aceasta trebuie să fi îndeplinit rangul de catedrală mitropolitană. O altă dovadă, în acest sens, este și faptul că, în unele documente din a doua jumătate a secolului al XV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea, scaunul de la Rădăuți este menționat sub numele de „Mitropolie”, deși ierarhului său i se spunea episcop. Acesta este socotit de

cercetători un titlu onorific sau o reminiscență a rangului pe care episcopia locală îl avusese anterior.

Vechimea scaunului bisericesc de la Rădăuți este dovedită și de „Pomelnicul sfintei Mitropolii a Rădăuțului și al sfintei mănăstiri”. Acesta a fost copiat în anul 1780, după un exemplar mai vechi. În el sunt menționate numele domnilor Moldovei începând cu Bogdan I și cele ale unor ierarhi. Până la Ioanichie al Rădăuților (*ante* 25 aprilie 1472 - 1504), sunt trecute numele a opt ierarhi: Nicolae, Ștefan, Iosif, Meletie, Lavrentie, Grigorie, Sava și Ghelasie. Având în vedere faptul că numele și succesiunea ierarhilor care au păstorit la Rădăuți de-a lungul secolelor XVI-XVII sunt trecute corect în acest pomelnic, istoricii au admis și existența primilor opt ierarhi menționați mai sus. S-a presupus, de asemenea, că primul dintre ei, Nicolae, a păstorit în timpul lui Bogdan I. Tot atunci, sub el, a fost construită și catedrala orașului, cu hramul Sf. Nicolae.

Ca atare, existența unui mitropolit al țării cu reședința la Rădăuți, alături de cea a domnului, este foarte probabilă. Această situație trebuie să fi existat încă din vremea lui Bogdan I.

Următoarea preocupare a conducătorilor din Moldova a fost recunoașterea oficială a acestei Mitropolii de către Patriarhia Ecumenică, cea mai importantă autoritate bisericească ortodoxă. Ca și în cazul Țării Românești, această recunoaștere avea și consecințe politice, echivalând cu recunoașterea țării Moldovei de către Imperiul Bizantin, cea mai prestigioasă putere politică din sud-estul Europei la acea vreme.

Data exactă a recunoașterii oficiale a Mitropoliei Moldovei de către Patriarhia Ecumenică nu se cunoaște. Cert este că acest eveniment s-a petrecut înainte de septembrie 1386, când Mitropolia Moldovei apare

înregistrată într-un manual de cancelarie bizantin, intitulat Ἐκθεσις νέα (Expunere nouă). Istoricii presupun că recunoașterea a avut loc între 1381 și 1386, în timpul domniei lui Petru II Mușat și a patriarhului ecumenic Nil (1379-1388). De asemenea, se crede că solicitarea adresată Patriarhiei Ecumenice a venit, ca și în cazul Țării Românești, din partea domnului țării. Este greu de spus, însă, dacă la acea vreme, scaunul mitropolitan al Moldovei era ocupat sau vacant. În primul caz, este de presupus că Patriarhia Ecumenică l-a recunoscut pe ierarhul care păstora deja și doar a cerut ca alegerea urmașului său să aibă loc la Constantinopol. În cazul în care scaunul mitropolitan era vacant la acea vreme, este posibil ca Patriarhia Ecumenică să-și fi impus de la început propriul candidat, de origine greacă. Având în vedere, însă, evoluția ulterioară a raporturilor dintre Moldova și forul bisericesc constantinopolitan, cea dintâi ipoteză pare mai apropiată de adevăr.

Momentul recunoașterii a fost urmat, la scurtă vreme, de un conflict apărut între conducerea politică și religioasă a Moldovei, pe de o parte, și Patriarhia de la Constantinopol, pe de altă parte. Fie în 1387, fie ceva mai târziu, la Halici, în Polonia, mitropolitul ortodox Antonie al Haliciului (†1391) l-a hirotonit, ca arhieru, pe Iosif, un român trimis din Moldova și sprijinit de domnul Petru II Mușat. Se pare că, inițial, Iosif a ocupat scaunul de la Rădăuți. Ulterior, el a fost mutat la Suceava, odată cu mutarea capitalei Moldovei în acest oraș, tot în timpul lui Petru II Mușat. Tot atunci, în scaunul de la Rădăuți a fost ales Meletie, un alt român din Moldova, hirotonit, la rândul său, la Halici.

Oficierea celor două hirotonii a fost solicitată de domnul Petru II Mușat, dar fără acordul Patriarhiei

ecumenice. Din acest motiv, conducerea Bisericii constantinopolitane nu a recunoscut cele două hirotonii, ci a trimis în Moldova un ierarh de neam grec, pe nume Teodosie. Nefiind primit în Moldova, acesta din urmă a fost nevoit să se întoarcă în capitala Imperiului.

După această nereușită, prin anii 1392-1393, în timpul domniei lui Roman Mușat (1391-1394), Patriarhia ecumenică l-a transferat în Moldova pe mitropolitul Ieremia de Mitylene, un ierarh din insula Lesbos. În luna martie a anului 1393, acesta a semnat actele sinodului patriarhal, pe ultima poziție, cu titlul de „smerit mitropolit al Mavrovlahiei” (Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Μαυροβλαχίας Ἱερεμίας).

Nici mitropolitul Ieremia nu a fost primit, însă, în Moldova. Într-un document patriarhal de mai târziu, se preciza că acesta a fost „izgonit” (ἐδιώξατε) din Moldova, atunci când a venit să-și ocupe scaunul. Acest eveniment a avut loc în prima jumătate a anului 1394. Tot atunci, mitropolitul grec alungat a aruncat anatema asupra întregii țări (ierarhi, domni, boieri, preoți și credincioși). După revenirea sa la Constantinopol, în august 1394, patriarhul ecumenic l-a delegat pe Ieremia să cârmuiască, în calitate de locțiitor de mitropolit, Biserica de la Târnovo (în Bulgaria). Din documentele patriarhale reiese și faptul că anatema aruncată de el asupra Moldovei a fost aprobată de către patriarhul ecumenic Antonie (1389-1390; 1391-1397).

În timpul domniei lui Ștefan Mușat (1394-1399), au existat încercări de stingere a conflictului dintre cele două părți. Prima dintre ele a venit din partea domnului Moldovei. În primăvara anului 1395, acesta a trimis la Constantinopol, printr-un protopop pe nume Petru, unele scrisori, în care solicita recunoașterea lui Iosif și a lui Meletie ca ierarhi în Moldova. Patriarhul ecumenic nu a

aprobat, însă, cererea domnului. În scrisorile sale de răspuns, una adresată lui Ștefan Mușat, alta mitropoliților Iosif și Meletie, alta clerului și credincioșilor țării, patriarhul a respins cu fermitate posibilitatea recunoașterii celor doi ierarhi, pe care i-a numit „episcopi mincinoși ai Rusovlahiei” (οἱ ἐν τῇ Ῥωσοβλαχίᾳ ψευματένιοι ἐπίσκοποι). În același timp, el le aducea tuturor la cunoștință că l-a numit pe protopopul Petru, împotriva voinței acestuia, exarh al său la conducerea Bisericii Moldovei, până la alungarea lui Meletie și Iosif și numirea unui ierarh canonic în locul acestora. Lui Iosif i-a fost înmănată o scrisoare mandat. Toate aceste documente au fost redactate în luna mai a anului 1395.

Foarte probabil, protopopul Petru nu și-a exercitat niciodată funcția de exarh patriarhal pe care a primit-o la Constantinopol.

În toamna aceluiași an, 1395, în luna septembrie, patriarhul ecumenic, în înțelegere cu împăratul Manuel II Paleologul (1391-1425), l-a trimis în Țara Românească și Moldova pe mitropolitul de Mitylene, urmașul lui Ieremia în acest scaun. Așa cum reiese din scrisoarea de însărcinare a patriarhului, în cazul Moldovei, prioritară era cercetarea situației de acolo, generată de cazul celor doi mitropoliți. Ca semn de bunăvoință din partea Constantinopolului, trimisului patriarhal i-a fost acordată libertatea de a decide cum va crede de cuviință în privința anatemei aruncate asupra poporului.

Mitropolitul de Mitylene nu a reușit soluționarea conflictului. De altfel, în problema celor doi ierarhi, nu avea niciun drept de decizie. Însă, se pare că acum credincioșii și clerul de rând din Moldova au fost scoși de sub blestem. Scoaterea acestora de sub anateme este confirmată de un document al Patriarhiei ecumenice din luna mai a anului

1401. La acea vreme, Biserica constantinopolitană a judecat plângerea unui preot din Moldova care, trecut în Țara Românească, fusese oprit de la săvârșirea celor sfinte de către mitropolitul Antim Critopol. Patriarhia a dat câștig de cauză preotului moldovean, arătând că preoții și credincioșii de rând din Moldova au fost scoși de sub anatemă, sub aceasta rămânând doar boierii și cei doi vlădici.

Înainte de ianuarie 1397, într-o scrisoare adresată patriarhului Antonie IV, mitropolitul Ciprian al Kievului a amintit și despre situația din „Mitropolia Mavrovlahiei”, adică din Moldova. În scrisoarea sa de răspuns, patriarhul constantinopolitan s-a mulțumit doar a-i aduce la cunoștință că atunci, ianuarie 1397, Patriarhia l-a trimis în părțile Haliciului pe mitropolitul Mihail al Betleemului. Între altele, el avea și misiunea de a încerca rezolvarea neînțelegerilor cu Moldova. Însă, nici misiunea acestuia nu s-a soldat cu vreun rezultat.

Conflictul a luat sfârșit, în cele din urmă, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1432) și a noului patriarh ecumenic, Matei I (1397-1410). În vara anului 1401, în lunile iunie sau iulie, domnul Moldovei a trimis la Constantinopol o solie formată din boieri și ieromonahi (πρέσβεις πέμψας ἄρχοντας αὐτοῦ καὶ ἱερομονάχους), cu rugămintea de a-l recunoaște pe Iosif ca mitropolit al Moldovei. Trimișii au fost primiți de patriarhul constantinopolitan și sinodul său. Scrisorile expediate au fost citite în cadrul sinodului patriarhal, iar delegații au răspuns mai multor întrebări legate de mitropolitul Iosif, precum originea sa și locul unde a fost hirotonit. În răspunsurile lor, ei au arătat că Iosif este un localnic (moldovean) înrudit cu familia domnitoare a țării. În final, la 26 iulie 1401, Patriarhia ecumenică a emis două acte oficiale, o hotărâre sinodală și o scrisoare către domnul

Alexandru cel Bun, prin care l-a recunoscut pe mitropolitul Iosif în fruntea Mitropoliei Moldovei. În același timp, ea a trimis în Moldova doi reprezentanți, pe ieromonahul Grigorie și pe diaconul Manuil Arhon, pentru a verifica validitatea hirotoniei lui Iosif. În cazul în care constatau că cele declarate de delegația domnului Moldovei la Constantinopol sunt întru totul adevărate, aceștia aveau permisiunea de a-l „întrona episcop și dascăl legitim al acelei țări a Moldovlahiei” pe mitropolitul Iosif.

Constatând veridicitatea celor declarate, cei doi reprezentanți ai Patriarhiei ecumenice, întorși la Constantinopol, au înaintat sinodului patriarhal un raport favorabil. Acesta a fost aprobat de sinod la sfârșitul anului 1401 sau începutul anului 1402.

În ultimele documente păstrate legate de conflictul dintre Biserica Moldovei și Patriarhia ecumenică, numele episcopului Meletie al Rădăuților nu mai este pomenit. De aici s-a dedus că, la acea vreme, el nu mai era în viață.

Fig. 75: BISERICA SF. NICOLAE DIN RĂDĂUȚI (sec. XIV) (stânga)

Fig. 76: BISERICA MIRĂUȚI DIN SUCEAVA (sec. XIV)

În ceea ce privește reședința Mitropoliei Moldovei, aceasta era la Suceava. Catedrala mitropolitană era biserica Mirăuți din Suceava, construită de Petru II Mușat.

Despre mitropolitul Iosif se știe că a fost și membru în sfatul domnesc. În această calitate, numele său apare pe un document din 2 iulie 1398. La acea vreme, el încă nu fusese recunoscut ca mitropolit legitim al Moldovei de către Patriarhia ecumenică.

La 7 ianuarie 1407, mitropolitul Iosif i-a încredințat „popii chir Dometian” mănăstirile Nemț și Bistrița și i-a acordat acestuia dreptul de a-și alege singur, ca urmaș, pe unul dintre călugării care viețuiau în acele mănăstiri.

Numele mitropolitului Iosif este menționat pentru ultima dată în documente la 16 septembrie 1408. La acea dată, domnul Alexandru cel Bun a dăruit bisericii Sf. Vineri din târgul Romanului două sate. În documentul de danie se precizează faptul că acesta a fost redactat la Suceava, „în fața preasfințitului mitropolit Iosif”.

Despre mitropolitul Iosif se știe și faptul că, în anul 1415, a întâmpinat la Suceava moaștele Sf. Ioan cel Nou. La scurtă vreme după acest eveniment, prin anii 1415-1416, el a trecut la cele veșnice.

BIBLIOGRAFIE:

1. COLUMBEANU, Sergiu, *Cnezate și voievodate românești*, Ed. Albatros, București, 1973;
2. DOBRESU, Nicolae, *Întemeierea Mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri din țară*, București, 1906;
3. FLAUT, Daniel, „Raporturile Bisericii Ortodoxe Române cu Patriarhia de la Constantinopol (sec. XIV-XVI)”, în: *Pontica*, XXXIII-XXXIV (2000-2001), pp. 541-557;
4. GIURESCU, Constantin C., *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Ed. Enciclopedică, București, ²1997;
5. GOROVEI, Ștefan S., „La începuturile relațiilor moldo-bizantine”, în AGRIGOROAIEI, Ion; GOROVEI, Ștefan S. (eds),

- Românii în istoria universală*, III/1, Ed. Universității Al. Ioan Cuza, Iași, 1988, pp. 853-879;
6. LAURENT, Vitalien, „Aux origines de l’Eglise moldave. Le métropolitaine Jérémie et l’évêque Joseph”, în: *Revue des Etudes Byzantines*, V (1947), pp. 158-170;
  7. MARINESCU, C., „Înființarea Mitropoliilor din Țara Românească și Moldova”, în: *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, s. III, t. II, 1924, pp 247-268;
  8. PAPACOSTEA, Șerban, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1988;
  9. PAPACOSTEA, Ș., „Întemeierea Mitropoliei Moldovei. Implicații central și est-europene”, în AGRIGOROAIEI, I.; GOROVEI, Ș.-S. (eds), *Românii în istoria universală*, III/1, Ed. Universității Al. Ioan Cuza, Iași, 1988, pp. 567-578;
  10. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;
  11. PORCESCU, Scarlat, „Iosif, cel dintâi mitropolit cunoscut al Moldovei”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XL (1964), 3-4, pp. 126-139;
  12. REZACHEVICI, Constantin, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova a. 1324 - 1881*, vol. I, Ed. Enciclopedică, 2001;
  13. REZUȘ, Petru, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți*, Ed. Litera, București, 1975;
  14. SIMON, Alexandru, „Bisericile Turcului: Valahii lui Spandounes și geneza Mitropoliilor Țării Românești și Moldovei”, în: *Studia Universitas Babeș-Bolyai. Theologia Orthodoxa*, LV (2010), 1, pp. 91-98 (și ediție internet: <http://www.studia.ubbcluj.ro/download/pdf/524.pdf>);
  15. STOICESCU, Nicolae (ed.), *Constituirea statelor feudale românești (studii)*, Ed. Academiei Române, București, 1980;
  16. ȘERBĂNESCU, Niculae, „Mitropolia Moldovei și Sucevei. Șase sute de ani de la prima mențiune documentară a existenței ei”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, CIV (1986), 9-10, pp. 109-127;
  17. THEODORESCU, Răzvan, *Bizanț, Balcani, Occident: la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, Ed. Academiei Române, București, 1974;
  18. ZAHARIA, Ciprian, *Iosif I Mușat, întâiul mare ierarh român*, Ed. Episcopiei Romanului și Hușilor, Roman, 1987.

BISERICA ORTODOXĂ DIN TRANSILVANIA ÎN SECOLELE XIV-XV

Ocuparea Transilvaniei de către Regatul Ungariei a fost urmată de procesul organizării Bisericii Catolice în acest teritoriu. În paralel, s-a desfășurat și o largă acțiune de oprimare a Bisericii Ortodoxe românești. Ambele acțiuni au fost patronate de papi și de regii Ungariei.

În primele decenii ale secolului al XI-lea, în Transilvania au fost organizate două episcopii latine, ambele subordonate Arhiepiscopiei de Kalocsa (în Ungaria). Una dintre ele a funcționat inițial la Biharea, fiind mutată, în 1092, la Oradea. Cea de-a doua și-a avut sediul la început la Tășnad, apoi, în 1092, a fost mutată la Cluj și, în cele din urmă, la Alba Iulia. În 1191, pentru sașii colonizați în Ardeal a fost înființată la Sibiu o „prepozitură”, care se afla sub jurisdicția Arhiepiscopiei de Esztergom.

Măsurile împotriva Bisericii Ortodoxe din Transilvania s-au intensificat începând cu secolul al XIII-lea. Astfel, în anul 1232, papa Grigorie IX (1227-1241) l-a trimis în Regatul Ungaria, în calitate de „legat apostolic”, pe cardinalul Iacob de Preneste. Printre altele, acesta a obținut de la regele Andrei II (1205-1235) al Ungariei și de la fiul său, Béla, viitorul rege Béla IV, un jurământ, prin care cei doi se angajau să respecte canoanele 67-70 adoptate la Conciliul Lateran IV, din anul 1215, în care se prevedea ca evreii, ismaeliții și sarazinii să fie eliminați din orice funcție de conducere din cadrul administrației regale. Pe temeiul acestui jurământ, în anul 1234, papa Grigorie IV i-a cerut principelui Béla să ia măsuri împotriva acelor pseudo-

episcopi de rit grec care activau pe teritoriul Episcopiei Cumaniei.

În 1279, într-un sinod al prelaților catolici ținut la Buda, preoților schismatici li s-a interzis să săvârșească slujbe și să zidească capele sau alte case sfinte, iar credincioșilor li s-a interzis să intre în astfel de lăcașuri de rugăciune.

La începutul secolului al XIV-lea, în Ungaria și Cumania, a activat ca legat apostolic cardinalul Gentile de San Martino ai Monti. Acesta a fost deosebit de activ în prigonirea Ortodoxiei.

Papa Ioan XXII (1316-1334) le-a adresat regelui Carol Robert de Anjou (1310-1342) și unor conducători politici și bisericești din Ungaria și Transilvania mai multe îndrumări privitoare la lupta împotriva schismaticilor. În același timp, el a susținut activitatea prozelitistă a dominicanilor și franciscanilor în Transilvania.

Măsuri și mai dure împotriva celor din Regatul său socotiți schismatici, inclusiv a românilor ortodocși, au fost inițiate de Ludovic cel Mare de Anjou (1342-1382), începând cu anul 1366. La 28 iunie 1366, el a refuzat să mai recunoască cnejilor români calitatea de nobili, dacă nu erau confirmați prin acte regale. Printr-un alt document, nedatat, regele a condiționat dreptul de stăpânire asupra pământului și recunoașterea statutului de nobil de apartenența la confesiunea catolică. La 20 iulie 1366, Ludovic cel Mare le-a ordonat nobililor și altor proprietari de pământ, precum și cetățitorilor și orașelor din comitatele Cuvin și Caraș să-i aresteze „pe preoții slavi sau schismatici” (*Sclavos sive schismaticos*) împreună cu familiile lor și să îi predea comitelui Benedict Himfy, soarta lor urmând să fie hotărâtă de regele maghiar. Prin această măsură s-a urmărit destructurarea instituțională a Bisericii Ortodoxe în scopul

convertirii mai ușoare la catolicism a mării mase a credincioșilor ortodocși de către monahii misionari catolici.

Doi ani mai târziu, la 13 iulie 1368, papa Urban V s-a adresat regelui Ungariei, cerându-i să sprijine eforturile depuse de arhiepiscopul de Kalocsa și de episcopul de Cenad împotriva schismaticilor.

În istoriografia maghiară, toate aceste măsuri împotriva românilor au fost interpretate drept încercări de disciplinare socială a acestora și de încadrare a lor în tiparele juridice ale Regatului Ungariei. S-a considerat că românii și slavii se diferențiau de restul populației prin nomadism și un stil de viață ce periclita comunitățile agrare maghiare.

La 5 decembrie 1428, regele Sigismund de Luxemburg (1387-1437) a reiterat o măsură mai veche, luată de Ludovic de Anjou, care condiționa posesiunea asupra pământului în Banat și, implicit, statutul de nobil pentru români, de apartenența la catolicism. Această condiționare a spart blocul ortodox, elita românească din Banat preferând să treacă, în cea mai mare parte, la catolicism și, în felul acesta, să-și păstreze statutul nobiliar. Acest proces a început în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și s-a definitivat spre sfârșitul secolului al XV-lea.

Măsurile împotriva ortodocșilor din Regatul Ungariei au fost temperate, însă, ca urmare a creșterii amenințării din partea Imperiului Otoman. În urma victoriei otomane de la Mohaci, din anul 1526, a transformării Regatului Ungariei în pașalâc turcesc și a Transilvaniei în principat autonom sub suzeranitate otomană, în 1541, prozelitismul catolic în rândurile credincioșilor ortodocși români de aici a pierdut mult în intensitate. El a încetat, apoi, cu totul, începând cu anul 1556, când Episcopia Romano-Catolică de la Alba Iulia a fost desființată.

ȘTIRI DESPRE ORGANIZAREA BISERICESCĂ ORTODOXĂ

Biserica Ortodoxă din Transilvania a supraviețuit tuturor acestor măsuri luate împotriva ei. O dovadă în acest sens sunt bisericile și mănăstirile zidite aici de-a lungul secolelor XIII-XV. În acestea slujeau preoți ortodocși și viețuiau monahi, cei mai mulți dintre ei proveniți, foarte probabil, din rândurile credincioșilor locali.

În Țara Hațegului, care a fost ocupată de Regatul Ungariei mai târziu, a existat o puternică organizare bisericească, a cărei existență a fost favorizată de prezența unei puternice organizații sociale și politice a românilor. Într-o inscripție murală din anii 1313-1314, descoperită la biserica din Streisângeorgiu (jud. Hunedoara), este menționat numele unui anume preot Naneș. El este primul preot ortodox din Transilvania cunoscut după nume.

Alți preoți și chiar un protopop sunt cunoscuți dintr-un document privitor la un proces de judecată al unor români din districtul Hațeg, ținut la 2 iunie 1360. În el, alături de unii cneji și țărani, sunt menționați protopopul Petru din Ostrov și preoții Zampa din Clopotiva, Dalc din Densuș, Dragomir din Tuștea și Blac din Peșteana. Menționarea acestora dovedește buna organizare de care beneficia la acea dată Biserica Ortodoxă în districtul Hațeg.

La începutul secolului al XV-lea, în anul 1411, la Hațeg s-a judecat un alt proces, între protopopul Dobrotă din Râu-Bărbat și Barb, fiul lui Leel, din același sat. Procesul a fost motivat de stabilirea proprietății de drept asupra unui teren.

Aproximativ jumătate de secol mai târziu, în anul 1456, dintr-o scrisoare păstrată a unui călugăr franciscan pe nume Székely Mihály, reiese că românii ortodocși din

părțile Hunedoarei păstrau cu statornicie credința și obiceiurile strămoșești și datorită unui protopop, pe nume Petru.

Este cunoscut și faptul că, în anul 1506, preotul Petru din satul Socet (jud. Hunedoara) a fost numit protopop în Hunedoara. Alți preoți sunt menționați în documente în Țara Hațegului spre sfârșitul secolului al XV-lea. De asemenea, în Maramureș, în anul 1364, este consemnat în documente preotul Miroslav. Numele altor preoți ortodocși români sunt menționate în regiune în documentele din secolul al XV-lea.

Menționarea protopopilor relevă existența în Transilvania și în ținuturile vecine a unei organizări bisericești extinse, în fruntea căreia se afla cel puțin un ierarh. Această presupunere își găsește sprijin și în numărul destul de mare al preoților atestați în documente, precum și al bisericilor care existau la acea dată. Este de presupus că acești slujitori bisericești erau hirotoniți de episcopul locului, la fel cum, tot acesta era cel care instituia protopopii și târnosea (sfințea) noile biserici construite.

ARHIEPISCOPUL GHELASIE

Unul dintre acești ierarhi este atestat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Este vorba de *arhiepiscopul Ghelasie*, al cărui nume este menționat într-o inscripție murală din biserica mănăstirii Râmeț (com. Râmeț, jud. Alba). Inscripția are următorul conținut: „Am scris eu, mult păcătosul rob al lui Dumnezeu Mihul, adică zugravul de la Crișul Alb, cu încuviințarea arhiepiscopului Ghelasie ... anul 1377, luna iulie 2”.

Ghelasie este primul ierarh ortodox român din teritoriile intracarpatiche cunoscut după nume. Inscripția este deosebit de importantă întrucât dovedește faptul că, la acea vreme, în Transilvania exista o organizare bisericească superioară, similară celor din Țara Românească și Moldova.

Alte date despre arhiepiscopul Ghelasie nu se cunosc. Nu se știe de unde era originar acesta, unde își avea el reședința, dacă provenea din obștea mănăstirii Râmeț și nici unde fusese el hirotonit ca arhiereu. Foarte probabil, el nu era recunoscut de Patriarhia Ecumenică și, ca atare, nu se afla sub jurisdicția acesteia. În documentele patriarhale din secolul al XIV-lea, arhierii din Transilvania nu sunt menționați niciodată.

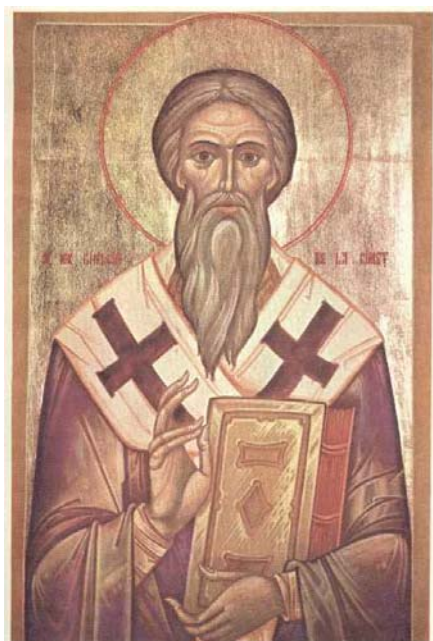

Fig. 77: SF. IER. GHELASIE DE LA RÂMEȚ (în stânga)

Fig. 78: BISERICA VECHIE A MĂNĂSTIRII RÂMEȚ (SEC. XIV)

La 20 iunie 1992, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a hotărât canonizarea arhiepiscopului Ghelasie. Ca zi de pomenire anuală a sa a fost aleasă ziua de

30 iunie. Canonizarea sa solemnă a avut loc la 30 iunie 1992.

MĂNĂSTIREA SFÂNTUL ARHANGHEL MIHAIL DIN PERI

Informația referitoare la arhiepiscopul Ghelasie este completată de câteva știri de la sfârșitul secolului al XIV-lea și, de asemenea, de la sfârșitul secolului al XV-lea. Împreună, ele permit înțelegerea organizării bisericești ortodoxe din Transilvania de-a lungul acestor secole.

În Maramureș, la Peri (astăzi pe teritoriul loc. Hrushovo, în Ucraina), a existat o mănăstire cu hramul Sf. Arh. Mihail. Ea a fost ctitorită de cnejii Dragoș și Drag, doi frați din Bedeu (astăzi în Ungaria). Dragoș a fost primul conducător al „mărcii” de apărare organizate de regele Ungariei Ludovic I cel Mare (1342-1382) în teritoriile de la răsărit de Carpați. Urmașii săi la conducerea acesteia au fost Baliță și Drag. Cei din urmă, după ce au fost alungați de Bogdan, „descălecătorul” Moldovei, s-au întors în Transilvania, unde au devenit comiți ai Maramureșului, Ugocei și Sătmarului. Tot atunci, ei au refăcut și ctitoria bunicului lor, de la Peri.

În prima jumătate a anului 1391, Drag a plecat la Constantinopol. El a dus la Patriarhia ecumenică o scrisoare, în care, în numele său și al fratelui său, solicita ca mănăstirea de la Peri să fie declarată stavropighie patriarhală. Răspunzând favorabil acestei solicitări, patriarhul ecumenic Antonie IV (1389-1390, 1391-1397) a emis o scrisoare (γράμμα), prin care a acordat mănăstirii statutul solicitat. În felul acesta, mănăstirea de la Peri a fost scoasă de sub jurisdicția arhiereului local și trecută direct

sub oblăduirea Patriarhiei ecumenice. În aceeași scrisoare, se preciza și faptul că patriarhul Antohie IV i-a acordat egumenului de la acea vreme al mănăstirii, pe nume Pahomie, titlul de exarh patriarhal peste ținuturile supuse mănăstirii, adică Sălajul, Sânnicoară, Ugocea, Bereg, Ciceu, Unguraș și Bistra. Pe temeiul acestui rang, el avea dreptul să-i supravegheze și să-i învețe pe preoții și credincioșii din acele ținuturi să rejudece și să examineze judecățile bisericești făcute de către preoți și chiar să sfințească locașurile de rugăciune de acolo proclamate stavropighii patriarhale.

În document, se dau și îndrumări privitoare la modul în care urma să fie ales urmașul lui Pahomie, după moarta acestuia. Acela trebuia să fie ales de către voievozii Baliță și Drag împreună cu sfatul monahilor mănăstirii. Asemenea lui Pahomie, el urma să moștenească rangul de exarh patriarhal și, pe temeiul acestui titlu, toate drepturile acordate lui Pahomie.

În unele lucrări istorice s-a afirmat că în scrisoarea patriarhală emisă de Antohie IV sunt pomeniți și „arhierii locali” (τοπικοί ἀρχιερεῖς) din zona în care se afla mănăstirea Sf. Arh. Mihail din Peri. În realitate, prin această sintagmă, patriarhul nu i-a avut în vedere pe ierarhii din Transilvania, ci pe arhierii aflați sub jurisdicția Patriarhiei ecumenice. În fapt, în acea frază, Antohie IV, dorind să justifice canonicitatea acordării statutului de stavropighie patriarhală mănăstirii de la Peri, a evidențiat faptul că el, în calitate sa de întâistătător al Bisericii constantinopolitane, nu are doar dreptul de a proclama stavropighie patriarhală o mănăstire ce urmează a fi construită, ci și pe acela de a acorda acest statut oricărei mănăstiri deja existente și chiar sfințite de către vreunul dintre arhierii locali.

Din această justificare a patriarhului se poate deduce doar faptul că mănăstirea de la Peri fusese deja sfințită de către un ierarh, al cărui nume și scaun nu sunt pomenite în scrisoarea patriarhală, și că patriarhul nu a făcut altceva decât să treacă acest așezământ monahal, pe temeiul drepturilor sale patriarhale, sub jurisdicția sa directă. În acest caz, scrisoarea atestă doar faptul că mănăstirea de la Peri și regiunile din preajma ei se aflau sub jurisdicția unui arhieru, al cărui nume, sediu episcopal și jurisdicție nu sunt menționate în document. Foarte probabil, acest ierarh resfințise mănăstirea de la Peri, înainte de 13 august 1391.

Informații suplimentare pentru înțelegerea situației bisericești din Maramureș sunt oferite și de o însemnare sinodală de la Patriarhia constantinopolitană, redactată tot în luna august a anului 1391. În aceasta, se precizează faptul că un anume ieromonah Simeon din Rusia Mică fusese hirotonit ierarh de către Tagaris, un aventurier care pretindea că are rangul de arhieru. După hirotonie, ieromonahul Simeon, aflând că Tagaris nu avea cu adevărat rangul episcopal, „a lepădat ceea ce fusese făcut pentru el de către acela, dându-l și anatemei”. Pentru acest gest al său, Simeon a fost iertat de către Patriarhia Ecumenică. În același timp, Biserica de la Constantinopol i-a acordat lui Simeon dreptul de a conduce Biserica Galiției, adică Mitropolia de la Halici, după moartea arhierului ei legitim, până la alegerea unui alt ierarh în acel scaun mitropolitan. În cazul în care Simeon ar fi murit înaintea mitropolitului de Halici de la acea vreme, drepturile acordate lui Simeon de către Patriarhie urmau să fie primite de către un alt ieromonah, ales de principii Baliță și Drag din Maramureș.

Deși informațiile din această notiță sinodală nu sunt foarte clare, pe temeiul lor se poate presupune că ieromonahul Simeon făcea parte din obștea mănăstirii Peri,

rectitorită de Baliță și Drag. Apoi, hirotonia lui Simeon ca arhieru sugerează faptul că cei doi voievozi au dorit la un moment dat ca pe lângă ei să existe un episcop, care ar fi trebuit să cârmuiască, probabil, teritoriile aflate sub conducerea lor politică. În document nu este pomenit vreun astfel de caz, anterior hirotoniei lui Simeon. De aici se poate deduce că, până la Simeon, teritoriile guvernate de Baliță și Drag nu avuseseră propriul episcop. Altfel, ar fi fost de așteptat ca numele sau funcția posibilului înaintaș al lui Simeon să fi fost menționate în document. În fine, din dreptul acordat lui Simeon de a conduce temporar Biserica Galiției după moartea mitropolitului de acolo, și moștenirea acestor drepturi, în cazul morții lui Simeon, de către un ieromonah ales de Baliță și Drag, reiese faptul că, la acea vreme, în opinia Patriarhiei Ecumenice, teritoriile cârmuite de cei doi cneji români se aflau, în planul organizării bisericești, sub jurisdicția (directă sau indirectă) a mitropolitului de la Halici. Un argument în acest sens este și faptul că, în partea introductivă a însemnării sinodale, se precizează faptul că ieromonahul Simeon, presupus membru al mănăstirii Peri, slujea în Rusia Mică (πατριαρχική γραφή πρὸς τὸν ἱερομόναχον Συμεὼν τὸν ἐν τῇ Μικρᾷ Ῥωσίᾳ) din Galiția, adică într-un teritoriu socotit de Constantinopol ca fiind sub jurisdicția mitropolitului de la Halici.

Tabloul organizării bisericești din Maramureș și Transilvania este întregit de informațiile expuse într-un alt document. În ultimul deceniu al secolului al XV-lea, episcopul de la Muncaci (în Ucraina), pe nume Ioan, a încercat să limiteze cât mai mult drepturile de exarh ale egumenului Ilarie de la Peri. Cel din urmă s-a plâns regelui Vladislav II al Ungariei (1490-1516) și a câștigat în instanță procesul care a urmat, desfășurat la Buda. Pe temeiul sentinței judecătorești, la 14 mai 1494, regele Vladislav a

emis un hrisov prin care egumenului Ilarie i-au fost confirmate drepturile acordate de Patriarhia ecumenică în anul 1391. Recunoașterea acestor privilegii era condiționată de datoria egumenilor de la Peri (Ilarion și urmașii săi) de a da episcopului de la Muncaci cinstea cuvenită, „iar arhiepiscopului din Transilvania, celui de acum și celor viitori, să-i acorde supunerea și ascultarea cuvenită, ca unor superiori ai săi”.

În fine, nu lipsită de importanță este și formula de adresare din scrisoarea patriarhului ecumenic Matei I (1397-1410) către unul dintre mitropoliții Ungravlahiei. În aceasta, cel din urmă este numit „exarh a toată Ungaria și al Plaiurilor” (ἐξαρχε πάσης Οὐγγρίας καὶ Πλαγηνῶν). După cum s-a arătat deja, din această titulatură se poate deduce că, la acea vreme, mitropolitul Țării Românești (Ungrovlahia) avea și calitatea de locțiitor al patriarhului ecumenic în Ungaria și în ținutul Plaiurilor, adică Transilvania. Având în vedere această semnificație a titlului „exarh” de la acea vreme, se poate deduce că, la cumpăna secolelor XIV-XV, Patriarhia ecumenică nu recunoștea în mod oficial organizarea superioară bisericească a românilor ortodocși din Transilvania.

Pe temeiul tuturor acestor informații, se pot emite următoarele concluzii:

1. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în teritoriile intracarpatiche, exista o organizare bisericească ortodoxă superioară. Cea mai clară dovadă în acest sens este atestarea arhiepiscopului Ghelasie în inscripția din 1377 de la Râmeț.
2. Foarte probabil, arhiepiscopii Transilvaniei, dintre care primul atestat este Ghelasie, își întindeau jurisdicția peste toate teritoriile intracarpatiche, inclusiv peste Maramureș.

3. Această Arhiepiscopie a românilor ortodocși din Transilvania nu pare a fi fost recunoscută cel puțin până la începutul secolului al XV-lea, de către Patriarhia Ecumenică. Așa se poate explica faptul că, în notița patriarhală din august 1391, ținuturile conduse de Baliță și Drag sunt socotite ca fiind sub jurisdicția Mitropoliei de la Halici. Ulterior, Patriarhia Ecumenică pare a fi trecut jurisdicția acestor ținuturi pe seama Mitropoliei Ungrovlahiei.
4. Nu este exclus ca, atât Ghelasie, cât și urmașii săi apropiați să fi fost hirotoniți de către patriarhul de la Ipek, conducătorul Bisericii sârbe. La acea vreme, această Biserică, aflată în schismă cu Patriarhia Ecumenică, nu era recunoscută oficial de către Biserica constantinopolitană. Aceasta ar putea explica și motivul pentru care arhierii ortodocși din Transilvania nu erau recunoscuți, la rândul lor, de către Patriarhia Ecumenică.
5. Având în vedere, apoi, cazul ieromonahului Simeon de la Peri, nu este exclus ca sosirea lui Drag la Constantinopol să fi avut inițial un alt țel decât recunoașterea mănăstirii de acolo drept stavropighie patriarhală. În fapt, Drag pare a fi fost însoțit în capitala Imperiului bizantin și de către acest Simeon, și scopul lor era recunoașterea celui din urmă drept arhieru legitim al Maramureșului. După ce s-a dovedit, însă, nelegitimitatea hirotoniei sale întru arhieru, Patriarhia Ecumenică pare a fi venit cu ideea proclamării mănăstirii Peri drept stavropighie patriarhală. Pe temeiul acestei proclamări, ea a fost trecută direct sub oblăduirea Bisericii constantinopolitane. În același timp, lui Simeon i s-a cerut să admită necanonicitatea hirotoniei sale întru

arhiereu și să-l anatematizeze pe cel care îl hirotonise. Ca mângâiere pentru el și pentru cei doi voievozi români din Maramureș, a căror misiune inițială nu avusese succes, lui Simeon și, în cazul morții acestuia, unuia dintre ieromonahii de la Peri, i s-a acordat drept de a conduce Biserica de la Halici pe perioada viitoare vacanțe episcopale.

IOAN DE CAFFA

După arhiepiscopul Ghelasie, următorul ierarh ortodox din Transilvania cunoscut după nume în teritoriile intracarpatică este Ioan de Caffa. Acesta s-a stabilit în orașul Hunedoara înainte de 1456. Pe temeiul apelativului său, s-a presupus că el era originar din Caffa (astăzi Feodosia), în partea de sud-est a Peninsulei Crimeea. Nu se știe când, unde și de către cine a fost acesta hirotonit arhiereu. Se presupune că el a îndeplinit funcția de mitropolit sau arhiepiscop al românilor ortodocși din Ardeal. În acest caz, el poate fi socotit drept unul dintre urmașii arhiepiscopului Ghelasie.

În ianuarie 1456, ep. Ioan deținea deja o casă în Hunedoara alături de alte bunuri materiale. S-a presupus că el a folosit drept catedrală biserica ortodoxă Sf. Nicolae din Hunedoara, construită la începutul secolului al XV-lea.

Despre vlădica Ioan se știe că a întreprins unele vizite canonice în satele românilor ortodocși din sudul Transilvaniei. Însă, în timpul păstoriei sale, în Transilvania, și-a desfășurat activitatea și inchișitorul Ioan de Capestrano. După ocuparea Constantinopolului de către otomani, în anul 1453, acesta fusese trimis de către papa Callixtus III (1455-1458) să predice inițierea unei cruciade împotriva

otomanilor în Diea imperială de la Frankfurt. Întrucât efortul său a avut un ecou slab, el a părăsit Bavaria și Austria și a venit în Regatul Ungariei. Trecând în Transilvania, el a fost neplăcut impresionat de mulțimea satelor de români ortodocși existente pe Valea Mureșului. Ioan de Capestrano a încercat convertirea acestora la catolicism, obligându-i pe nobili, dregători și pe episcopii catolici de la Oradea și Alba Iulia să ardă bisericile românești și să-i alunge pe preoții ortodocși care nu vor să se convertească la catolicism.

Fig. 79: BISERICA SF. NICOLAE DIN HUNEDOARA (sec. XV) (în stânga)
Fig. 80: BISERICA SF. PARASCHEVA DIN FELEAC (sec. XVI)

Încercările sale nu au avut succes. Așa cum reiese din corespondența călugărilor franciscani, din al căror ordin făcea parte și Ioan de Capestrano, „românii se puteau converti foarte greu, fiindcă pseudopreoții lor îi dăscăleau într-una cu rătăcirile lor, iar aceștia, la rândul lor, luau învățătură de la prearăul și vicleanul vlădică Ioan de Caffa, pseudoepiscop cu autoritate supremă în popor”.

În ianuarie 1456, pe când se afla într-o vizită canonică în Banat, Ioan de Caffa a fost arestat din ordinul lui Ioan de Capestrano. El a fost trimis la Timișoara, iar în

luna următoare, februarie, a fost dus de Ioan de Capestrano la Pesta.

La scurtă vreme după arestarea lui Ioan de Caffa, franciscanul Székely Mihály i-a atras atenția lui Ioan de Capestrano că efortul de convertire la catolicism a preoților ortodocși români este zadarnic, întrucât protopopul Petru îi îndeamnă prin predici însuflețite să-și păstreze credința. Cât privește convertirea credincioșilor de rând, aceasta o socotea posibilă doar după alungarea preoților ortodocși și cu condiția scutirii românilor de dări și dijme.

Ioan de Capestrano a murit de ciumă la 23 octombrie 1456. Prin moartea sa, s-a pus capăt și eforturilor inițiate de el de convertire a românilor transilvăneni la catolicism.

MITROPOLITUL IOANICHIE

Următorul ierarh ortodox din Transilvania cunoscut după nume este mitropolitul Ioanichie. El este menționat într-o diplomă a regelui Matei Corvin (1458-1490), din 20 martie 1479. Actul a fost emis la cererea lui „Iowannychik metropolitanus Nandoralbensis”, care solicitase scutirea pentru totdeauna a preoților ortodocși din Maramureș de orice dări către stat. Documentul aproba cererea lui Ioanichie, precizând că acei slujitori bisericești erau supuși „pomenitului mitropolit”.

Numele Nandoralbensis a ridicat probleme de interpretare în rândul cercetătorilor. Unii au presupus că acest nume desemnează cetatea Belgrad din Serbia, cunoscută, la acea vreme, și ca Nandor Alba. Aceasta ar presupune că mitropolitul de la Belgrad își întindea jurisdicția și asupra Maramureșului.

Potrivit altei interpretări, Ioanichie ar fi fost sârb de neam, refugiat în Maramureș din cauza amenințării otomane. S-a presupus că el și-ar fi avut reședința la Peri și și-ar fi extins jurisdicția peste sârbii din Ungaria și peste românii din Maramureș.

După o altă interpretare, Nandoralbensis ar fi o formă coruptă a numelui Nandorensis, adică din Nandru (Nandor). Acesta era un sat situat la 12 km de Hunedoara. În acest caz, Ioanichie ar fi urmașul imediat al lui Ioan de Caffa. Mai greu de explicat este, însă, în acest caz, de ce el a pledat pentru scutirea de dări doar a preoților ortodocși din Maramureș.

Trebuie precizat și faptul că, printr-o lege emisă la 15 iulie 1481, Matei Corvin i-a scutit pe toți ortodocșii din Regatul său, fără nicio deosebire, de dijma catolică.

MITROPOLIA ORTODOXĂ ROMÂNĂ LA FELEAC

Spre sfârșitul secolului al XV-lea, mitropoliții ortodocși români din Transilvania și-au stabilit sediul la Feleac, lângă Cluj-Napoca.

Cel dintâi ierarh de la Feleac cunoscut după nume a fost Daniil. Numele său este menționat într-o notiță scrisă din anul 1488 pe un *Tetraevanghel slavon*. Notița are următorul conținut: „Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu lucrarea Sfântului Duh, s-a săvârșit acest Tetraevanghel din porunca Preasfințitului nostru arhiepiscop chir Daniil, în zilele marelui crai Matia. S-a scris pe numele Feleacului, aproape de orașul Cluj, unde și biserică a zidit, cu hramul Preasfintei Maici Paraschiva, în anul 6997 (=1488), luna octombrie 25 zile”.

Cercetătorii au presupus că, nu cu mult timp înainte, se terminase de construit catedrala ortodoxă din Feleac, acest *Tetraevanghel* fiind un dar pentru noul locaş de rugăciune din partea arhiepiscopului Daniil.

Aproximativ zece ani mai târziu, în 1497, un vistiernic al lui Ştefan cel Mare, pe nume Isac, a ferecat *Tetraevanghelul* catedralei din Feleac. Darul său este atestat de o altă însemnare de pe carte: „Robul lui Dumnezeu Isac vistiernicul a ferecat acest Tetraevanghel pentru Mitropolia din Felac în anul 1497 decembrie”.

De la arhiepiscopul Daniel se păstrează și o scrisoare adresată judeului Braşovului, Urs Petru, și celor doisprezece pârgari ai oraşului, cărora le cerea să adune de la credincioşii ortodocși necununați câte trei ducați. În semnătura lui Daniel apare titlul de mitropolit.

Se presupune că Daniel și-a încheiat păstoria la cumpăna secolelor XV-XVI.

La jumătatea secolului al XVI-lea, la Feleac este atestat un alt mitropolit, pe nume Marcu. Numele său este menționat într-o hotărâre judecătorească ce poartă data de 25 decembrie 1550, emisă de judele și jurații oraşului Cluj în favoarea preotului Ioan din Feleac, fiul „episcopului” Danciu. Lui Ioan i s-a recunoscut atunci dreptul de moștenire asupra bunurilor care îi aparținuseră tatălui său. În document se precizează faptul că moștenirile respective le-a cumpărat cu banii săi un episcop grec cu numele Marcu, care era tatăl episcopului Danciu.

Se presupune că urmaşul lui Marcu a fost un anume mitropolit Ştefan. Inițiala numelui acestuia (Ш = Şt) apare într-o inscripție murală în limba slavonă din biserica de la Feleac, scrisă în anul 1516. Textul inscripției este: „în zilele mitropolitului chir Şt.”. Unii cercetători nu au exclus posibilitatea ca *Ştefan* să fi fost numele de călugărie al unui

alt ierarh de la Feleac, consemnat ca mirean sub numele de Danciu.

Acest Danciu este pomenit în patru acte emise la acea vreme de Cancelaria orașului Cluj. De asemenea, într-un document redactat la 26 ianuarie 1534, câțiva români din Feleac depuneau mărturie că preotul Ioan era fiul și moștenitorul legitim al episcopului Danciu. Pe temeiul acestei însemnări, s-a dedus faptul că acest ierarh murise de curând. În documentul din 25 decembrie 1550, menționat mai sus, se precizează că bunurile „episcopului” Danciu îi reveneau fiului său Ioan, care, la acea vreme, era paroh în Feleac.

Ultimul document în care este menționat numele lui Danciu poartă data de 15 martie 1538. Tot de aici reiese că, la acea vreme, mitropolit al Transilvaniei era „episcopul român din Feleac Petru”. Și acesta era rudă cu Danciu, probabil un nepot de soră. Despre Petru se presupune că a fost hirotonit la Târgoviște, în jurul anului 1537, de către mitropolitul Varlaam (cca. 1534-1544) al Ungrovlahiei.

Alte informații despre Petru nu se cunosc. Se presupune că el a trecut la cele veșnice înainte de 25 decembrie 1550, întrucât, în documentul emis la acea dată, el nu este menționat. Petru este ultimul mitropolit al Transilvaniei despre care se știe că și-a avut sediul la Feleac.

S-a presupus că, la acea vreme, hirotonia mitropoliților Transilvaniei se săvârșea în Țara Românească. Această ipoteză a fost întemeiată pe titlul de „exarh al Plaiurilor”, pe care îl purtau mitropoliții Țării Românești.

BIBLIOGRAFIE:

1. MAGINA, Adrian, „Răufăcători sau ...schismatici? Statutul ortodocșilor bănățeni în jurul anului 1400”, în ȚEICU, Dumitru, CÂNDEA, Ionel (eds), *Români în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, Ed. Istros, Brăila, 2008, pp. 283-294;
2. MIHALACHE, Robert-Marius, „Aspectele transilvane ale legației cardinalului Iacob de Preneste (1232-1234)”, în: *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, LII (2013), pp. 167-178;
3. MOISESCU, Cristian, *Arhitectura românească veche*, vol. I, Ed. Meridiane, București, 2001;
4. NEAGU, Răzvan-Mihai, „Episcopii de Cenad și papalitatea de la Avignon. Intervenția papalității în dieceza Cenadului în secolul al XIV-lea”, în: *Banatica*, XXIII (2013), pp. 527-544;
5. PAPACOSTEA, Șerban, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1988;
6. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;
7. POP, Ioan-Aurel, *Români și maghiari în secolele IX-XIV*, Ed. Tribuna, Cluj-Napoca, 1996;
8. PORUMB, Marius, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania, sec. XIII-XVIII*, Ed. Academiei Române, București, 1998;
9. SĂLĂGEAN, Tudor, *Transylvania in the Second Half of the Thirteenth Century*, coll. *European History and Culture E-Books Online*, vol. 37, pp. 166-228;
10. TURCUȘ, Șerban, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, Ed. Enciclopedică, București, 2001.

VIATA MONAHALĂ ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XIV-LEA. SF. NICODIM DE LA TISMANA

Viața monahală are o vechime apreciabilă pe teritoriul țării noastre. În Dobrogea sunt atestate arheologic complexe monahale încă din a doua jumătate a secolului al IV-lea. Și în nordul Dunării monahismul a pătruns de timpuriu. În sinaxarul goșilor, un neam migrator care locuia pe teritoriul țării noastre în secolul al IV-lea, sunt pomeniți și mucenici proveniți din rândurile monahilor (Sf. Mc. Arpila). De asemenea, despre călugării audieni, trecuți în nordul Dunării la jumătatea aceluiași secol, se știe că au întemeiat mănăstiri.

În Evul mediu timpuriu, viața monahală este atestată documentar în Banat, unde sunt cunoscute două mănăstiri (Sf. Gheorghe din Maidan și Sf. Ioan Botezătorul din Morisena). De asemenea, în munții Buzăului, în sudul Dobrogei și în părțile Sălajului se găsesc vestigiile unor mănăstiri rupestre, toate anterioare secolului al XIV-lea.

Înainte de venirea în Țara Românească a Sf. Nicodim de la Tismana, unii călugări de neam român sunt atestați ca ucenici ai Sf. Grigorie Sinaitul (†1346), în așezarea isihastă de la Paroria, în apropiere de Adrianopol. De asemenea, în hotărârea sinodului patriarhal de la Constantinopol din anul 1359, privind aprobarea transferului mitropolitului Iachint de la Vicina în fruntea mitropoliei Ungrovlahiei, sunt pomeniți și „sfinții călugări” din această țară, alături de slujitorii bisericești și de credincioșii de rând. Menționarea acestora în documentul patriarhal, alături de

celelalte două categorii de credincioși, dovedește faptul că, la acea vreme, pe teritoriul Țării Românești, monahii erau destul de numeroși. Mai târziu, într-un act emis de voievodul Vlaicu Vodă (1364-1377), în anul 1369, se precizează faptul că numeroși monahi din Țara Românească (ungrovlahi) locuiau la mănăstirea Cutlumuș din Sf. Munte Athos, iar în documentul de alegere a lui Hariton ca mitropolit al Ungrovlahiei, emis în luna august a anului 1372, acestuia i se acorda dreptul de „a așeza părinți duhovnicești și egumeni la cinstitele lăcașuri de acolo”.

Fig. 81: ANSAMBLUL RUPESTRU DE LA CORBII DE PIATRĂ
(com. Corbi, jud. Argeș)

Cercetările arheologice au confirmat, la rândul lor, existența unor centre monahale înainte de venirea Sf. Nicodim în Țara Românească. În Munții Buzăului, au existat mai multe biserițe – la Aluniș (com. Colți), la Fundătura (com. Bozioru), Agatonul Vechi și Agatonul Nou etc., folosite de unii monahi. În general, ele au fost datate în

secolele XII-XIII. O biserică rupestră, datată în secolul al XIII-lea, și ruinele altor două biserici sunt cunoscute la Cetățeni (jud. Argeș). De asemenea, biserica rupestră de la Corbii de Piatră (com. Corbi, jud. Argeș) a fost datată în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea.

Într-un document din anul 1433 (15 martie), emis de Alexandru Aldea (1431-1436), se precizează faptul că acest domn al Țării Românești, dorind să-i urmeze „pe strămoșul său Basarab și pe tatăl său Mircea”, a ajutat mănăstirea Bolintin. Aceasta ar presupune că respectiva mănăstire exista încă din timpul lui Basarab I (1324-1352), fiind prima mănăstire din Țara Românească atestată documentar.

Toate cele de mai sus dovedesc faptul că viața monahală are o vechime apreciabilă pe teritoriul țării noastre. Intensitatea ei a oscilat de-a lungul timpului în funcție de situația politico-militară din regiune. În timpul marilor invazii ale barbarilor (slavo-avari, pecenegi, cumani) ea a avut de suferit. Însă, odată cu trecerea pericolului generat de neamurile barbare păgâne, ea s-a revigorat. Ca atare, Sf. Nicodim de la Tismana nu trebuie considerat întemeietorul monahismului românesc, așa cum s-a crezut pentru o vreme, ci doar reorganizatorul acestuia.

SF. NICODIM DE LA TISMANA

Monahismul românesc a cunoscut o importantă etapă de reorganizare în secolul al XIV-lea. Inițiatorul ei a fost Sfântul Nicodim de la Tismana.

Despre Sfântul Nicodim de la Tismana se știe că era originar din sudul Dunării, din părțile Prilepului (un sat din Kosovo). S-a presupus că el se trăgea dintr-o familie de aromâni sau o familie mixtă (tată valah și mamă sârboaică).

Din tinerețe, Nicodim s-a retras la Muntele Athos, călugărindu-se, probabil, la mănăstirea Hilandar. După o vreme, el a ajuns, se pare, chiar egumen al mănăstirii.

În cele din urmă, Nicodim a părăsit Sfântul Munte, revenind în Serbia. Pentru o vreme, el a locuit în ținutul Cladovei, în apropiere de Dunăre. Aici, la locul numit Șaina, împreună cu ucenicii strânși în jurul său, el a ridicat o bisericuță închinată Sfintei Treimi. Tot pe seama sa sau a ucenicilor săi, tradiția sârbească atribuie și ridicarea mănăstirilor Vratna și Manastirița.

Fig. 82: SF. NICODIM DE LA TISMANA (†26 decembrie 1406) (în stânga)

Fig. 83: VLAICU VODĂ (1364-1377) (reprezentări murale)

În timpul domniei lui Vlaicu Vodă, Nicodim a venit în Țara Românească. Motivul exact al venirii sale nu se cunoaște. Din faptul că mănăstirea Vodița, prima sa ctitorie din nordul Dunării, a fost ridicată la cererea sa, se poate

deduce că el nu a fost chemat de voievod, ci a venit din proprie inițiativă.

Unii cercetători au pus trecerea sa în Țara Românească pe seama ocupării Vidinului și a regiunii Craina, unde se presupune că se afla, la acea vreme, Sf. Nicodim, de către Regatul Ungariei. Maghiarii au organizat acel teritoriu într-un Banat al Bulgariei și au demarat, prin călugării franciscani, un intens prozelitism catolic între locuitorii din regiune. S-a presupus că, în acest context, necazurile provocate de misionarii catolici l-au determinat pe Sf. Nicodim și pe ucenicii săi să treacă în nordul Dunării, în Țara Românească.

Această ipoteză este susținută, indirect, și de părăsirea mănăstirii Vodița de către Sf. Nicodim, atunci când Banatul de Severin, teritoriul în care se afla această mănăstire, a fost ocupat, la rândul său, de Regatul maghiar.

Din toate acestea se poate deduce că motivul principal al venirii sale în Țara Românească a fost dorința de a avea condiții mai bune (liniște și cele necesare traiului de zi cu zi) pentru el și pentru obștea sa. Este posibil ca el să fi auzit încă din Sfântul Munte de ajutorul pe care domnii Țării Românești (creștini ortodocși) îl acordaseră mănăstirii Cutlumuș de la Athos și, pe temeiul acestor informații, să fi intuit condițiile favorabile vieții monahale în teritoriul stăpânit de aceștia.

În fine, nu trebuie exclusă cu totul nici posibilitatea ca el să fi trecut în nordul Dunării în urma unei chemări speciale din partea lui Dumnezeu. Această chemare este amintită în tradițiile păstrate legate de viața sa.

Potrivit aceleiași tradiții, el a trecut Dunărea în chip minunat, pe rasa monahală, undeva în dreptul Orșovei. În aceeași regiune a și întemeiat, de altfel, prima sa mănăstire din Țara Românească (Vodița).

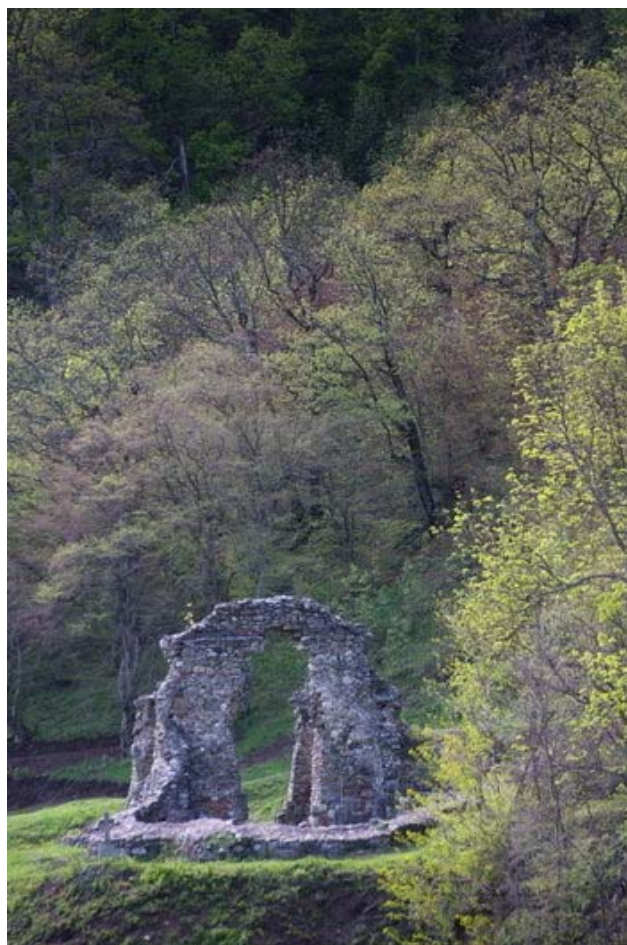

Fig. 84: RUINELE MĂNĂSTIRII VODIȚA (sec. al XIV-lea)

Mănăstirea Vodița a fost construită cu ajutorul material al lui Vlaicu Vodă. Ea a fost ridicată pe locul uneia mai vechi, din secolul al XIII-lea. Noua mănăstire, cu hramul Sf. Cuv. Antonie cel Mare, a fost sfințită în vara anului 1372. S-a păstrat hrisovul lui Vlaicu Vodă în care acesta a arătat cum a fost ctitorită mănăstirea, precum și daniile cu care a fost înzestrată ea la sfințire. Prin același hrisov s-a rânduit ca mănăstirea să aibă statutul de samovlastie. Aceasta însemna că, după modelul mănăstirilor athonite, ea era o mănăstire de sine stătătoare, scoasă de sub orice autoritate. Organul ei colectiv de conducere era soborul mănăstirii, care avea dreptul de a-și alege singur

egumenul, fără niciun amestec din partea domnului sau a mitropolitului țării.

În această perioadă, în anul 1375, Nicodim a fost solicitat să facă parte dintr-o delegație a Bisericii Sârbe care a tratat la Constantinopol ridicarea anatemei asupra Patriarhiei Sârbe. Aceasta fusese aruncată în anul 1346, în urma proclamării unilaterale a Patriarhiei sârbești (fără consimțământul Patriarhiei Ecumenice). Misiunea a fost îndeplinită cu succes. Tot atunci, Nicodim, deși avea doar rolul de traducător, a primit rangul de arhimandrit din partea patriarhului Filotei Kokkinos (1354-1355, 1363-1376). Acesta din urmă i-a și dăruit lui Nicodim o cârjă și părțile din moaștele Sfinților Ioan Gură de Aur, Ignatie Teoforul și Mucenicul Teofil. Toate acestea se păstrează astăzi la mănăstirea Tismana.

Din cauza tulburărilor de natură politico-militară din regiune, mănăstirea Vodița nu a avut o existență prea îndelungată. În anul 1377, Vlaicu Vodă a pierdut Banatul de Severin. Acest teritoriu, în care se afla și mănăstirea Sfântului Nicodim, a intrat în stăpânirea Regatului maghiar catolic. În urma acestui eveniment, Sfântul Nicodim și unii dintre ucenicii săi au părăsit mănăstirea, trecând în teritoriul controlat de domniile Țării Românești.

Constrâns de noua situație, Sf. Nicodim a ridicat o nouă mănăstire, Tismana, în părțile Gorjului. Ea a fost sfințită în 1377/1378. Se crede că, în timpul său, noua mănăstire avea doar o biserică de lemn. Biserica de zid a fost începută ulterior, în timpul lui Radu I (cca. 1377 – cca. 1383), și terminată în timpul lui Mircea cel Bătrân (1386-1418).

Din punct de vedere administrativ, Tismana avea tot statutul de samovlastie. Sfântul Nicodim era atât egumenul Tismanei, cât și al obștii rămase la Vodița. Inițial, cele două

mănăstiri aveau averi separate. Ulterior, treptat, proprietățile Vodiței au fost trecute pe seama Tismanei. Vodița este pomenită pentru ultima dată într-un document din anul 1464. Prin acel act, domnul Radu cel Frumos (cca. 1437/1439-1475) a întărit toate proprietățile celor două mănăstiri pe seama Tismanei. Vodița a ajuns apoi în ruină.

De la Sf. Nicodim s-a păstrat și o parte din corespondența pe care el a purtat-o cu patriarhul Eftimie al Târnovei (1375-1393), pe unele probleme dogmatice și morale (învățătura despre îngeri și curăția candidaților la preoție).

Fig. 85: MĂNĂSTIREA TISMANA (sec. XIV) (în stânga)

Fig. 86: BISERICA MĂNĂSTIRII PRISLOP (sec. XIV)

Între anii 1399 și 1405, Sf. Nicodim s-a retras la mănăstirea Prislop din Transilvania. Motivul exact al acestei plecări din Țara Românească nu se cunoaște. Unii cercetători au pus-o pe seama dorinței dobândirii unei liniști mai mari, pentru o trăire duhovnicească mai profundă. Alții au presupus că el s-a retras în urma unui conflict apărut între

el și domnul țării de la acea vreme, Mircea cel Bătrân. Această din urmă ipoteză se întemeiază pe o însemnare a sfântului de pe un *Tetraevanghel* slavon pe care el l-a copiat la mănăstirea Prislop. În această însemnare se spune „*Această Evanghelie a scris-o Nicodim în Țara Ungurească, în anul al șaselea al prigonirii lui, 6913 (1404-1405)*”. P.P. Panaitescu nu a exclus posibilitatea ca Nicodim să se fi amestecat în treburile politice, devenind incomod pentru voievodul muntean.

Fig. 87: MORMÂNTUL SF. NICODIM DE LA MĂNĂSTIREA TISMANA

În anul 1406, a avut loc presupusa împăcare dintre cei doi, iar starețul Nicodim s-a întors în Țara Românească. La puțin timp după aceea (23 noiembrie 1406), Mircea cel Bătrân a emis un hrisov pe seama „părintelui și rugătorului domniei mele, popa Nicodim” și a mănăstirii Tismana.

În același an, în luna noiembrie, Nicodim a participat la o întâlnire cu regele Sigismund al Ungariei (1387-1437), care a avut loc la Severin. Dovadă a relațiilor bune dintre Sf. Nicodim și Sigismund este și o cădelniță de argint pe care starețul a primit-o în dar de la regele maghiar. În anul 1654, aceasta încă se mai păstra la mănăstirea Tismana.

Tetraevanghelul slavon pe care Sf. Nicodim l-a copiat la mănăstirea Prislop în anii 1404-1405 este considerat primul manuscris sigur datat scris pe teritoriul țării noastre. Manuscrisul este împodobit după tradiția bizantină. De asemenea, după rânduiala athonită, ferecătura cărții are reprezentată scena Răstignirii Mântuitorului pe coperta din față și pe cea a Învierii pe coperta din spate.

Sfântul Nicodim a trecut la cele veșnice la mănăstirea Tismana, la 26 decembrie 1406. Mormântul său se găsește în interiorul bisericii mănăstirii. Din moaștele sale, la momentul de față, nu se păstrează, însă, la Tismana, decât degetul arătător de la mâna dreaptă.

BIBLIOGRAFIE:

1. BRĂTULESCU, Victor, „Sfântul Nicodim”, în: *Mitropolia Olteniei*, XXII (1970), 5-6, pp. 587-598;
2. CANTACUZINO, Gheorghe I., „Probleme ale cronologiei ruinelor fostei mănăstiri Vodița”, în: *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, XXII (1971), 3, pp. 469-477;
3. CODĂU, Patricia, „Cuviosul Nicodim cel Sfințit de la Tismana”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, XCIII (1975), 1-2, pp. 194-207;
4. CRETEANU, Radu, „Personalitatea Cuviosului Nicodim de la Tismana după documentele vremii”, în: *Mitropolia Olteniei*, XXVIII (1976), 11-12, pp. 932-945;

5. DRĂGULIN, Gheorghe I., „Sfântul Nicodim de la Tismana și curente religioase din veacul al XIV-lea”, în: *Mitropolia Olteniei*, XXVIII (1976), 11-12, pp. 962-971;
6. DUMITRESCU, Carmen-Laura, „Biserica rupestră Corbii de Piatră, cel mai vechi ansamblu de pictură cunoscut în Țara Românească”, în: *Studii și Cercetări de Istorie Artei*, XXII (1975), pp. 23-53.
7. IONIȚĂ, Viorel, „Cuviosul Nicodim cel Sfințit de la Tismana”, în vol. *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, Nestor Vornicescu (ed.), Ed. IBMBOR, București, 1987, pp. 299-305;
8. MICLE, Veniamin, „Despre monahismul ortodox român anterior secolului al XIV-lea”, în: *Glasul Bisericii*, XXXVII (1978), 3-4, pp. 300-317;
9. PĂCURARIU, Pr. Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;
10. SĂSĂUJAN, Mihai, „Activitatea Sfântului Nicodim de la Tismana”, în vol. *Istorie bisericească, misiune creștină și viață culturală. II. Creștinismul românesc și organizarea bisericească în secolele XIII-XIV. Știri și interpretări noi*, Galați, 2010, pp. 473-486.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

1. ATANASSOV, Georgi [ATANASOV, G.], „Christianity along the Lower Danube Limes in the Roman Provinces of Dacia Ripensis, Moesia Secunda and Scythia Minor (4th-6th c. AD)”, în Vagalinski, Lyudmil; Sharankov, Nikolay; Torbatov, Sergey (eds), *The Lower Danube Roman Limes (1st – 6th C. AD)*, Ed. NIAM-BAS, Sofia, 2012, pp. 327-380;
2. ATANASOV, G., „Durostorum — Dorostol(os) — Drastar — Dristra — Silistra. The Danubian Fortress from the Beginning of the 4th to the Beginning of the 19th c.”, în IVANOV, Rumen (ed.), *Thracian, Greek, Roman and Medieval Cities, Residences and Fortresses in Bulgaria*, Sofia, 2015, pp. 493-587;
3. ATANASOV, G., „Les monastères rupestres le long de la rivière Suha, dans la région de Dobrudja de Sud”, în: *Byzantinoslavica*, LXIX (2011), pp. 189-218;
4. AUNER, Carol, „Episcopia Milcoviei”, în: *Revista catolică*, II (1912), pp. 540-551;
5. BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. I, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979;
6. BARNEA, I., *Arta creștină în România*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1981;
7. BARNEA, I.; ȘTEFĂNESCU, Ștefan, *Din istoria Dobrogei*, vol. 2, Ed. Academiei Române, București, 1971;
8. BARNEA, I., „Noi date despre Mitropolia Tomisului”, în: *Pontica*, XXIV (1991), pp. 277-282;
9. BAJENARU, Constantin, „Un opaiț cu simboluri paleocreștine descoperit la Tomis”, în: *Pontica*, XXXV-XXXVI (2002-2003), pp. 217-223;
10. BAUMANN, Victor-Henrich, *Sângele martirilor*, Ed. Dobrogea, Constanța, 2015;
11. BENEA, Doina, „A Christian Rush Light from Tibiscum”, în HOLUBEANU, Ionuț (ed.), *The Christian Mission on the Romanian Territory during the First Centuries of the Church - 1600 Years since the Falling Asleep in the Lord*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2009, pp. 53-63;
12. BOLDUR, Alexandru, *Istoria Basarabiei*, Ed. Victor Frunză, București, 1992;

13. BRĂTULESCU, Victor, „Sfântul Nicodim”, în: *Mitropolia Olteniei*, XXII (1970), 5-6, pp. 587-598;
14. BURNICHIOIU, Ileana; RUSU, Adrian Andrei, *Mozaicurile medievale de la Bizere / The Medieval Mosaics from Bizere / Die mittelalterlichen Mosaiken von Bizere (ediție trilingvă)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2006;
15. CANTACUZINO, Gheorghe I., „Probleme ale cronologiei ruinelor fostei mănăstiri Vodița”, în: *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, XXII (1971), 3, pp. 469-477;
16. CĂȚOI, Mihai-Ovidiu, „Sur une opinion concernant la signification sémantique du terme Crăciun (Noël)”, în *Pontica*, XL (2007), pp. 429-446;
17. CĂȚOI, M., „Un cleric «scit», de pe teritoriul României, într-un manuscris bizantin din secolul al XII-lea”, în *Glasul Bisericii*, LXIV (2005), 5-8, pp. 141-162;
18. CATEIA, Adriana, „Elemente de vocabular creștin în inscripțiile din Scythia Minor (sec. IV-VII), în: *Pontica*, XXXII (1999), pp. 285-288;
19. CIOBANU, Radu Șt., „Evoluția, rolul și însemnătatea Mitropoliei din Vicina”, în: *Peuce*, VI (1977), pp. 233-242;
20. CIORĂNESCU, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Ed. Saeculum I.O., București, 2007;
21. CODĂU, Patricia, „Cuviosul Nicodim cel Sfințit de la Tismana”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, XCIII (1975), 1-2, pp. 194-207;
22. COLUMBEANU, Sergiu, *Cnezate și voievodate românești*, Ed. Albatros, București, 1973;
23. COMAN, Ioan, „Misionari creștini în Sciția Mică și Dacia în secolele III-IV”, în: *Mitropolia Olteniei*, XXXI (1979), 4-6, pp. 225-276;
24. CRETEANU, Radu, „Personalitatea Cuviosului Nicodim de la Tismana după documentele vremii”, în: *Mitropolia Olteniei*, XXVIII (1976), 11-12, pp. 932-945;
25. CURTA, Florin, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006;
26. DĂNILĂ, Nicolae, „Elemente bizantine în viața populației autohtone din Banat și Transilvania în secolele VII-XIII”, în: *Mitropolia Banatului*, XXXIV (1984), 11-12, pp. 707-725;
27. DĂNILĂ, N., „Martyrologium Daco-Romanum”, în: *Verbum*, VI-VII (1995-1996), 7, pp. 180-269;

28. DĂNILĂ, N., „Teritoriul Olteniei în secolele VII-XIII în lumina documentelor bizantine”, în: *Mitropolia Olteniei*, XXXV (1984), 7-8, pp. 458-469;
29. DENSUȘIANU, Ovid, *Histoire de la langue Roumaine. I. Les origines*, J. Byck, Paris, 1961;
30. DIACONESCU, Traian, „Motivația semantică a cuvântului românesc Crăciun „Noël”. Studiu asupra terminologiei creștine din Romania Orientală”, în: *Anuar de Lingvistică și Istorie Literară. Academia Română, Filiala Iași, Institutul de Filologie Română „Al. Philippide”*, XXXII (1988-1991), pp. 29-69;
31. DIACONU, Petre, „Despre organizarea ecleziastică a regiunii Dunării de Jos (ultima treime a secolului X – secolul XII)”, în: *Studii Teologice*, XLII (1990), 1, pp. 103-120;
32. DIACONU, P., *Les Coumans au Bas-Danube aux XI-e et XII-e siècles*, Ed. Academiei Române, București, 1978;
33. DIACONU, P., *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Ed. Academiei Române, București, 1970;
34. DOBRESCU, Nicolae, *Întemeierea Mitropoliilor și a celor dintâi mânăstiri din țară*, București, 1906;
35. DRĂGULIN, Gheorghe I., „Sfântul Nicodim de la Tismana și curentele vieții religioase din veacul al XIV-lea”, în: *Mitropolia Olteniei*, XXVIII (1976), 11-12, pp. 962-971;
36. DUMITRESCU, Carmen-Laura, „Biserica rupestră Corbiei de Piatră, cel mai vechi ansamblu de pictură cunoscut în Țara Românească”, în: *Studii și Cercetări de Istorie Artei*, XXII (1975), pp. 23-53.
37. FLAUT, Daniel, „Raporturile Bisericii Ortodoxe Române cu Patriarhia de la Constantinopol (sec. XIV-XVI)”, în: *Pontica*, XXXIII-XXXIV (2000-2001), pp. 541-557;
38. GIURESCU, Constantin C., „Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXVII (1959), 7-10, pp. 673-697;
39. GIURESCU, C. C., *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Ed. Enciclopedică, București, ²1997;
40. GIURESCU, Dinu G., *Țara Românească în secolele XIV-XV*, Ed. Științifică, București, 1973;
41. GLÜCK, Eugen, „Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum”, în: *Ziridava*, 1976, pp. 89-116;

42. GONȚA, Alexandru, *Românii și Hoarda de Aur, 1241-1502*, Ed. Demiurg, Iași, 2010;
43. GOROVEI, Ștefan S., „La începuturile relațiilor moldo-bizantine”, în AGRIGOROAIEI, Ion; GOROVEI, Ștefan S. (eds), *Românii în istoria universală*, III/1, Ed. Universității Al. Ioan Cuza, Iași, 1988, pp. 853-879;
44. GUDEA, Nicolae; GHIURCO, Ioan, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Ed. Episcopiei Ortodoxe Române, Oradea, 1988;
45. GYÓNI, M., „L'évêché vlaque de l'archevêché bulgare d'Achris aux XIe - XIVe siècle”, în: *Etudes slaves et roumaines*, 1 (1948), pp. 148-159, 224-233;
46. HOLUBEANU, Ionuț, „A participat Sf. Ier. Theotim I de Tomis la sinodul de la Ad Quercum (403)?”, în: *Pontica*, XLVI (2013), pp. 403-417;
47. HOLUBEANU, I., „Câteva considerații privind un sfânt mucenic mai puțin cunoscut – Sf. Mc. Alexandru de la Dinogetia”, în *Teologie și educație la Dunărea de Jos*, fasc. 12, Galați, 2013, pp. 277-311
48. HOLUBEANU, I., „Despre aria misionară a Sfântului Episcop Mucenic Ephraim”, în: *Pontica*, XL (2007), pp. 415-428;
49. HOLUBEANU, I., *Organizarea bisericească în Scythia și Moesia Secunda în secolele IV-VII*, Ed. Basilica, București, 2018;
50. HOLUBEANU, Ionuț, „The monachism in the Scythia Minor province from IVth to XIVth centuries”, în POPESCU, Emilian; TEOTEOI, Tudor (eds), *Études byzantines et post-byzantines*, vol. V, Editura Academiei Române, București, 2006, pp. 243-290;
51. IONESCU, Ioan, „Localizarea Chilieii Bizantine și a împrejurărilor în care s-a înființat Mitropolia Țării Românești”, în: *Glasul Bisericii*, XXXVII (1978), 9-12, pp. 1055-1071;
52. IONIȚĂ, Viorel, „Cuviosul Nicodim cel Sfințit de la Tismana”, în vol. *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, Nestor Vornicesc (ed.), Ed. IBMBOR, București, 1987, pp. 299-305;
53. IORGA, Nicolae, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. 1, Ed. Ministerului de Culte, București, ²1929;

54. LAURENT, Vitalien, „Aux origines de l’Eglise moldave. Le métropolitain Jérémie et l’évêque Joseph”, în: *Revue des Etudes Byzantines*, V (1947), pp. 158-170;
55. LUNGU, Virgil, *Creștinismul în Scythia Minor în contextul vest-pontic*, Ed. T.C. Sen, Sibiu/Constanța, 2000;
56. MADGEARU, Alexandru, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries*, Ed. Brill, Leiden/Boston, 2013;
57. MADGEARU, Al., „Despre două recente tentative de localizare a Vicinei”, în: *Pontica*, XLVIII-XLIX (2015-2016), pp. 61-72;
58. MAGINA, Adrian, „Răufăcători sau ...schismatici? Statutul ortodocșilor bănățeni în jurul anului 1400”, în ȚEICU, Dumitru, CÂNDEA, Ionel (eds), *România în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, Ed. Istros, Brăila, 2008, pp. 283-294;
59. MARINESCU, C., „Înființarea Mitropoliilor din Țara Românească și Moldova”, în: *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, s. III, t. II, 1924, pp. 247-268;
60. MĂRCULEȚ, Vasile, „Conflictul dobrogeano-genovez (1360-1387) – componentă a luptei pentru supremație în bazinul vest-pontic din a doua jumătate a secolului al XIV-lea”, în: *Pontica*, XL (2007), pp. 371-397;
61. MICLE, Veniamin, „Despre monahismul ortodox român anterior secolului al XIV-lea”, în: *Glasul Bisericii*, XXXVII (1978), 3-4, pp. 300-317;
62. MIHALACHE, Robert-Marius, „Aspectele transilvane ale legației cardinalului Iacob de Preneste (1232-1234)”, în: *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, LII (2013), pp. 167-178;
63. MÎRȚU, Flaminiu, „În legătură cu problematica localizării primei capitale a statului feudal al Țării Românești”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXVIII (1970), 7-8, pp. 787-795;
64. MIHALACHE, Robert-Marius, *Aspectele transilvane ale legației cardinalului Iacob de Preneste (1232-1234)*, în: *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, LII (2013), pp. 167-178;

65. MIHĂILĂ, Gheorghe, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Ed. Academiei Române, 1961;
66. MOISESCU, Cristian, *Arhitectura românească veche*, vol. I, Ed. Meridiane, București, 2001;
67. MOISESCU, Gheorghe; LUPȘA, Ștefan; FILIPAȘCU, Alexandru, *Istoria Bisericii Romîne*, vol. I, București, 1957;
68. MOLDOVEANU, Ioan, „Contextul istoric al păstoriei primului mitropolit al Țării Românești (Iachint de Vicina) și câteva posibile argumente pentru canonizarea sa. La 650 de ani de la numirea sa (1359-2009)”, < old.unibuc.ro/prof/moldoveanu_i/docs/res/2012ianIachint_de_Vicina.doc >;
69. MORÁVCSIK, Gyula, *Byzantium and Magyars*, Ed. Hakker, Amsterdam, 1970;
70. MUNTEAN, Vasile V., *Istoria Bisericii Românești*, vol. 1, Ed. Marineasa, Timișoara, 2010;
71. NAXIDOU, Eleonora, „An aspect of the medieval history of the archbishopric of Ohrid. Its connection with Justiniana Prima”, în: *Byzantinoslavica*, LXIV (2006), pp. 153 –167;
72. NĂSTUREL, Petre-Șerban, „Les Valaques Balkaniques aux Xe - XIIIe siècles. (Mouvements de population et colonisation dans la Roumanie grecque et latine)”, în: *Byzantinische Forschungen*, VII (1979), pp. 101-102;
73. NEAGU, Răzvan-Mihai, „Episcopii de Cenad și papalitatea de la Avignon. Intervenția papalității în dieceza Cenadului în secolul al XIV-lea”, în: *Banatica*, XXIII (2013), pp. 527-544;
74. NICOLAE, Constantin, „O monogramă creștină de la Carsium (Hârșova, jud. Constanța)”, în: *Pontica*, XL (2007), pp. 401-406;
75. OIKONOMIDES, Nicolas, „À propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et la Hongrie du XI-e siècle: le métropolitain de Turquie”, în: *Revue des Études Sud-Est Européennes*, IX (1971), 3, pp. 527-533;
76. OLTEANU, Pandeles, *Slava veche și slavona românească*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1975;
77. PANAITESCU, Petre P., *Contribuții la istoria culturii românești*, vol. II, Ed. Minerva, București, 1962;
78. PAPACOSTEA, Șerban, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1988;

79. PAPACOSTEA, Ș., „Întemeierea Mitropoliei Moldovei. Implicații central și est-europene”, în AGRIGOROAIEI, I.; GOROVEI, Ș.-S. (eds), *Românii în istoria universală*, III/1, Ed. Universității Al. Ioan Cuza, Iași, 1988, pp. 567-578;
80. PASCU, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, ²1972;
81. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;
82. PĂCURARIU, M., *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, Ed. IBMBOR, București, 1980;
83. PĂCURARIU, M., *Prigoana creștină*, Sibiu, 1998;
84. POP, Ioan-Aurel, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV*, Ed. Tribuna, Cluj-Napoca, 1996;
85. POPESCU, Emilian, „Biserica Tomisului în vremea mitropolitului Valentinian. Ambasada (apocrisiarul) de la Constantinopol”, în: *Pontica*, XL (2007), pp. 407-414;
86. POPESCU, E., „Cea mai veche mărturie arheologică despre cinstirea Răstignirii și a Numelui Mântuitorului Iisus Hristos descoperită în România”, în: *Ziarul Lumina*, 12 martie 2015;
87. POPESCU, E., „Cine a fost autorul actului martiric al Sfântului Sava „Gotul”? Considerații pe marginea unei ipoteze”, în: *Pontica*, XXXIII-XXXIV (2000-2001), pp. 515-523;
88. POPESCU, E., „Creștinismul timpuriu pe teritoriul României. 1. Originile apostolice. 2. Bizanțul sau Roma?”, în vol. *Priveghind și lucrând pentru mântuire, volum editat la aniversarea a 10 ani de arhipăstorire a Înalt Prea Sfințitului Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei. 1 iulie 1990 – 1 iulie 2000*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 2000, pp. 169-189;
89. POPESCU, E., „Izvoarele apostolice ale creștinismului românesc; Sfântul Apostol Andrei și Tomisul”, în: *Studii Teologice*, XLVI (1994), 1-3, pp. 80-88;
90. POPESCU, E., „Sfântul Apostol Filip misionar pe pământ românesc”, în: *Glasul Bisericii*, LVII (2001), 5-8, pp. 59-76;
91. POPESCU, E., *Studii de istorie și de spiritualitate creștină*, vol. I, Ed. Academiei Române/Ed. Basilica, București, 2018;
92. POPESCU, E., „Știri noi despre istoria Dobrogei în secolul al XI-lea: Episcopia de Axiopolis”, în: *Monumente istorice și izvoare creștine. Mărturii de străveche existență și continuitate a*

- românilor pe teritoriul Dunării de Jos și al Dobrogei, Galați, 1987, pp. 127-147;
93. PORCESCU, Scarlat, „Iosif, cel dintâi mitropolit cunoscut al Moldovei”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XL (1964), 3-4, pp. 126-139;
94. PORUMB, Marius, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania, sec. XIII-XVIII*, Ed. Academiei Române, București, 1998;
95. PREDĂ, Constantin, „Unele considerații referitoare la religia geto-dacilor”, în: *Pontica*, XXVII (1994), pp. 85-90; (tot în acest număr al revistei *Pontica* sunt publicate și alte studii referitoare la religia geto-dacilor);
96. RĂMUREANU, Ioan, „Începuturile creștinării ungarilor în credința ortodoxă a Răsăritului”, în: *Studii Teologice*, IX (1957), 1-2, pp. 23-57;
97. RĂMUREANU, I., „Mitropolia Vicinei și rolul ei în păstrarea ortodoxiei românești”, în vol. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați, ²1979, pp. 149-169;
98. RĂMUREANU, I., „Noi considerații privind pătrunderea creștinismului la traco-geto-daci”, în: *Ortodoxia*, XX (1974), 1, pp. 168-171;
99. RĂMUREANU, I., „Rolul elementului românesc în creștinarea ungarilor”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, XCCVIII (1980), 1-2, pp. 173-196;
100. RĂMUREANU, I., „Sfinți și martiri la Tomis – Constanța”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, XCII (1976), 7-8, pp. 975-1011;
101. REZACHEVICI, Constantin, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova a. 1324 - 1881*, vol. I, Ed. Enciclopedică, 2001;
102. REZUȘ, Petru, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți*, Ed. Litera, București, 1975;
103. ROSETTI, Alexandru, *Istoria limbii române. I. De la origini până în secolul al XVII-lea*, Editura Științifică și Pedagogică, București, 1978;
104. RUSU, Mircea, „Paleocreștinismul din Dacia romană”, în: *Ephemeris Napocensis*, 1/1991, pp. 81-112;

105. SĂLĂGEAN, Tudor, *Transylvania in the Second Half of the Thirteenth Century*, coll. *European History and Culture E-Books Online*, vol. 37, pp. 166-228;
106. SĂSĂUJAN, Mihai, „Activitatea Sfântului Nicodim de la Tismana”, în vol. *Istorie bisericească, misiune creștină și viață culturală. II. Creștinismul românesc și oragnizarea bisericească în secolele XIII-XIV. Știri și interpretări noi*, Galați, 2010, pp. 473-486;
107. SIMON, Alexandru, „Bisericile Turcului: Valahii lui Spandounes și geneza Mitropoliilor Țării Românești și Moldovei”, în: *Studia Universitas Babeș-Bolyai. Theologia Orthodoxa*, LV (2010), 1, pp. 91-98 (și ediție internet: <http://www.studia.ubbcluj.ro/download/pdf/524.pdf>);
108. SPINEI, Victor, „Les relations de la Moldavie avec le Byzance et la Russie au premier quart du II-e milénaire à la lumière des sources archéologiques”, în: *Dacia*, XIX (1975), pp. 227-242;
109. STANCIU-ISTRATE, Maria, „Slava veche și slavona românească”, în SALA, Marius *et al.* (eds), *Lucrările celui de-al cincilea Simpozion Internațional de Lingvistică, București, 27-28 septembrie 2013*, Ed. Univers Enciclopedic Gold, București, 2015, pp. 390- 398;
110. STOICESCU, Nicolae (ed.), *Constituirea statelor feudale românești (studii)*, Ed. Academiei Române, București, 1980;
111. ȘERBĂNESCU, Niculae; STOICESCU, Nicolae, *Mircea cel Mare: (1386-1418); 600 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, EIBMBOR, București, 1987;
112. ȘERBĂNESCU, N., „Mitropolia Moldovei și Sucevei. Șase sute de ani de la prima mențiune documentară a existenței ei”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, CIV (1986), 9-10, pp. 109-127;
113. ȘERBĂNESCU, N., „Pătrunderea și dezvoltarea creștinismului în Scythia Minor”, în vol. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, ²1979, pp. 23-33;
114. ȘERBĂNESCU, N., „1600 de ani de la prima mărturie documentară despre existența Episcopiei Tomisului”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXVI (1969), 9-10, pp. 966-1026;

115. TEODOR, Dan Gh., *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1991;
116. THEODORESCU, Răzvan, *Bizanț, Balcani, Occident: la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, Ed. Academiei Române, București, 1974;
117. TÓTH, Peter, „Sirmian Martyrs in Exile. Pannonian Case-Studies and a Re-Evaluation of the St. Demetrius Problem”, în: *Byzantische Zeitschrift*, CIII (2010), pp. 145-170;
118. TURCUȘ, Șerban, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, Ed. Enciclopedică, București, 2001;
119. TURLEJ, Stanisław, *Justiniana Prima: An Underestimated Aspect of Justinian's Church Policy*, Jagiellonian University Press, Cracovia, 2016.
120. VICOVAN, Ion, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, vol. 1, Ed. Trinitas, Iași, 2002;
121. ZAHARIA, Ciprian, *Iosif I Mușat, întâiul mare ierarh român*, Ed. Episcopiei Romanului și Hușilor, Roman, 1987;
122. ZUGRAVU, Nelu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, coll. *Bibliotheca Thracologica*, vol. XVIII, București, 1997.

SURSELE FIGURILOR DIN CUPRINSUL CĂRȚII:

Fig. 1: **ISTORIA BISERICII ROMÂNEȘTI A LUI NICOLAE IORGA**
arhiva personală a autorului

Fig. 2: **ISTORIA BISERICII ROMÂNE A PREOȚILOR GH. MOISESCU ET AL.**
arhiva personală a autorului

Fig. 3: **DACIA ROMANĂ**
https://ro.wikipedia.org/wiki/Dacia_roman%C4%83

Fig. 4: **EUSEBIU DE CAESAREA – reprezentare modernă**
https://ro.wikipedia.org/wiki/Eusebiu_din_Cezareea

Fig. 5: **ORIGEN – reprezentare din jurul anului 1160**
<https://ro.wikipedia.org/wiki/Origene>

Fig. 6: **SF. AP. ANDREI PROPOVĂDUIND NEAMURILOR**
<http://ziarullumina.ro/sfantul-apostol-andrei-in-scitia-mica-1673.html>

Fig. 7: **SF. AP. PAVEL**
https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%80%CF%8C%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CF%82_%CE%A0%CE%B1%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CF%82

Fig. 8: **SF. IUSTIN MARTIRUL ȘI FILOSOFUL**
https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%99%CE%BF%CF%85%CF%83%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%82_%CE%BF_%CE%9C%CE%AC%CF%81%CF%84%CF%85%CF%81%CE%B1%CF%82

Fig. 9: **TERTULIAN**
<https://ro.wikipedia.org/wiki/Tertulian>

Fig. 10: **ÎMPLETIREA COROANELOR DE TRANDAFIRI (Villa del Casale, Sicilia – sec. IV d.Hr.)**
[https://en.wikipedia.org/wiki/Rosalia_\(festival\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Rosalia_(festival))

Fig. 11: **DELIMITAREA LINGVISTICĂ A TERITORIILOR DIN PENINSULA BALCANICĂ (sec. IV-VI)**

https://en.wikipedia.org/wiki/Jire%C4%8Dek_Line

Fig. 12: **PROVINCIIILE ROMANE DIN REGIUNEA DUNĂRII DE MIJLOC ȘI DE JOS (sec. IV-VI)**

https://en.wikipedia.org/wiki/Roman_province

Fig. 13: **INSCRIȚIE DIN CRIPTA MARTYRION DE LA NICULIȚEL (sec. IV)**

BAUMANN, Victor-Henrich, *Sângele martirilor*, Ed. Dobrogea, Constanța, 2015

Fig. 14, a: **MARTYROLOGIUM HIERONYMIANUM, 9 APRILIE (CODEX BERNENSIS 289)**

Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, în: *Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, opera et studio Hippolyti Delehaye, Bruxellis, 1902

Fig. 14, b: **MARTYROLOGIUM HIERONYMIANUM, 3 IANUARIE (FRAGMENTUM LAURESHAMENSE)**

Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, în: *Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, opera et studio Hippolyti Delehaye, Bruxellis, 1902

Fig. 15: **MARTIRIZAREA SF. MC. DASIUS DE LA DUROSTORUM (Menologiuul împăratului bizantin Vasile II – sf. sec. X-încep. sec. XI)**

https://en.wikipedia.org/wiki/Dasius_of_Durostorum

Fig. 16: **SARCOFAGUL SF. MC. DASIUS DE LA DUROSTORUM (Ancona, Italia)**

ATANASSOV, Georgi [ATANASOV, G.], „Christianity along the Lower Danube Limes in the Roman Provinces of Dacia Ripensis, Moesia Secunda and Scythia Minor (4th-6th c. AD)”, în Vagalinski, Lyudmil; Sharankov, Nikolay; Torbatov, Sergey (eds), *The Lower Danube Roman Limes (1st – 6th C. AD)*, Ed. NIAM-BAS, Sofia, 2012, pp. 327-380

Fig. 17: INSCRIȚIA DE LA AXIOPOLIS

BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. I, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979

Fig. 18: CRIPTA MARTYRION A BASILICII DE LA NICULIȚEL (sec. IV)

<https://www.casaniculitel.ro/atracii-turistice/bazilica-paleocrestina-de-la-niculitel/>

Fig. 19: CRIPTA MARTYRION DE LA HALMYRIS

(intrarea dinspre *dromos* în camera mortuară)

BAUMANN, Victor-Henrich, *Sângele martirilor*, Ed. Dobrogea, Constanța, 2015

Fig. 20: TĂBLIȚA VOTIVĂ ȘI DISCUL DE LA BIERTAN (sec. IV)

https://ro.wikipedia.org/wiki/Donariul_de_la_Biertan

Fig. 21: GEMA DE LA POTAISSA (sec. IV)

<https://istoriaturzii.wordpress.com/2010/08/17/presupusele-vestigii-paleocrestine-de-la-turda/>

Fig. 22: OPAIȚUL DE BRONZ DE LA DEJ (sec. IV)

<http://ziarulfaclia.ro/opaitul-paleocrestin-exponatul-lunii-aprilie-la-muzeul-municipal-dej/>

Fig. 23: OPAIȚUL DE LA TIBISCUM (sec. II-III)

BENEA, Doina, „A Christian Rush Light from Tibiscum”, în HOLUBEANU, Ionuț (ed.), *The Christian Mission on the Romanian Territory during the First Centuries of the Church - 1600 Years since the Falling Asleep in the Lord*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2009, pp. 53-63

Fig. 24: OPAIȚ DESCOPERIT LA TOMIS (sec. II-III)

BĂJENARU, Constantin, „Un opaiț cu simboluri paleocreștine descoperit la Tomis”, în: *Pontica*, XXXV-XXXVI (2002-2003), pp. 217-223

Fig. 25: OPAIȚ DE LA TOMIS (sec. III)

LUNGU, Virgil, *Creștinismul în Scythia Minor în contextul vest-pontic*, Ed. T.C. Sen, Sibiu/Constanța, 2000

Fig. 26: GEMĂ DE INEL DE LA TOMIS (sec. II-III)

<http://ziarullumina.ro/cea-mai-veche-marturie-arheologica-despre-cinstirea-rastignirii-si-a-numelui-mantuatorului-iisus-hristos-descoperita-in-romania-99855.html>

Fig. 27: OPAIȚ DE LA TOMIS (sec. IV)

<https://doxologia.ro/actualitate/arhiepiscopia-iasilor/frumosul-opait-de-la-tomis>

Fig. 28: ȚĂRMUL MĂRII NEGRE (sec. IV-VI)

HOLUBEANU, Ionuț, *Organizarea bisericească în Scythia și Moesia Secunda în secolele IV-VII*, Ed. Basilica, București, 2018

Fig. 29: DISCUL MITROPOLITULUI PATERNUS (498-520)

<http://www.ziarulnatiunea.ro/2016/11/27/discul-lui-paternus-episcopul-orasului-tomis-se-afla-la-muzeul-ermitaj/>

**Fig. 30: CENTRELE EPISCOPALE DIN
PROVINCIA ROMANĂ SCYTHIA (cca. 536)**

HOLUBEANU, I., *Organizarea bisericească în Scythia și Moesia Secunda în secolele IV-VII*, Ed. Basilica, București, 2018

Fig. 31: CRUCEA DE PIATRĂ DE LA CALLATIS (sec. VI)

BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. I, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979

Fig. 32: SF. IOAN CASIAN ȘI GHERMAN

<https://www.crestinortodox.ro/calendar-ortodox/sfintii-cuviosi-ioan-casian-gherman-99453.html>

Fig. 33: SF. DIONISIE EXIGUUS

<https://doxologia.ro/vietile-sfintilor/sfantul-dionisie-exiguul-drumul-spre-sfintenie>

Fig. 34: ȚARUL BORIS-MIHAIL (852-889) (canonizat ca sfânt)

https://en.wikipedia.org/wiki/Boris_I_of_Bulgaria

Fig. 35: SFINȚII CHIRIL ȘI METODIE LA ROMA

(reprezentare în biserica Sf. Clement din Roma)

https://en.wikipedia.org/wiki/Saints_Cyril_and_Methodius

Fig. 36: INSCRIȚIE ÎN ALFABETUL GLAGOLITIC

(Baška, Croația - cca. 1100)

https://en.wikipedia.org/wiki/Glagolitic_script

Fig. 37: INSCRIȚIA DE LA MIRCEA VODĂ (jud. Constanța) – anul 943

[https://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_\(jupan\)](https://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_(jupan))

Fig. 38: INSCRIȚIE ÎN LIMBA SLAVĂ CU CARACTERE CHIRILICE

DE LA BASARABI (sec. X-XI)

BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1981

Fig. 39: CRUCIULIȚĂ DE PLUMB DE LA HLINCEA (sec. VIII-IX)

BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1981

Fig. 40: MĂRGICĂ DE PLUMB DE LA DODEȘTI (sec. VIII-IX)

BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1981

Fig. 41: CRUCEA DE LA ADJUD (sec. XI-XII)

BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1981

Fig. 42: TĂBLIȚA DE LA SĂLACEA (sec. XI-XII)

BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1981

Fig. 43: INELUL DE LA OBÂRȘIA NOUĂ (sec. al IX-lea)

BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1981

Fig. 44: **VAS DE AUR DE LA SÂNNICOLAU MARE (sec. al X-lea)**
BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1981

Fig. 45: **CETATEA DE LA DĂBÂCA (jud. Cluj) (fazele fortificării)**
MOISESCU, Cristian, *Arhitectura românească veche*, vol. I, Ed. Meridiane, București, 2001

Fig. 46: **CETATEA DE PĂMÂNT DE LA BIHAREA (jud. Timiș)**
MOISESCU, Cristian, *Arhitectura românească veche*, vol. I, Ed. Meridiane, București, 2001

Fig. 47: **FORMAȚIUNILE STATALE DIN BAZINUL CARPATIC
DUPĂ *GESTA HUNGARORUM***
https://ro.wikipedia.org/wiki/Gesta_Hungarorum

Fig. 48: **ȘTEFAN I CEL SFÂNT AL UNGARIEI (997-1038)**
https://hu.wikipedia.org/wiki/I._Istv%C3%A1n_magyar_kir%C3%A1ly

Fig. 49: **CONSTANTIN VII PORFIROGENETUL (944-959)**
https://fr.wikipedia.org/wiki/Constantin_VII_Porphyr%C3%A9n%C3%A8te

Fig. 50: **DĂBÂCA - BISERICA DIN GRĂDINA LUI AL. TĂMAȘ (sec. X-XI)**
MOISESCU, Cristian, *Arhitectura românească veche*, vol. I, Ed. Meridiane, București, 2001

Fig. 51: **BISERICILE SUPRAPUSE DE PE BOLDÂGĂ (sec. X-XIII)**
MOISESCU, Cristian, *Arhitectura românească veche*, vol. I, Ed. Meridiane, București, 2001

Fig. 52: **MOZAIC DIN BISERICA MĂNĂSTIRII BISRA/BIZERE
(jud. Arad) - sec. al XII-lea**
BURNICHIOIU, Ileana; RUSU, Adrian Andrei, *Mozaicurile medievale de la Bizere / The Medieval Mosaics from Bizere / Die mittelalterlichen Mosaiken von Bizere (ediție trilingvă)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2006

Fig. 53: **RĂZBOINICI PROTOBULGARI UCIGÂND SOLDAȚI BIZANTINI**
<https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8>

Fig. 54: **CUCERIREA CETĂȚII PRESLAV DE CĂTRE ÎMPĂRATUL IOAN TZIMISKES (reprezentare din manuscrisul Madrid Skylitzes, sec. XII)**
https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%99%D0%BE%D0%B0%D0%BD_I_%D0%A6%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8

Fig. 55: **SIGILIUL MITROPOLITULUI ANICET DE TOMIS (sec. X-XI)**
<https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.4801/view>

Fig. 56: **SIGILIUL MITROPOLITULUI VASILE DE TOMIS (sec. XI)**
<https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.4805/view>

Fig. 57-58: **CRUCEA ȘI INELUL DE AUR DE LA DINOGETIA-GARVĂN (sec. XI, respectiv, X-XI)**
BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1981

Fig. 59: **PLANUL BISERICII MĂNĂSTIRII DE PE DEALUL CETĂȚUIA (sec. XII-XIII)**
MOISESCU, Cristian, *Arhitectura românească veche*, vol. I, București, 2001

Fig. 60: **REPREZENTAREA ORAȘULUI VICINA PE HARTA LUI PETRUS ROSELLI (sec. XV)**
[https://ro.wikipedia.org/wiki/Vicina_\(ora%C8%99\)](https://ro.wikipedia.org/wiki/Vicina_(ora%C8%99))

Fig. 61: **CUMANI (reprezentare din cronica primară a familiei Radzivill)**
<https://ro.wikipedia.org/wiki/cumani>

Fig. 62: **CAVALER TEUTON (Codex Manesse, anul 1300)**
https://en.wikipedia.org/wiki/Teutonic_Order

Fig. 63: **RUGĂCIUNEA TATĂL NOSTRU ÎN LIMBA CUMANĂ**
(*Codex Cumanicus*, sec. XIV)

<https://ro.wikipedia.org/wiki/Cumani>

Fig. 64: **CRUCEA DE LA BÂTCA DOAMNEI (sec. XII)**

BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1981

Fig. 65: **CRUCEA DE LA IBĂNEȘTI (sec. XII-XIII)**

BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1981

Fig. 66: **CRUCEA DE LA CÂNDEȘTI (sec. XIII)**

BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1981

Fig. 67: **CRUCEA DE LA TRIFEȘTI (sec. XIII)**

BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1981

Fig. 68: **CRUCEA DE LA CÂRJOAIA (sec. XIII-XIV)**

BARNEA, Ion, *Arta creștină în România*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1981

Fig. 69: **BASARAB I (cca. 1310-1352) - Curtea de Argeș**

https://ro.wikipedia.org/wiki/Basarab_I

Fig. 70: **BĂTĂLIA DE LA POSADA (anul 1330)**

- *Chronicon Pictum* (sec. XIV)

https://ro.wikipedia.org/wiki/Basarab_I

Fig. 71: **NICOLAE ALEXANDRU (1352-1364)**

https://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Alexandru#Portrete_ale_lui_Nicolae_Alexandru

Fig. 72: **MITR. IACHINT AL UNGROVLAHIEI (1359-1372)**

<https://doxologia.ro/liturgica/vietile-sfintilor/viata-sfantului-ierarh-iachint-mitropolitul-tarii-romanesti>

Fig. 73: **LUDOVIC I AL UNGARIEI (1342-1382)**

- *Chronicon Pictum*

https://en.wikipedia.org/wiki/Louis_I_of_Hungary

Fig. 74: **MORMÂNTUL LUI BOGDAN I (1363-1367)**

- **mănăstirea Bogdana**

https://ro.wikipedia.org/wiki/Bogdan_I

Fig. 75: **BISERICA SF. NICOLAE DIN RĂDĂUȚI (sec. XIV)**

<https://www.crestinortodox.ro/biserici-manastiri/mitropolia-moldovei-bucovinei/biserica-sfantul-nicolae-radauti-68094.html>

Fig. 76: **BISERICA MIRĂUȚI DIN SUCEAVA (sec. XIV)**

https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_Mir%C4%83u%C8%9Bi

Fig. 77: **SF. IER. GHELASIE DE LA RÂMEȚ**

<https://doxologia.ro/sfantul-ierarh-ghelasie-de-la-ramet>

Fig. 78: **BISERICA VECHE A MĂNĂSTIRII RÂMEȚ (sec. XIV)**

https://www.welcometoromania.ro/DN14b/DN14b_Manastirea_Ramet_r.htm

Fig. 79: **BISERICA SF. NICOLAE DIN HUNEDOARA (sec. XV)**

https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_%E2%80%9ESf%C3%A2ntul_Nicolae%E2%80%9D_din_Hunedoara

Fig. 80: **BISERICA SF. PARASCHEVA DIN FELEAC (sec. XVI)**

https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_ortodox%C4%83_din_Feleacu

Fig. 81: **ANSAMBLUL RUPESTRU DE LA CORBII DE PIATRĂ**

(com. Corbi, jud. Argeș)

https://adevarul.ro/locale/pitesti/corbii-piatracea-mai-veche-manastire-rupestra-romania-degradeaza-zi-trece-1_575e86de5ab6550cb8e69e3e/index.html

Fig. 82: **SF. NICODIM DE LA TISMANA**

https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC_%D0%A2%D0%B8%D1%81%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8

Fig. 83: **VLAICU VODĂ (1363-1377)**

https://ro.wikipedia.org/wiki/Vladislav_I

Fig. 84: **RUINELE MĂNĂSTIRII VODIȚA (sec. XIV)**

<https://doxologia.ro/imagineruinele-manastirii-vodita>

Fig. 85: **MĂNĂSTIREA TISMANA (sec. XIV)**

https://ro.wikipedia.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_Tismana

Fig. 86: **BISERICA MĂNĂSTIRII PRISLOP (sec. XIV)**

https://ro.wikipedia.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_Prislop

Fig. 87: **MORMÂNTUL SF. NICODIM DE LA MĂNĂSTIREA TISMANA**

https://ro.wikipedia.org/wiki/Nicodim_de_la_Tismana

CUPRINS

Introducere în cursul de

Istoria Bisericii Ortodoxe Române / 5

1. Obiectul și definiția disciplinei / 5
2. Necesitatea și scopul studierii disciplinei / 6
3. Metoda de cercetare / 7
4. Periodizarea Istoriei Bisericii Ortodoxe Române / 8
5. Științele auxiliare ale
Istoriei Bisericii Ortodoxe Române / 11
6. Izvoarele și literatura
Istoriei Bisericii Ortodoxe Române / 15

PERIOADA ÎNTÂI (secolele I-VI)

Începuturile vieții creștine pe teritoriul țării noastre / 23

Mărturii ale scriitorilor creștini privind răspândirea credinței creștine la geto-daci / 30

Dovezi lingvistice privind răspândirea timpurie a credinței creștine la daco-romani / 33

Martiri creștini în ținuturile dunărene în primele secole ale Bisericii / 41

Persecuțiile împotriva creștinilor / 41

Martiri creștini din provinciile romane dunărene / 45

Martiri creștini în provincia romană Scythia / 51

Martiri creștini în nordul Dunării / 58

Mărturii arheologice privind răspândirea creștinismului pe teritoriul actual al României în secolele II-IV / 61

Descoperiri arheologice paleocreștine în Transilvania / 62

Descoperiri arheologice paleocreștine în Banat / 68

Descoperiri arheologice paleocreștine în Oltenia, Câmpia Munteniei și Moldova / 69

Descoperiri arheologice paleocreștine în Dobrogea / 70

Organizarea bisericească pe teritoriul țării noastre până la sfârșitul secolului al VI-lea / 76

Organizarea bisericească în nordul Dunării / 88

Teologi din provincia romană Scythia / 88

Arhiepiscopia Justiniana Prima / 92

PERIOADA A DOUA
(Secolele VII-XIV)

Viața creștină pe teritoriul țării noastre în secolele VII-XI / 96

Cuvinte de origine slavă în lexicul bisericesc românesc / 102

Organizarea bisericească a românilor

în secolele VII-XI / 107

Mărturii arheologice / 109

Biserica Ortodoxă Română din Transilvania și Banat în secolele X-XIII / 116

Începuturile încreștinării ungarilor / 121

Episcopii ortodoxe în Transilvania (sec. IX-XI) / 124

„Episcopia” de Dibiscos / 131

Viața bisericească în Dobrogea în secolele VII-XIV / 134

Dobrogea sub populațiile migratoare / 135

Organizarea bisericească în Dobrogea / 138

Mitropolia Vicinei / 147

Organizarea bisericească a românilor
din sudul Dunării / 151

**Viața bisericească a românilor din teritoriile
extracarpatiche în secolele XII-XIII / 155**

Cavalerii teutoni în Țara Bârsei / 155

Încreștinarea cumanilor / 157

Episcopia cumanilor / 159

Scrisoarea papei Grigorie IX / 160

Știri despre românii din Oltenia și Muntenia
în anul 1247 / 163

Formațiuni politice în Moldova și viața lor bisericească / 167

Dovezi arheologice privind viața bisericească / 170

PERIOADA A TREIA
(Secolele XIV-XVIII)

Începuturile Mitropoliei Ungrovlahiei / 178

Întemeierea Țării Românești / 178

Organizarea bisericească / 180

Reședința și jurisdicția Mitropoliei / 185

Mitropolitul Antim Critopol / 187

Mitropolitul Hariton / 189

Începuturile Mitropoliei Moldovei / 192

Organizarea bisericească în Moldova.

Începuturile Mitropoliei / 194

**Biserica Ortodoxă din Transilvania
în secolele XIV-XV / 203**

Știri despre organizarea bisericească ortodoxă / 206

Arhiepiscopul Ghelasie / 207

Mănăstirea Sfântul Arhanghel Mihail din Peri / 209

Ioan de Caffa / 215

Mitropolitul Ioanichie / 217

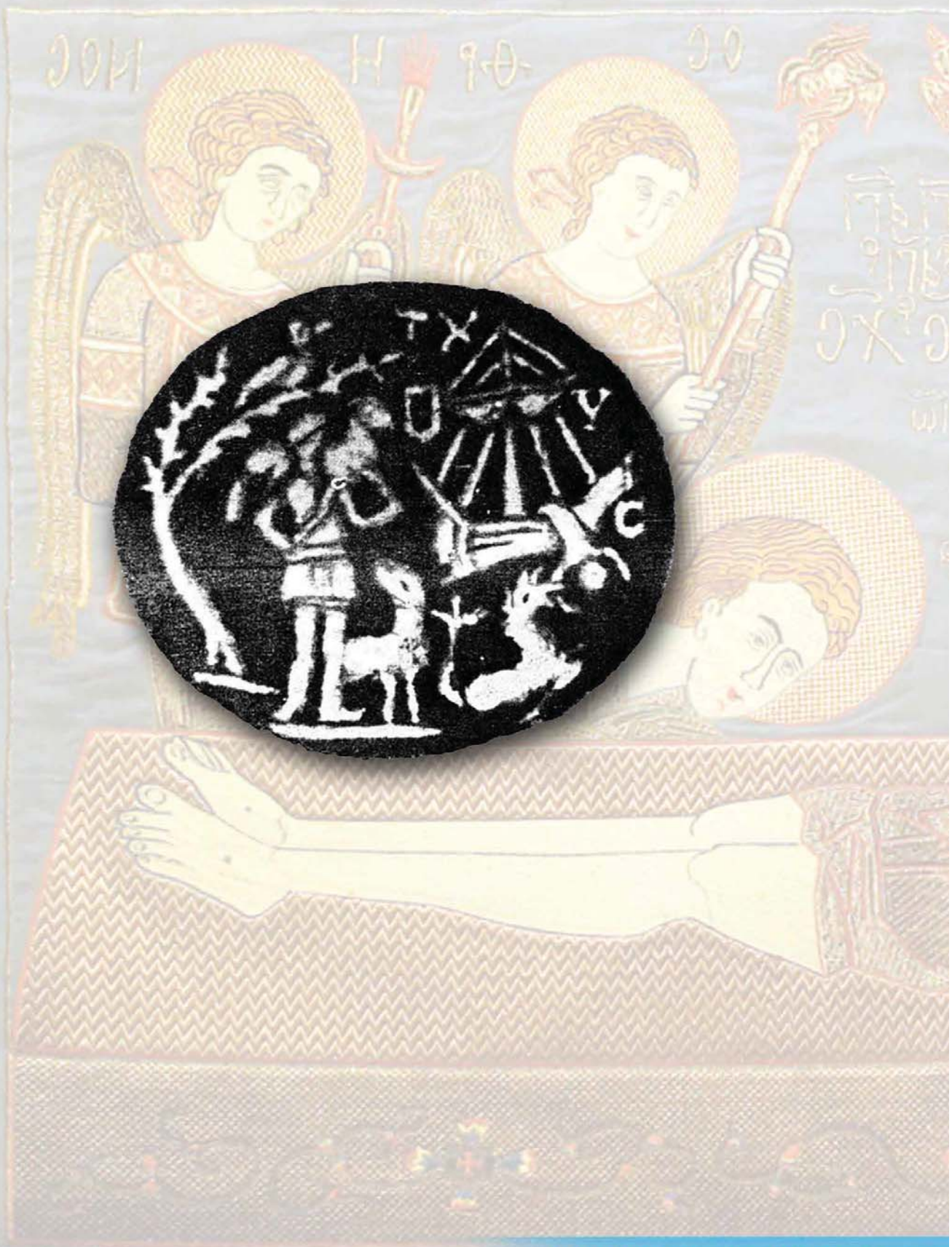
Mitropolia ortodoxă română la Feleac / 218

**Viața monahală în Țara Românească și Moldova în
secolul al XIV-lea. Sf. Nicodim de la Tismana / 222**

Sf. Nicodim de la Tismana / 224

Bibliografie generală / 233

Sursele figurilor din cuprinsul cărții / 243

ISBN 978-606-8870-23-6